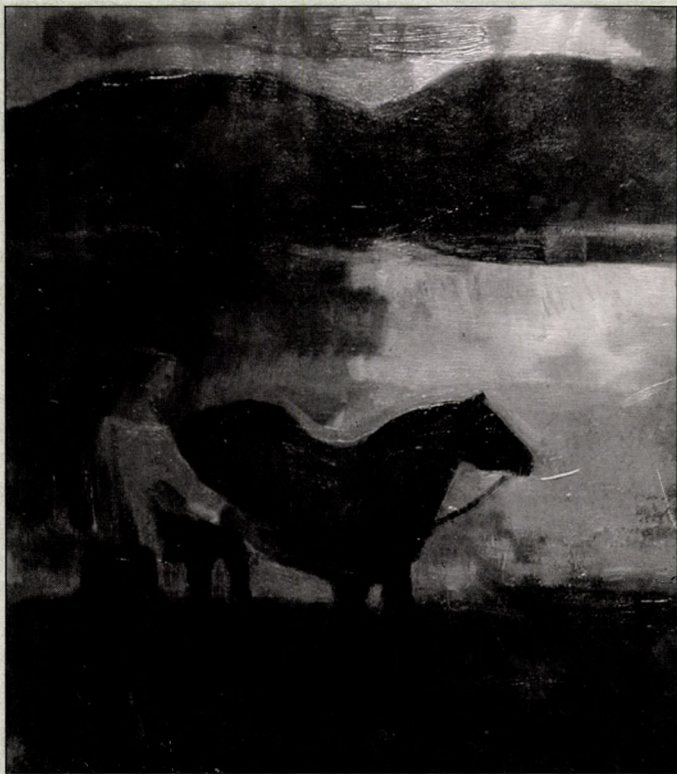

ÚJ FOLYAM XIII. 9-10. SZÁM BUDAPEST, 2004. OKTÓBER ÁRA: 388 FT

MAGYAR SZEMLE

BOD PÉTER ÁKOS: POLITIKAI SÍRVERSEK – TÖRÖK BÁLINT: AZ AKASZTÓFA MAGASÁBÓL – METZ KATALIN: MAGÁNY, KÁRHOZAT ÉS SZABADSÁGVÁGY – MÓRO CZ ZSOLT: TÚL A KÉPZELETEN – SZITA SZABOLCS A VÉSZKORSZAKRÓL – EGEDY GERGELY: T. S. ELIOT VALLÁSRÓL ÉS KULTÚRÁRÓL – MELLÁR TAMÁS: ELMENT A HAJÓ? – GÁSPÁR G. JÁNOS: KONSTRUKTÍV BIZALMATLANSÁG, DESTRUKTÍV BIZALOM

2004-ben lapunk ára az újságárusoknál változatlanul 388 forint. Előfizetőink továbbra is 288 forintért kapják meg a lapot.

Lapunk új folyamának teljes sorozata (1992–2003) kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 6200 forint. Kedvezményt rövidebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

Előfizetőink a Magyar Szemle könyveket is kedvezményes áron kaphatják meg szerkesztőségünkben.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Kiss István, Mátis Livia*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XIII.	9–10. SZÁM	2004. OKTÓBER
<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>Parlagfű és halálvágy</i>	3
<i>MELLÁR TAMÁS</i>	<i>Elment a hajó?</i>	6
<i>VERESS LÁSZLÓ</i>	<i>Mezőgazdaság-politika, vidékfejlesztés – másképp II.</i>	31
<i>MAGYARICS TAMÁS</i>	<i>A magyar külpolitika új helyzete</i>	54
<i>TÖRÖK BÁLINT</i>	<i>Az akasztófa magasából</i>	74
<i>SZITA SZABOLCS</i>	<i>Okok és okozatok</i>	88
<i>MÓRO CZ ZSOLT</i>	<i>Túl a képzeleten I.</i>	95
<i>EGEDY GERGELY</i>	<i>Vallás és kultúra T. S. Eliot társadalomfilozófiájában I.</i>	113
<i>CZAKÓ GÁBOR</i>	<i>Az alapállás</i>	126
<i>1% METAFIZIKA</i>	<i>Ananda Coomaraswamy: Keleti és keresztény művészetfilozófia</i>	133
	KÖRKÉP	
<i>STURM LÁSZLÓ</i>	<i>Valóságkeresés</i>	135
<i>HORÁNYI KATALIN</i>	<i>Mi vezett el?</i>	138
<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>A látható világ szépsége</i>	146

KUBINSZKY MIHÁLY	Kiállítás egy régi magyar várban	148
METZ KATALIN	Magány, kárhozat és szabadságvágy	152
BRENNER JÁNOS	Ünnep után	156
GÁSPÁR G. JÁNOS	Konstruktív bizalmatlanság és destruktív bizalom	158
BOD PÉTER ÁKOS	Politikai sírversek	163
	Summaries	171
	E számunk szerzői	174

Ezt a számunkat Gróh János festményeivel illusztráltuk. A művész munkásságáról szentendrei kiállítása alkalmából Kodolányi Gyula írt. A borítón: a *November végén* című kép részlete.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

T-Mobile

II. fokozat

PARLAGFŰ ÉS HALÁLVÁGY

A politikában olyan viharosan kavarnak az események, hogy követni nem tudjuk őket. Hagyjuk ezt a napilapoknak – két Magyar Szemle-szám között jó ötvenszer szakadnak ránk, tolongnak és taszítják, törlik ki egymást a nap hírei. Mennyi fontos hírt felejtünk el két hónap alatt!

Függesszük tekintetünket valami távolibbra, állandóbbra. Ha nem is a beláthatatlanra, nem is az örökkévalóra. Valami közelebbre, ami legalább két hónapig tart. Például a parlagfűre. Ha nem tekintenénk rá, orrunk, torunk figyelmeztet. Duzzadt szemeödrök, szénanátha, érdes torkok. Minden harmadikunk-negyedikünk szenved a sárgászöld virágzatú, fanyar illatú gyomtól, melyet állítólag egy hóbortos (értsd korszerű gondolkodású) földbirtokos honosított ide Amerikából a 19. század végén.

A parlagfű, ahogy mondani szokták, sikertörténet lett. Remekül megköti a homokot, a hitvány agyagos-törmeléken városi talajt. Szereti száraz, napos klímánkat. Egyszóval meghonosodott. Nincsen természetes ellensége a Kárpát-medencei ökoszisztémában, csak egy. De az sokat elvisel, rugalmas, végtelenül türelmes. Amit meg tud szokni, azt szinte szereti. Az ember az, a magyar ember.

Van olyan barátom, aki július végétől szeptember közepéig alig mozdul ki a lakásából. Zárt ablakok mögött él, mert fulladásrohamot kapna a parlagfű pollenjétől. Másik barátom az Alpokaljára költözött, az ország nyugati szélére. Ott ugyanis alig száll parlagfűpor a levegőben. E két

barátom nagyon érzékeny, és szabadfoglalkozású: pénztelenségét a függetlenség ízével édesíti.

Honfitársaink legtöbbje azonban napról napra munkába indul, kilép a parlagfúvel terhes levegőbe, és érzékenységgel, függetlenséggel nem törődik. Szótlatlan szenved: tüsszög, köhög, fullad. Gyógyteákkal, immungyógyszerekkel, akupunktúrával, szteroidokkal védekezik. Szenvéd és tűr.

Magyarországon évek óta folyik harc a parlagfú ellen. Legalábbis ezt mondják nekünk. Erről értesülünk sajtóból, rádióból, televízióból. Valójában azonban nem történik semmi. Évről évre rosszabbodik a helyzet, nő a parlagfú-pollen sűrűsége a szezonban. Évről évre több a beteg.

Elolvassuk a napilapot, meghallgatjuk, megnézzük a híreket, és a politika izgalmas hírei feledtetik bajunkat, gondunkat. Ez a kúra éltet bennünket tovább napról napra. És nem teszünk semmit – cselekszenek helyettünk a politika szereplői, a hivatalok, az újságírók. Gondoskodnak gondúzó izgalomról, örömről, bánatról.

Minden évben megmutatja a televízió a kisebb-nagyobb csapatokat, amelyek egy szombatot-vasárnapot parlagfú irtással töltenek. Tanárok, diákok, környezetvédők. A két-három perces riportok láthatóan megnyugtatják a többieket, a magyar nézőt.

Vagyunk azonban néhányan, akik a környezetükben maguk irtják a parlagfüvet. Mint én Budán. A túlsó járdáról is. Különleges technikával, teljes súlyomat a szár irányában feszítve, tövestől tépem ki a parlagfüvet, ha sikerül. Aztán nagy, százliteres szemétszakba gyűjtöm a köteget, és felülről is ráhúzok egy hasonlót. A szemetesek, akikkel sok évtizedes bizalmi viszonyban vagyok, elviszik. A múltkor távolabbi szomszédom hajtott arra a munka végeztén. Megbámulta a túlsó járdán dagadó zsákomat s a belőle kandikáló köteget. Aztán hajtott tovább. Ismerem őt, kipróbált, rendes ember. Művelt és finom. Segítene, segített,

amikor valódi bajt látott. De ez az ügy szemlátomást nem érdekelte. Még csak ezt sem gondolom, hogy azért, mert északnyugatra lakik tőlem: nem feléje fúj a szél, hanem tőle. Talán nem is értette, mit gyűjt szombat délelőtt ez a hóbertos ember, jómagam.

Tavaly közgyűjtés indult az országban a parlagfűirtásra. Tavaszra, mint értesültünk, rejtélyesen nyoma vészett az alapítványba gyűlt pénznek. Működött az idén egy parlagfűtelefon is Budapesten. Azon bejelenthetjük, ha láttuk valahol a közellenséget. Nos, a szezon végén megtudtuk, hogy egyetlen alkalommal sem történt intézkedés a telefonok nyomán. Mert az égvilágán semmire sem kötelezi a bejelentés az önkormányzatokat. Illetve, terhet zúdít a nyakukba, csekély költségtérítés reményével.

A parlagfűvel komolyan senki sem foglalkozik. Pedig barátaink, családtagjaink tucatja szenved tőle. A fulladásig. De úgy látszik, nem baj.

Mi ez? Kádár-kori reflex, hogy majd gondoskodik orvoslatról az illetékes?

Tudatlanság, közöny, kényelemszeretet, fatalizmus? Híres 20. századi halálvágyunk?

Nem tudom, kiszámolta-e a társadalombiztosítás, hány milliárd forintjába – forintunkba – kerülnek a parlagfűszezon gyógyszerei? Mondjuk: beszorok kétmilliót ötezerrel. Egymilliót tízezerrel.

A megoldás, politikafüggő hazánkban, egy parlagfűellenes párt lehetne. Garantáltan tízszázaléknyi szavazattal. Csak attól tartok, ha bejutnának, nem futná többre nekik a hevéletből, mint egy parlagfűtelefon bevezetése. Amit nem vesznek fel.

KODOLÁNYI GYULA

ELMENT A HAJÓ?

Makrogazdasági helyzetkép és a gazdaságpolitika lehetőségei

A hazai szocializmus hőskorában, az ötvenes években a hivatásos forradalmárok azt ígérték, hogy az új rendszer a történelmi fejlődést betetőző, végső fázisába röpti „a forradalmak tisztító tüzén keresztülment Magyarországot”, megelőzve ezzel a korábban fejlettnak tekintett nyugati társadalmakat. Az ambiciózus tervek a hetvenes évekre jóval szerényebbekké váltak, már csak arról volt szó, hogy a fejlődésben elmaradt társadalmak számára a szocializmus az egyetlen lehetséges megoldás, vagyis modernizációs modell. A szocializmus modernizációs modellként való felfogása ugyan némileg enyhítette az ideológiai és politikai nyomást és csökkentette az esztelen, eleve megvalósíthatatlan célok kitzűzését, de ígértét ez sem tudta beváltani. A nyolcvanas évekre teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a szocializmus minden vonatkozásban megbukott, a különféle reformkísérletek mind kudarcot vallottak, bebizonyosodott megújulásra képtelen volta. Az 1989–90-es „rendszerátalakítás” végső nyughelyére, a történelem süllyesztőjébe helyezte ezt a történelmi torzót.

A fejlett nyugati világra jellemző demokrácia és a piacgazdaság bevezetése kimondva-kimondatlanul azt ígérte, hogy végre a történelmi fejlődés fő sodrába kerülünk, reális lehetőséggé válik a felzárkózás az élenjárókhöz, az egyetemes létviszonyok érzékelhető dinamikus javulása a társadalom többsége számára. A rendszerváltás óta eltelt tizen-négy esztendő tapasztalata azonban elég egyértelműen azt

bizonyítja, hogy ismét csatlakoznunk kellett, nem jutotunk közelebb a fejlett országok szintjéhez, a társadalom többsége nem érzi úgy, hogy jelentősen javult volna élet-színvonala. Az imént tett sommás kijelentésnek több, egymással lazán vagy szorosabban összefüggő területe van, amelyek önálló, vagy párhuzamos vizsgálatokat kívánnak.

Ebben a tanulmányban azonban csak egy területet, a gazdaságot, annak is főként a makro-oldalát vesszük vizsgálat alá. S ez a vizsgálat sem lesz a szó szigorúan vett értelmében tudományos (szakirodalmi hivatkozásokkal és statisztikai adatokkal), hanem inkább esszé jellegű. Az esszé bizonyos vonatkozásban kevesebb, mint a tudományos munka, hiszen megállapításai nem olyan egzaktak, logikai és empirikus igazolása nem történik meg, eredményei nem kerülnek összevetésre a szakma elfogadott megállapításai-val. Viszont más vonatkozásban pedig több lehet, mert nagyobb léptékű összefüggések levonására vállalkozhat, merészebben általánosíthat, élesebb kontúrokat rajzolhat a lényeg erőteljes kiemelésével (amelyet az adatok nagy mennyisége sokszor eltakar).

A tanulmány lényegében három kérdésre próbál választ találni, s ennek megfelelően alakul a szerkezete is. Elsőként azt vizsgálja meg, hogy történt-e érdemleges változás, javulás a makrogazdasági helyzetünkben a rendszerváltás utáni időszakban. A második kérdés azt firtatja, hogy miért alakult így a gazdasági helyzet, ahogy alakult, kik vagy milyen tényezők játszottak ebben meghatározó szerepet. S végül a harmadik kérdéskör azzal foglalkozik, hogy mit lehet tenni az adott helyzetben a pályakorrekció, a javítás érdekében, egyáltalán lehet-e valamit tenni.

Makrogazdasági helyzetkép

Nagy merészség azt állítani, hogy lényegében nem történt számottevő javulás a gazdaságban egy olyan történelmi léptékű változás után, mint a privatizáció, a piacgazdaság kiépítése, a teljes áru- és tőkepiaci liberalizáció. Bizonyos szempontból kétségtelenül történtek változások, ezek főként az intézményrendszer működésében, a gazdasági kapcsolatok megváltozott jellegében és a termékek korszerűségében öltének testet. Ostobaság lenne figyelmen kívül hagyni azt a lényeges tényt, hogy ma (szemben a szocializmussal) minden olyan terméket, amelyet a fejlett országokban forgalmaznak, nálunk is korlátozás nélkül, legálisan meg lehet vásárolni. A Magyarországon létesített bevásárlóközpontok száma, külleme, kínálata semmiben nem marad el a fejlett világ üzleteitől. Az átlag magyar állampolgár hasonló minőségű és korszerűségű javakat vásárol és használ mindennapjaiban, mint nyugati társa (legfeljebb kevesebbet). A hazai vállalkozások egyértelmű jövedelmezőségi kritérium szerint, kemény költségvetési korláttal működnek, a csőd reális veszélyként lebeg a fejük felett (szemben a volt szocialista vállalatokkal). A piacgazdaságokra jellemző intézmények többé-kevésbé a nyugati társaikhoz hasonlóan működnek, de itt már számottevő különbségek is fellelhetők, elég csak a tőzsdék működésére, az MNB és a kormány közötti kapcsolatra, vagy a versenyszabályozás gyakorlatára utalni.

Mіндеzen tények ellenére mégis, ha a gazdaság összműködését nézzük, akkor lényeges hiányosságok maradtak továbbra is fenn. Vegyük most ezekből a legfontosabbakat!

A gazdaság nem-produktív jellege

A nem-produktív, vagy improduktív jelleg nemzetgazdasági szinten azt jelenti, hogy a termeléshez felhasznált inputok pótlása felett a gazdaságban nem keletkezik elégséges többlettermék, amely a normális működés fenntartásához elégséges lenne. Az improduktivitás nagyságát elég nehéz pontosan kimutatni, hiszen két, nem egzakt elemet tartalmaz: a munkabérek és a normális (társadalmilag tolerált és a nemzetközi trendekkel összevethető) növekedési ütem nagyságát. Mindazonáltal a nem-produktív jelleg jól tetten érhető és dokumentálható, mert három területen jelentkezhet tartós tendenciaként egyidejűleg, vagy egymást váltva: 1. a munkabérek és jövedelmek szintje, valamint dinamikája hosszabb távon elmarad a nemzetközi összehasonlításban releváns (a hozzánk hasonló méretű és adottságú gazdaságoknál jellemző) mértéktől, 2. a növekedési ütem tartósan elmarad a meghatározó nemzetközi trendektől, a tényleges kibocsátás tartósan a potenciális szint alatt marad, 3. az államháztartási és/vagy külkereskedelmi hiány tartósan fennáll.¹

A szocialista gazdaság tipikusan improduktív jellegű volt: az első időszakban a deficit a béreknél és a lakossági fogyasztásnál jelentkezett, majd – nem utolsósorban az 1956-os forradalom hatására – a külgazdasági hiányban és a növekedési ütem csökkentésében öltött testet. Adatokkal jól dokumentált a tervgazdaság speciális ciklusa, amelyben a központi bürokrácia „stop-go” típusú szabályozása vezényli a növekedés és a külső egyensúly közötti átváltást.²

A rendszerváltás utáni első évek jelentős reálbércsökkenése még a transzformációs válság számlájára volt írható, de a konszolidáció után egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az improduktív jellegtől nem szabadultunk meg. A reálbérek 1990-hez képest alig nőttek (1960-at 100%-nak

véve 1990-ben 142%, 2002-ben 151% volt), de még mindig elmarad az 1978-as (163%) szinttől. Nemzetközi összehasonlításban a bérek csak az uniós átlag 1/3-át teszik ki, miközben az egy főre jutó GDP vonatkozásában némi javulást értünk el, ma már az EU-átlag 52%-ánál tartunk. A GDP növekedési üteme a 14 év vonatkozásában alig haladja meg az évi 1%-os átlagos ütemet (pontosan 1,12% volt). Az országban felhasználható jövedelmet pontosabban mutató (mert nem tartalmazza a külföldi tulajdonosi többségű vállalkozások eredményeit) GNI még ennél is kisebb növekedési ütemről ad számot. Mindeközben az államháztartás permanensen hiánnyal zárt, átlagosan 5% évente, összesen az időszakban GDP-arányosan 70%-ot tett ki. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ennek a hiánynak csak elhanyagolható része volt elsődleges jellegű, lényegében az államadósság után fizetendő kamatkiadásokból jött össze. A rendszerváltás kezdetén az improduktív szocialista gazdaság búcsúzóul még ránk hagyott egy 60%-os GDP-arányos államadósságot, amelyet „sikerült megőrizni”, mert ma éppúgy 60%-os szinten van az adósság, mint 1990-ben. Az adósságspirálból azonban az ország nem a hatékonyság növelésével, vagy erőteljes takarékosági program beindítása révén került ki, hanem a privatizációs bevételek adósságfizetésre való visszaforgatásával, vagyis a vagyon felélésével.

A gyenge nemzetközi versenyképesség

A szocializmusban ez a gyengeség igen szembeötlő módon jelentkezett, hiszen jószerével csak az igénytelen KGST-piacra tudtunk exportálni. A dollárért eladható „kemény áruink” listája igen szerény volt, nyersanyagokra, mezőgazdasági termékekre és kuriózumokra korlátozódott. A minden piacon értékesíthető termékek előállításá-

nak pártdirektívája csak jámbor óhaj maradt. A gyenge versenyképességnek köszönhetően az improduktív jelleg is a külkereskedelmi hiányban manifesztálódott. A piacaink éppen ezért el voltak zárva a fejlett országok elől, a devizagazdálkodás kötött volt. A korszerű és igényesebb termékek illegálisan, vagy féllegálisan szivárogtak be az országba.

A rendszerváltás után a piacok liberalizálásával a hazai termelők rákényszerültek a közvetlen versenyre a fejlett világ termelőivel. Az eredmény: minden évben jelentős külkereskedelmi hiány, átlagosan évi 6% GDP arányosan. Az export és ezen belül a gépipari export jelentős mértékű (1999–2000-ben igen magas dinamikájú) növekedése csak átmeneti, illetve látszólagos eredménynek tekinthető. S nemcsak azért tekinthető látszólagosnak, mert főként külföldi tulajdonosi többségű vállalkozások produkálták, hanem azért, mert lényegében bérmunka volt, amely az alacsony béreken, a laza környezeti előírásokon és a hazai fizetőeszköz permanens leértékelésén alapult (tehát csupa átmeneti, mára már nem létező tényezők). Az összes exportunk 3/4-ét néhány tucat, főként külföldi tulajdonosi többségű nagyvállalat állítja elő (de olyan laza magyar kötődéssel, hogy néhány hét alatt képes felszámolni a teljes itteni termelését).

A külpiazi liberalizáció közvetlen költségét a versenyt nem bíró, tönkrement vállalkozások, illetve azok alkalmazottai fizették, közvetetten azonban mindenkit érintett a nagymértékű forintleértékelés következtében. Az elmúlt 14 évben a forint értéke a külföldi valutákhoz képest harmadára csökkent (1991-ben 74,8 Ft volt egy dollár és 92,7 Ft egy euro (akkori nevén ecu), 2003-ban az év átlagában pedig már 224,4 Ft, illetve 253,5 Ft), miközben a forint belföldi vásárlóereje közel hatodára csökkent. Eből a két dologból az következik, hogy a forint folyamatosan felértékelődött, de (köszönhetően az irreális kiinduló

értéknek) még így is, a vásárlóerő-paritások alapján számítva körülbelül 50%-kal alulértékelt. Nem tudunk exporttöbbletet elérni még a fejlődő országok vonatkozásában sem. Olyan tradicionális exportágazataink kerültek válságba, mint a mezőgazdaság és az élelmiszer-gazdaság. Jelenleg nincsenek korszerű, magas technikai színvonalat megtestesítő, versenyképes termékeink, és nincsenek olyan nagy, hazai tulajdonosi többségű vállalataink, amelyek sikerrel vehetnék fel a versenyt a világpiacon.

A piaci működés jellege

A szocialista időszakban szervezetileg igen koncentrált volt a termelés: hozzávetőleg 200 nagyvállalat állította elő a teljes termelési érték több mint 80%-át. A meghatározó iparágakban tipikus volt a monopolhelyzet (országos hatáskörű vállalat vidéki telephelyekkel). A piaci működés tehát nemcsak a magántulajdon, hanem a versenytársak hiánya miatt sem valósulhatott meg. A túlcentralizált állami szektor mellett ugyanakkor jelen volt egy, ehhez különböző erősséggel kötődő, törpe méretű magángazdaság. Ez a formájában igen változatos (háztáji gazdaság, gebin, gmk, vgmk, egyéni vállalkozás stb.) „második”, vagy fekete-szürke (féllegális-illegális) gazdaság próbálta betönni a monopolizált állami szektor rugalmatlan alkalmazkodásából keletkező piaci réseket, és pótlólagos jövedelmet biztosítani a résztvevők számára. A hatékony piaci működés elengedhetetlen feltétele a verseny, amely nagyszámú piaci szereplő létét feltételezi, mert csak ekkor valósulhat meg az erőforrások optimális (a határkölség és határhaszon arányoknak megfelelő) elosztása. A rendszerváltás utáni időszak történései nem mutatnak lényeges változást a korábbi időszakhoz képest. Néhány száz vállalkozás adja a GDP 65–70%-át, és a tőkeálmány döntő többségét. Az iparban 58 nagyvállalat lefedi

az ágazat teljes termelési értékének több mint felét (56%-át), az építőiparban 7, a szállításban pedig 6 vállalat adja az ágazati összeteljesítmény közel 1/3-át, a hírközlés és posta ágazatot pedig tulajdonképpen 4 óriásvállalat alkotja, 82%-os részesedéssel. Jelentős külső gazdasági (externális) hatásokkal rendelkező szektorok, technikai monopóliumok kerültek magántulajdonba (pl. energiaszektor), megnehezítve, vagy egyenesen ellehetetlenítve ezzel a hatékony gazdálkodást, hiszen az egyéni és társadalmi határkölség és határhaszon itt jelentősen eltér egymástól. A tulajdonosi struktúra alapvetően konform a piaci működés elveivel, hiszen a hazai magántulajdon járul hozzá legjobban a GDP-hez (50% körül), míg a közösségi tulajdon és a külföldi tulajdon részesedése egyaránt 25–25% körül van. Ha azonban dinamikájában szemléljük a hozzájárulást, akkor egészen más kép tárul elénk. 1995 és 2000 között viszonylag jelentős mértékű (összességében 20% feletti) GDP-növekedés valósult meg, de ennek a növekménynek majdnem 2/3-át a külföldi érdekeltségű vállalkozások hozták létre. A működő (társas és egyéni) vállalkozások száma Magyarországon meghaladja a 880 ezret, ennek azonban döntő többsége mikrovállalkozás: közel 2/3-uk egyetlen főt sem foglalkoztat, míg 32%-uk csak 1–9 főt foglalkoztat. A 250 főnél többet foglalkoztató vállalkozások száma alig több mint ezer. A mikrovállalkozások többsége kényszervállalkozás, mert csak így tud munkavállalóként létezni, vagy csak így tudja kihasználni az adókedvezményeket. Egzisztenciájuk és legalitásuk ugyancsak bizonytalan. A területi egyenlőtlenségek újratermelődése Magyarország területi egyenlőtlenségei hosszú történelmi múlttal rendelkeznek. A szocialista rendszer centralizált irányítási rendszeréből és modernizációs politikájából következően tovább fokozta az egyenlőtlenségeket. Az erőforrások központi elosztásának, a gigászi fejlesztési programok megszűnése után kézenfekvő várakozás volt a kiegyenlítettebb területi fejlődés, a piac kiegyensúlyozó szerepének érvénye-

sülése. A rendszerváltás utáni évek azonban nem ezt igazolják. Az ország gazdasági szempontból végérvényesen három részre szakadt, eltérő pályákon halad. A középső és nyugati rész fejlettsége és gazdasági aktivitása lényegesen magasabb, mint a déli, és még inkább, mint az északkeleti területé. A Budapestet is magába foglaló központi régió (3 milliós népességgel) adja az ország GDP-jének majdnem a felét (45%-át). A kilencvenes évek elején a hozzájárulási arány még 40% alatt volt. A külföldi érdekeltségű vállalkozások közel 2/3-a a közép-magyarországi régióban tevékenykedik. Ebben a régióban 2002-ben a munkanélküliségi ráta (3,9%) alig több mint harmada volt az észak-magyarországi régióénak (8,8%), miközben a foglalkoztatottsági arány is lényegesen kedvezőbb (55% illetve 44%). Budapesten az egy főre jutó jövedelem több mint kétszerese az ország átlagának, miközben a fejletlen megyékben alig éri el az átlag 50%-át. 1994-ben a budapesti egy főre jutó jövedelem éppen háromszorosa volt a nógrádinak, ma a különbség már négyszeres. Még nagyobb különbségeket lehet találni, ha a fejlett és fejletlen kistérségeket vetjük össze, itt nem ritka a 6–8-szoros különbség sem.

Az ország infrastrukturális hátterének hiányosságai is elsődlegesen területi vonatkozásban jelennek meg. Némi túlzással azt lehet állítani, hogy a számottevő gazdasági aktivitású területek határa ott van, ahol az autópályák véget érnek. A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya az elmaradott kistérségekben 60–70%, miközben a fejlett területeken közel 100%, a csatornahálózat vonatkozásában még nagyobbak a különbségek 15–30%, illetve 75–90%. Hasonlóan nagy különbségek vannak az egészségügyi ellátás vonatkozásában is. Éppen ezért egyáltalán nem meglepő,

hogy Budapest elit kerületeiben a várható életkor a skandináv átlaghoz, míg a fejletlen kistérségekben az afrikai országok átlagához konvergál.

A demográfiai problémák továbbélése

A demográfiai változások értékelése szigorúan véve nem lehet része a makrogazdasági viszonyok tárgyalásának. Hogy mégis kivételt teszünk, annak nyomós, gazdasági oka van. A magyar népesség 1981 óta folyamatosan csökken, ez a folyamat nem állt le a rendszerváltás után sem, bár némiképp lassult. A csökkenés mérséklődése azonban nem a születések számának növekedése miatt, hanem a (főként a határon túli magyar területekről történt) bevándorlás miatt következett be. A népességfogyás negyven-ötven éves távlatban igen sötét jövőt vetít elő a nemzeti lét vonatkozásában. De addig is, már rövid távon igen súlyos gazdasági problémákkal kell szembenéznünk.

Mindenekelőtt a fiatal korosztályok részarányának csökkenése miatt vészesen romlik az eltartók–eltartottak aránya. Az előregedő társadalomban nem lehet olyan nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszert fenntartani, amely egyszerre biztosítja az aktívak számára a GDP növekedésével arányos jövedelemnövekedést és az inaktívak számára az ellátások hasonló ütemű bővülését. Az elmúlt évek ilyen irányú reformjai nem oldották meg a problémát, a bevezetett nyugdíjreform csak a fiatal, aktívak számára ígér (ma már jól látszik, sajnos egyre bizonytalanabb) jövőt, a többség ellátási terhét a költségvetés cipeli a hátán, és a lehetőségek, valamint a politikai érdekek szerint (például választások előtt) ad többet vagy kevesebbet. Már most borítékolni lehet, hogy a bevezetendő egészségügyi reform is ugyanilyen hatású lesz, mert a demográfiai alapproblémát nem tudja kezelni, sőt még csak tekintettel sincs rá.

Az elöregedés mellett hasonló nagyságrendű, bár nem könnyen dokumentálható gazdasági problémákat okoz a hagyományos családmóddal végérvényes széthullása. A kevesebb gyermekvállalás mellett, ennek az a következménye is megjelenik, hogy több olyan funkció hárul az államra, amely a korábbiakban családi körben megoldható volt. A gyenge állam és helyi közösségek azonban ezeket a feladatokat nem tudják átvenni. Ezért a társadalmi feszültségek nem enyhülnek, az embereket közvetlenül érintő stressz növekszik. A rendszerváltás után ugyan némiképpen nőtt a népesség várható életkora, de a 30–50 év közötti férfiaknál továbbra is aggasztóan magas a halálozási ráta, s a korai halálokok között vezető szerepe van az alkoholizmusnak és a dohányzásnak.

Miért és hogyan jutottunk ide?

A jövőre vonatkozó programok megalapozása szempontjából nem a gazdaságtörténeti pontossággal felvázolt gazdasági pálya bemutatása a fontos elsődlegesen, hanem inkább azoknak az okoknak a keresése, amelyek ezt az eredményt produkálták. A lehetséges okok sokrétűek, és ahogy lenni szokott, egyszerre több is felelőssé tehető a kialakult helyzetre. Nézzük röviden a főbb csoportokat.

Modernizációs probléma

Ha az ország gazdasági problémáit továbbra is az elmaradottság-modernizáció gondolatkerében szemléljük, akkor azt kell megállapítani, hogy nemcsak a szocializmus, hanem a piacgazdaság is (pontosabban annak az a változata, amely nálunk kialakult) megbukott mint modernizációs modell. Ezt a vélekedést támaszthatja alá fejlődő országok

elmúlt harminc-ötven éves tapasztalata, mivel a többségüknek a felzárkózás nem sikerült. De még sokkal relevánsabb számunkra a volt NDK példája: a gazdaságilag kiemelkedő fejlettséggel rendelkező nyugati nagy testvér folyamatos és igen jelentős mértékű anyagi és szellemi segítsége ellenére sem tudta levetkőzni a régi rendszer meghatározó jellemzőit. Ugyanakkor viszont olyan országok példája, mint Írország, Spanyolország vagy Portugália azt sugallja, hogy kellő türelemmel és célirányos gazdaságpolitikával elérhető a siker, a pozitív irányba való elmozdulás. Ebből a szempontból (és persze történeti távlatból) a tíz-tizenöt éves helyben járás nem jelent komoly problémát, vagy a feladat lehetetlenségét. Tehát lehetünk akár optimisták is hosszú távon. Persze egyáltalán nem biztos, hogy utolérési vagy modernizációs kérdésként lehet és kell felfogni jelenkori gazdasági bajainkat.

Elméleti deficit

A szocializmusból a piacgazdaságba való átmenetnek nem volt sem gyakorlata, sem elmélete, tehát mindenki számára új kihívást jelentett. Az akadémiai közgazdaságtan fő árama sohasem foglalkozott a fejlődésben lemaradt, vagy más berendezkedésű gazdaságok problémáival. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy felfogásában minden, ami eltér a fejlett országok mai gyakorlatától, az deviancia, ezért sürgősen meg kell változtatni. Miközben nagyvonalúan megfelelnek arról, hogy a fejlődésben elől járó országok sikeres piacgazdasági áttérésében is döntő szerepet játszott az állam, a hazai piacok védelmével, a technikai fejlődés elősegítésével, a közjavakkal, a szociális védelem kialakításával stb. Jól dokumentálja ezt a hozzáállást mindenekelőtt az IMF és kisebb mértékben a Világbank gyakorlata a fejlődő országok vonatkozásában.³ Éppen ezért nem meglepő, hogy a tiszta

piacgazdasági viszonyok kiépítését minden körülmények között erőltető neoliberális programok szinte a világ minden részén megbuktak.

A gazdasági rendszerváltás magyarországi konkrét programjainak kialakításában és végrehajtásában is jelentős szerepet játszott a „mainstream” közgazdaságtan elmélete és a nyugati (IMF, Világbank) szakértők tanácsai. Érdeemes néhányat ezekből a doktrínákból megemlíteni, amelyek jelentős befolyást gyakoroltak az átalakítási programjainkra, de mára már nyilvánvalóvá vált hibás voltak. A területi korlátok miatt csak utalásszerű felsorolást adhatunk itt, amely így igen tág teret nyújt az ellenoldalú kritikáknak. De a fő mondanivaló nem a múlt értékelése, hanem a jövőre vonatkozó programok körvonalazása, ezért hosszabban nem időzhetünk itt.

Teljes és azonnali külpiaci és pénzüpiaci liberalizáció (mindenfajta védőintézkedések, garanciák és segítségnyújtás nélkül).

Sokkterápia, a mérsékelt átalakítás helyett (azonnali, radikális átalakítás, keresletcsökkentés, nagy munkanélküliség, ágazatok teljes leépítése, stb.).

Privatizáció mindenáron (minél többet, minél gyorsabban eladni, mert az állam a legrosszabb tulajdonos, nem számít, hogy mennyiért és az sem, hogy monopolpozíciók kerülnek magánosításra).

A liberális állam koncepciójának megvalósítása (kiseb és hatékonyabb államot olyan időszakban, amikor a társadalom jelentős részének rendült meg a szociális biztonsága, közjavak magánosítása: energiaszektor és közüzemi vállalatok privatizációja, a rászorultsági elv hangoztatása az esélyegyenlőség megteremtése helyett stb.).

A felsorolt négy tétel csak illusztráció, annak érzékeltetésére, hogy a magát tudományosnak tekintő közgazdasági gondolkodás milyen keretek között mozgott. A hazai tudományos közvélemény nagy részének markáns, liberá-

lis álláspontja a média segítségével olyan közhangulatot teremtett, amelyben minden ellenkező vélekedés a maradi, korszerűtlen és a szocialista rendszer védelmének ségnyebélyegét kapta. A politika sem tudta kivonni magát ebből a bűvkörből, lényegében a konzervatívnak tekintett Antall-kormány is az átalakulás liberális forgatókönyvét valósította meg, szándékai ellenére, a kényszerítő körülmények következtében.

A szocialista gazdaság öröksége

Az örökség kettős természetű volt, egyfelől materializálódott formában jelentkezett, másfelől pedig az emberek gondolkodásában és viselkedésében fejtette ki hatását. A kezdetekben azt hittük, hogy a materializálódott terhek, a jelentős mértékű államadósság, a rossz gazdasági szerkezet, a szocialista vállalatok alacsony technikai színvonala a legnagyobb akadály. Csak később döbbsentünk rá, a hibás attitűdök, az eltorzult magatartásmódok negatív hatása sokkal jelentősebb.

A legfélelmetesebb tehernek a külföldi államadósság tűnt nagyságával és kamatterheivel. Kétségkívül igaz, hogy a kamatterheket még ma is nyögjük, de a keményváltás külkereskedelem bővülése, illetve a külföldi adósság belföldivé való konverziója miatt az idő múlásával egyre kevésbé tűnt félelmetesnek. Akkoriban létkérdésnek látszott az átütömezés kérése és megvalósítása, ma már elég valószínűnek látszik, hogy ennek visszautasítása a Nyugat részéről nem gyakorolt lényeges befolyást a gazdaságunk fejlődésére. Amit veszítettünk a visszafizetésnél, az visszajött a masszív külföldi tőkebeáramlásnál.

Sokkal súlyosabb következményekkel járt a vállalati átalakulási törvény elfogadása és a nyomában megvalósuló spontán privatizáció az 1989–91-es időszakban. Ez

nem csak a szocialista politikai nómenklatúra átmentését tette lehetővé, hanem egyúttal kisémmizte a nemzeti vagyont létrehozó dolgozókat is, miközben merevítette a gazdasági szerkezetet és tovább éltette a túlcentralizált struktúrákat (monopol-, oligopol-pozíciókat). Nem véletlen, hogy ma a szabad verseny legodaadóbb hívei a hajdani pártvezetők köreiből kerülnek ki, hiszen az ő piaci hatalmukat nem veszélyeztetheti semmi.

A békés, megegyezéssel hatalomváltás nagy tehertele volt, hogy nem lehetett ezekhez a megszerzett tulajdonosi és piaci pozíciókhoz a későbbiekben hozzányúlni. Mindezen túl a nyilvánvaló cezúra hiánya tovább gyengítette az állam és az állami intézmények helyzetét és társadalmi elfogadottságát. Az örökségül kapott gyenge, szakszerűtlen és alacsony hatékonyságú állam sok esetben képtelennek bizonyult fontos intézményi, törvényi és szabályozási változásokat megvalósítani. Az interregnumot pedig kihasználta a hazai és külföldi nagytőke az erősebb jogán. A szakszerűtlenség mellett ugyancsak a szocializmusból maradt ránk a korrupcióra való hajlam, amelyet csak mérsékelni tudott a sajtó nyilvánossága, de lényegesen korlátozni nem.

Az állampolgárok megítélése az államhatalomról és a kormányokról az örökül kapott és hozott viselkedési normák szerint alakult. Általában nem tekintik legitimnek, ezért a kijátszása bocsánatos bűn. Változatlanul jelentős mértékű hazánkban a fekete (szürke) gazdaság súlya, a hivatalosan regisztrált jövedelmek még ma sem adnak hű képet a lakosság tényleges anyagi helyzetéről. Széles körben kiterjedt az adóelkerülés, ami az adókulcsok emelése és a nem fizetési magatartás egymást erősítő spirálját hozta létre.

Anomáliák, hibás problémakezelés

Nem csoda hogy az adott elméleti tisztázatlanságok és a súlyos örökség közepette nem volt se szeri, se száma a rossz döntéseknek, a nem célirányos működésnek, a koncepcionálisan hibás gazdaságpolitikai akciók alkalmazásának. A széles választékból csak néhányat emelünk ki, a jellemzőség, a gyakoriság, és a súlyos következmény okán.

Monetáris és fiskális élénkítés, versus visszafogás. Az olyan alacsony produktivitású gazdaságban, mint amilyen a magyar, az aggregált keresletre vonatkozó bármilyen szabályozás kudarcra van ítélve. A monetáris vagy fiskális keresletélénkítés elkerülhetetlenül vezet az egyensúlyi feszültségek (költségvetési hiány, külkereskedelmi deficit, külső és belső eladósodás) kiéleződéséhez, míg a visszafogó politika viszont a strukturális (ágazati, intézményi, szociális) feszültségek kiéleződéséhez vezet. Még hatványozottabban jelentkeznek ezek a hatások a globalizált világgazdasági helyzetben, amikor a makrogazdasági egyensúlyhiány sokkal könnyebben és gyorsabban eszkalálódhat válsággá, a mobil nemzetközi tőke tevékenysége miatt. A visszafogás és élénkítés csapdájába került gazdaságpolitika szükségszerűen termelte újra a régi „stop-go” típusú irányítást, azaz az elhanyagolható különbséggel, hogy a rendszerváltás után nem az ötéves tervek elfogadására összehívott pártkongresszusok, hanem a négyévenként ismétlődő választások adták meg a periodicitást.

Exportvezérelt gazdasági növekedés. Első látásra helyes gazdaságpolitikai célkitűzés, amelyet tulajdonképpen mindegyik hivatalban lévő kormány elfogadott. A külföldi tőke segítségével történő megvalósítás pedig garantálta a sikert. A bérmunka, az összeszerelő tevékenység konstrukciójából következően exporttöbbletet produkált, hiszen a magyarországi hozzáadott érték az importra ráépülve értékesült. Az ilyen típusú tevékenységek egyre nagyobb

mértékű kiterjesztése azt ígérte, hogy az általánosan jellemző alacsony versenyképesség miatti állandósult import-többlettől ezen a módon megszabadulhatunk. Csakhogy ezen tevékenységek jelentős mértékű kiterjesztése közvetlen pótlólagos importigényt generáltak, amely így viszont már jelentősen rontotta a határfokot. A nagyobb export tehát a közvetett hatások miatt némi időkéssel újabb importot generál és ezért marad a nagy külkereskedelmi deficit (illetve annak ciklikus ingadozása). Jól látható ez az 1998–2001 közötti időszak külkereskedelmi adataiból: hiába szárnyalt az export, 15–20%-os növekedési ütemet produkálva, a külkereskedelmi és folyó fizetési mérleg hiány mégsem mérséklődött.

A versenyképesség kezelése. A versenyképességet az elmúlt években alapvetően a munka versenyképességként, pontosabban a bérmunka jövedelmezőségeként értelmezték és értékelték. Ez pedig lényegében három dologtól függ: a bérek növekedésétől, az árfolyam alakulásától és a munkatermelékenység növekedésétől. Átmenetileg lehet ugyan a béreket mesterségesen alacsonyan tartani és a hazai valutát folyamatosan leértékelni, de ez hosszabb távon nem folytatható, és ezért nem építhető rá stratégia. A termelékenység folyamatos növekedése döntő jelentőségű a bérmunka versenyképessége szempontjából. Csakhogy, ennek alakulása elsődlegesen az alkalmazott technikától és technológiától függ, amely viszont a külföldi befektetőktől függ, és a kormánynak vajmi kevés hatása lehet rá. S mindezek miatt igen bizonytalan és gyenge lábakon áll ez a fajta versenyelőny.

Költségvetési megszorítások, leépítések. A rendszer-váltás utáni időszak kampányszerű költségvetési visszafogásai kivétel nélkül „fűnyíró-elven” alapultak (minden területről nagyjából ugyanannyi működési költséget és létszámot vontak el), és még csak meg sem kíséreltek egy átfogó államháztartási reformot végrehajtani. Az ilyen leépí-

tések azonban csak rövid ideig jelentettek pozitív hatást a költségvetésre, mert a javuló egyensúlyi helyzet teremtette kedvezőbb körülmények között a tárcák habozás nélkül szállnak harcba a szerintük jogtalanul elvett források és létszám visszaszerzése érdekében. Az állami feladatvállalás pontos meghatározása, az elvi alapok és határozott deklarációk hiányában a pozíciók visszaszerzéséért indított miniszteriumi akciók szinte kivétel nélkül mindig eredményesek voltak (sőt, gyakran még többet is tudtak szerezni).

Nagy projektek, beruházások, útépités. A projektek szükségessége itt is nyilvánvaló, a kormányzati apparátusok viszont mind ez ideig nem tudtak felkészülni a tervek összeállítása és a költségkalkuláció szakszerű végrehajtására. A kivitelezés során pedig a kormányok számára nem a célok megvalósulása volt a döntő, hanem a saját anyagi és politikai erejük növelése. Ellenállhatatlan vágyat éreztek a közbeszerzési eljárások kikerülésére, kijátszására, a saját érdekeltségek előnyben részesítésére. Az eredmény ismert: gyenge minőség, lassú teljesítés, pazarlás.

Kisvállalkozások támogatása. Ezzel mindegyik kormány próbálkozott, reális indok volt a kisvállalkozások, illetve a mezőgazdasági vállalkozók támogatása. Lényegében azért maradt szinte teljesen eredménytelen minden esetben, mert az osztlók politikai vazallusszerzésre akarták használni, a kedvezményezettek pedig ajándéknak tekintették. Súlyos milliárdok mentek úgy el, hogy a kisvállalkozások relatív súlya, stabilitása, vagy a mezőgazdaság elmaradott szerkezete számottevően megváltozott volna.

Mit lehet tenni az adott helyzetben?

A megelőző két részben felvázolt igen negatív helyzetkép és az elkövetett hibák súlyossága még azt a végletes kérdést is indokoltá teszi (s remélhetőleg az olvasó nem érzi

olcsó hatásvadász eszköznek), hogy lehet-e egyáltalán valamit tenni a dolgok jobbá tétele érdekében, vagy már minden késő, a lehetőségeket eljátszottuk, elment a hajó?

Valamit természetesen mindig lehet tenni a jobbítás érdekében, soha nem szabad feladni, még akkor sem, ha a javulás reális esélye kicsi. Figyelembe véve a magyar gazdaság akutan súlyos (nem a pillanatnyi!) helyzetét és a kiváltó okok összetett jellegét, könnyen belátható, hogy nem lehet kész recepteket, egyszerű megoldásokat, mindenható csodaszereket találni. Csak hosszú és kitartó aprómunkával lehet lényeges elmozdulást és tartós eredményeket elérni. Az előző két részben leírtak alapján van némi muníció arra nézve, hogy milyen módon és milyen irányból kell közelíteni a kérdéshez, milyen mederbe kell terelni a közös gondolkodást. Nem érdemes nagy, átfogó gazdasági programokban gondolkodni a mai helyzetben, sokkal célravezetőbb a gondolkodási irányok kijelölése.

Mindenekelőtt széles körű és mélyreható elméleti tisztázásra lenne szükség a helyes tájékozódás és az eddigi hibák elkerülése érdekében. Kritikai vizsgálat alá kell venni a hagyományos (hivatalos) közgazdaságtan számos doktrínáját, amelyek tévutakra vittek és vihetnek bennünket. Ezek közül néhányat már említettünk az előző részben. Az értékelő elemzést és felülvizsgálatot azonban szisztematikusan végig kell vinni, legalább azokon a területeken, amelyek fontosak lehetnek az alapvető gazdasági problémáink kezelése szempontjából. A ma hivatalosan regnáló „akadémiai közgazdaságtan” igen sok eredménye és imponáló teoretikus struktúrája ellenére egyre több alapvető fontosságú kérdésre nem tud válaszolni, vagy nem kielégítő választ ad. Ilyenek pl. az előregedő társadalmak gazdasági problémái, a háztartásokon belüli gazdasági tevékenységek értékelése, a környezeti ártalmak komplex hatásainak meghatározása, a multinacionális cégek tényleges gazdasági szerepének

meghatározása, a nemzetközi pénzügyi rendszer működésének leírása, a nettó gazdasági jólét mérése stb.

Az elmúlt években készült gazdasági programok többsége a feladatok számbavételénél rendre a legfontosabb fejlesztési területek kijelölésével, a prioritások definiálásával foglalkozott. Megtehetnénk mi is, hogy kijelöljük a legfontosabb fejlesztési területeket, például a turizmust, a kutatás-fejlesztést, az oktatás és humántőke-fejlesztést, a struktúra-fejlesztést, a regionális fejlesztést stb. Ez azonban – az eddiekből remélhetőleg kiderült – nem szükséges és nem is elégséges. Sokkal lényegesebb, hogy milyen módon, milyen elméleti alapon és értékelvek alapján közelítünk a problémákhoz. A korábbi fejlesztési programok kudarcait sem a célok hibás volta okozta, hanem az elméleti alapok és a szemléletmód hiányosságai. Éppen ezért van mindenekelőtt szükség alapszintű vizsgálatokra a konkrét programok elkészítése előtt. Három területen lenne célszerű a vizsgálatokat elindítani, az érvényességi időtáv és a feladatok bonyolultsága alapján: a hosszú, a közép- és rövid távú problémák kezelése.

Hosszú távra gondolkodva többek között a következő problémákat kellene megvizsgálni, amelyek egyfajta kitérési pontok és irányok is lehetnek:

Annak vizsgálata, hogy milyen szervezeti és intézményi feltételei vannak annak, hogy olyan gazdasági egységek alakuljanak ki, amelyek a szűk értelemben vett gazdasági tevékenységek mellett társadalmi feladatokat is ellátnának. Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy az autonóm, és egyre inkább uralkodó pozícióba került gazdaság hogyan integrálható (vissza) a társadalomba. Létrejöhetnek-e és fennmaradhatnak-e hosszabb távon olyan szervezeti egységek, amelyek nem csak gazdasági feladatokat látnak el, s amelyek nem feltétlenül a magán, hanem sokkal inkább a társadalmi határkölség alapján tevékenykednek.

Életképessé és versenyképessé tehetők-e a kis családi és magánvállalkozások a multinacionális vállalkozások korában? A horizontális és vertikális, valamint a szakmai, illetve a területi együttműködéseknek (társulásoknak, szövetkezeteknek) kialakítható-e olyan működőképes hálózata, amely hatékony védelmet nyújt a piaci erőfölénnyel és a nemzetközi konkurenciával szemben?

Kialakítható-e az állam olyan új típusú szerepvállalása, amelyben az egyének rászorultsági elven történő támogatása mellett (és egyre inkább helyett) a hazai gazdasági szervezetek hathatós piaci védelme, a szakmai és területi intézményeik hatékony jogi szabályozása és a nyilvánosság által ellenőrizhető támogatása is helyet kap.

Középtávra vonatkozóan pedig a következő területeket kellene áttekinteni:

A piaci struktúrák vizsgálata, minden szektorban a monopol- illetve oligopol-helyzet elemzése, az erőfölény alkalmazásának lehetősége és konkrét formái. Csak ott indokolt fenntartani a monopolhelyzeteket, ahol ezt az alkalmazott technika-technológia indokolja, illetve ahol növekvő a skáláhozadék, vagy az optimális méretű fejlesztések igen nagyok.

A versenyképességi helyzet vizsgálata szektoronként, a versenyképesség javításának lehetőségei. Potenciálisan versenyképessé tehető termékek és vállalkozások keresése. A valódi, hosszú távon fenntartható versenyképesség feltételeinek vizsgálata, intézményi kereteinek kialakítása.

Az államháztartás fontos területeinek reformja, mindenekelőtt adóreform, oktatási és egészségügyi reform. A reformok megvalósítása során kiemelt jelentőségű az alapelvek rögzítése és széles körű társadalmi vitája: a hatékonyság és/vagy méltányosság, rövid távú nyereségesség vagy hosszú távú megtérülés, egyéni versus társadalmi hathatáshozon és határkölség viszonya, állami hibák és/vagy piaci hibák viszonya stb.

A rövid távra szóló, stabilizációs jellegű feladatok fontosságát az indokolja, hogy az európai monetáris unióba való belépésünkig pénzügyileg is igen ingatag marad a gazdaságunk, és komolyan számolni lehet a forint elleni különféle szándékú spekulációs támadásokkal. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy az elmúlt 14 év tapasztalata szerint az éppen hivatalban lévő kormányok a választások előtt nem tudnak ellenállni a csábításnak, és elvtelen közérzetjavító és élénkítő gazdaságpolitikát folytatnak, amelyek – figyelemmel az igen gyenge reálgazdasági alapokra – komoly egyensúlytalanságokat idézhetnek elő. A stabilitás megőrzése érdekében a kormánypártoknak és az ellenzéknek közösen el kellene fogadnia egy gazdaságpolitikai minimumot, amelyet minden körülmények között betart legalább az euró bevezetéséig.

A gazdaságpolitikai egyezség a monetáris politika területén például azt tartalmazhatná, hogy az inflációs célkövetés politikája mellett köteleződik el, és ennek megfelelően alakít ki prioritásokat és definiál szabályokat a kamatláb változtatására, amelyeket nyilvánosságra hoz, és tekintet nélkül a konjunkturális helyzetre és a választási ciklusokra minden politikai erő tiszteletben tart. A kamatláb változtatásának nem csak az inflációs cél elérését kellene elősegítenie, hanem rögzített és kinyilvánított szabályok szerint tekintettel kellene lenni az árfolyam és a reálgazdasági helyzet alakulására is. Egy ilyen irányú módosítás normatívvá és kiszámíthatóvá tenné a monetáris politikát, ezért a politikai viták hatókörén kívülre kerülhetne, és nem utolsósorban csökkentené az instabilitást és a spekulációs támadások lehetőségét.

A fiskális politika területén a megállapodásnak alapvetően három területre kellene kiterjednie. Egyfelől az állami alkalmazottak béremelése és foglalkoztatása területére, ahol rögzíteni kellene, hogy a reálbérek és a nyugdíjak reálértéke minden évben a GDP növekedésének adott,

SZŐLŐHEGYEN
akvarell, 30×37 cm

rögzített (pl. 75%-os) arányában emelhető, az állami foglalkoztatottak összlétszámának pedig folyamatosan az elvárt (pl. 2%-os) termelékenység-növekedés arányában kell csökkenni. Másfelől az egyes költségvetési fejezetek kiadásainak reálérték-növekedését szintén a gazdaság növekedési üteméhez kellene kötni, amelytől felfelé csak akkor lehetne eltérni, ha valóban új feladatot kapna a fejezet, és ha más területen ezt fedező arányos csökkentés valósulna meg. Harmadrészt rögzíteni kellene, hogy a privatizációs bevétel a folyó költségvetés finanszírozására nem lehet felhasználni. Csak olyan felhasználás engedélyezett, amely nem csökkenti az állam nettó vagyonát. Ezen három elv elfogadása mellett nem jelentkezne a költségve-

tési hiány választási ciklus szerinti jelentős ingadozása, és a kormányok nem használnák az inflációt a költségvetési pozíció javítására.

*

Végezetül visszatérve a kiinduló kérdésre, nem tudjuk biztosan, hogy elment-e végérvényesen a hajó, vagyis a felzárkózási esélyeink, a gazdasági fejlődésünk lehetőségei semmivé váltak-e. Örök optimistaként reménykedjünk, van még lehetőség a hajóra felszállni és biztos vizekre kormányozni. Mindazonáltal az bizonyos, hogy optimális esetben is igen zátonyos útra kell készülni, ügyesen kell lavírozni a globalizáció és az Európai Unió által jelentett erőfölények és korlátozó előírások akadályai között, tudomásul kell venni a lehetőségeinket, az intézményi és jogi háttér visszahúzó hatását, valamint a társadalom tudati és morális állapotát és mindezek igen lassan és nehezen változtatható jellegét.

MELLÁR TAMÁS

Jegyzetek

- 1 Önmagában csak az egyik tényező fennállása nem bizonyíték az improduktív jellegre. A fejlett országok esetében több példát is találunk a tartós államháztartási hiány és adósság fennállására, de ez sohasem párosult a növekedési ütem és/vagy a bérek stagnálásával.
- 2 A tervgazdasági ciklusokra vonatkozóan jó leírást találhatók Bauer T.: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*, KJK 1981 és Soós K. A.: *Terv, kampány, pénz*, KJK 1986 című könyvekben.
- 3 Erre vonatkozóan kiváló leírást és nagyszámú bizonyító erejű példát ad J. Stiglitz, a Világbank korábbi kormányzóhelyettese a *Globalizáció és visszasságai* című könyvében.

MEZŐGAZDASÁG-POLITIKA, VIDÉKFEJLESZTÉS – MÁSKÉPP*

II.

Kilátásaink az EU-csatlakozás után (avagy a kis- és nagybirtok vitája)

A 2002. évi koppenhágai csatlakozási tárgyalások eredményeként hétéves átmeneti időszak vonatkozik a hazai termőföldszerzési korlátozások fenntartására. A hét év lejárta után az átmeneti időszak további három évvel meghosszabbítható, ha a magyar földárak és a már EU-tagállamok földárai közötti áreltérések ezt indokolják. Az EU Bizottság „félidős felülvizsgálata” ha nem találkozik alapos érvekkel, a hét évet felére is csökkentheti (26). Ez idő alatt külföldi természetes személyek nem vásárolhatnak Magyarországon termőföldet, kivéve azok a hazánkban már korábban jogszerűen letelepedett EU-állampolgárok, akik egyéni vállalkozóként legalább három éve életvitelszerűen mezőgazdasági tevékenységet végeznek. Ők a magyar állampolgárokkal egyenlő elbánásban részesülnek, *zsebszerződéseiket törvényesíthetik.*

Sajnálatos tény, hogy kezdetben a rendszerváltó első polgári kormány a letelepedést és főfoglalkozásszerű gazdálkodást nem kötötte ki a földvételek feltételeként, így a már bérletként, zsebszerződésekkel szerzett hatalmas te-

* Készült a Professzorok Batthyány Köre 2004. március 20-án Martonvásáron rendezett második mezőgazdasági vitájára.

rületek a bérlő – javarészt a termelést csupán távolból, „telefonon” irányító külföldi – ölébe hull. Hasonló módon üt vissza az is, hogy nem kerültek újjáépítésre a kárpótlási folyamat nélkülözhetetlen kellékei, a korábban európai hírvű gazdaszervezeteink-intézményeink, áru- és hitelszövetkezeteink, gazdálkodói közös tulajdonú élelmiszer-feldolgozóink – mint a Gazdakörök, HANGYA szövetkezetek, Magyar Központi Hitelszövetkezet (23).

A Koppenhágában 2003 nyarán tartott csatlakozási tárgyalásokon minden országnak lehetősége nyílt, hogy válasszon az EU-támogatások két pillére között (*közvetlen támogatások és vidékfejlesztés*). Az első pillér igénybevétele esetén a közvetlen támogatásra kijelölt termények után az EU-támogatás 25%-ra csökkentett hányada mellé a kormánynak 30%-os támogatást lehet mellé tennie. A másik pillér – a vidéki támogatás – esetében a kért EU-támogatás 80%-ához a csatlakozó kormánynak csupán 20%-ot kell kiegészítésként hozzátennie. Nemzeti felemelkedésünk és hosszú távú érdekeink szempontjából nézve érthetetlen és megmagyarázhatatlan (5, 6, 7. táblázat, 1. ábra), hogy a kormány miért ragaszkodott a jóval kisebb támogatási forrást jelentő forrásösszetétel elnyeréséhez. Tájékoztatlanságból vagy a nagyüzem félreértelmezett segítése miatt? Az 5. táblázat azt mutatja, hogy mit kaphattak volna a magyar vállalkozók és mezőgazdasági dolgozók, ha a kormány a második utat választja Brüsszelben. A 6–7. táblázat pedig a döntés folytán nekünk jutó összegeket.

E döntés következtében a magyar mezőgazdaság helyzete a következő terciklus kezdetéig – 2007-ig – alapvetően nem javulhat, sőt visszafogja fejlődésünket a 2013-ig terjedő EU terciklus végéig.

5. táblázat
 Vidékfejlesztési támogatások az Európai Unióban
 a 2000–2006 közötti programozási időszakban
 (Dorgai és Miskó 1999)

Szabályozó (rendeletkezés) megnevezése	Tervezett kifizetés (euró)	Megjegyzés
Fiatal farmerek támogatása	25 000	egy főre
Korai nyugdíjazás	15 000	egy fő kedvezményezettre egy évben
	150 000	a teljes összeg egy kedvezményezettre
	3 500	dolgozónként (alkalmazott) és évenként
	35 000	a teljes összeg dolgozónként
Kedvezőtlen adottságú területek kompenzációs támogatása		
Minimum	25	hektáronként (mezőgazdasági hasznosítású területeken)
Maximum	200	

5. táblázat (folytatás)

Szabályozó (rendeletkezés) megnevezése	Tervezett ki- fetés (euró)	Megjegyzés
Támogatás agrár-környezeti programok vállalásához		
Egynyári növények	600	Hektáronként
Ültetvények (speciális évelő növények)	900	
Egyéb földhasználat	450	
Erdősítés miatti bevételkiesés pótlása		
Farmereknek és társulásaiknak	725	Hektáronként
Egyéb jogi személyeknek	185	
Kompenzáció támogatás az ökológiai és védelmi funkciójú erdők esetében		
Minimum	40	Hektáronként
Maximum	120	

6. táblázat
 A csatlakozó országok 2004–2006-os európai uniós agrártámogatási keretei
 (Ángyán és Ónodi, 2003)

Ország	EU-forrás (millió euró)			Mg. ter. (ezer ha)	EU-forrás (euró/ha mg.ter./3 év)			Arány (%)	
	1.pillér ¹	2.pillér ²	össz.		1.pillér ¹	2.pillér ²	össz.	1.pillér ¹	2.pillér ²
Lengyelország	2094	2543	4637	18443	113,5	137,9	251,4	45	55
Magyarország	949	534	1483	6193	153,2	86,2	239,5	64	36
Csehország	638	482	1120	4280	149,1	112,6	261,7	57	43
Litvánia	291	434	725	3496	83,2	124,1	207,4	40	60
Szlovákia	275	352	627	2444	112,5	144,0	256,5	44	56
Szlovénia	152	250	402	780	194,9	320,5	515,4	38	62
Lettország	110	291	401	2488	44,2	117,0	161,2	27	73

6. táblázat (folytatás)

Ország	EU-forrás (millió euró)			Mg. ter. (ezer ha)	EU-forrás (euró/ha mg.ter./3 év)			Arány (%)	
	1.pillér ¹	2.pillér ²	össz.		1.pillér ¹	2.pillér ²	össz.	1.pillér ¹	2.pillér ²
Észtország	120	134	254	1434	83,7	93,4	177,1	47	53
Ciprus	48	66	114	526	91,3	125,5	216,7	42	58
Málta	5	24	29	120	41,7	200,0	241,7	17	83
Összesen/Átlag	4682	5110	9792	40204	116,5	127,1	243,6	48	52

1. Közvetlen kifizetések és piaci intézkedések forráskerete = termelési típusú támogatások

2. Vidékfejlesztési intézkedések forráskerete = ökoszociális típusú támogatások

7. táblázat
 Magyarország 2004–2006-os európai uniós
 agrártámogatási keretei (millió euró)

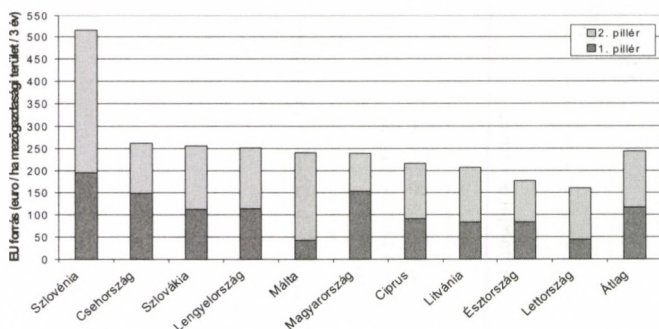
Támogatási formák	Évek			
	2004.	2005.	2006.	Összesen
1. pillér – közvetlen kifizetések	–	265,0	316,0	581,0
– piaci támogatások	63,6	151,9	152,0	367,5
– összesen	63,6	416,9	468,0	948,5
2. pillér – vidékfejlesztési támogatások	164,2	179,4	190,8	534,4
Mindösszesen:	227,8	596,3	658,8	1482,9

Az Európai Unió agrárpolitikáinak tervei között szerepel az ország GOF (gabona-, olaj- és fehérjenövények) kvótájának 1360 ezer hektárral csökkentése. A Világbank előrejelzése szerint 2040-re a hazai lakosság száma 7–8 millióra csökken. Erre a várhatóan erősen csökkenő élelmiszer-fogyasztásra kívánja az EU néhány fejlett agrárgazdaságú tagállama a hazai mezőgazdasági termelést sorvasztani.

Az állam adminisztratív apparátusa ezzel egyidejűleg indokolatlanul növekszik, ennél is nagyobb a pazarlása. Az EU-csatlakozást megelőző szavazás hírverésére – tájékoztatás helyett – a „mákosguba” gügye ötlete csak riasztotta a gondolkodó vidéki lakosságot. Erre a közpénzekből 700 millió Ft-ot pocsekoltak. A pártok választási ígéretesei következtében, az utolsó másfél év alatt az államadóság 200 milliárd forinttal emelkedett (5). A minisztériumok állománya 2000. és 2004. évek között 23,5%-kal, a helyettes államtitkárok száma 65 főről 75 főre emelkedett (20).

1. ábra

A csatlakozó országok 2004–2006-os közösségi agrártámogatási kereteinek 1 ha mezőgazdasági területre vonatkoztatott értékei (Ángyán és Ónodi, 2003)

1. pillér: termelési típusú támogatások
2. pillér: vidékfejlesztési (ökoszociális) típusú támogatások

Az állattartás hatékonyságának növelése érdekében állami költségvetésből és vidékfejlesztési forrásokból kellene az Alföld aszályos területeinek öntözését kiépíteni, a gyepgazdálkodást korszerűsíteni. [A nyilvántartott gyepterületeknek 2000-ben csupán 27%-át kaszálták, 28%-át legeltették, a többi parlagon hevert, gyomosodott (21). A Hortobágyi Nemzeti Park 40 ezer hektárnyi, javarészt összefüggő legelőinek kihasználtsága még az országos átlagnál is kedvezőtlenebb (27).] Az öntözésre berendezkedett gazdaságok képesek lennének azt a szójamennyiséget megtermelni, melyre az élelmiszer- és édességiparnak szüksége van, a baromfi-, sertés- és tejgazdaság fehérjeellátásához nélkülözhetetlen. A szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas területek erdőültetésével a vidéki munka nélküli lakosság foglalkoztatása mérsékelhető.

A jelenlegi kormány mezőgazdasági politikája adott újabb lendületet a városba vándorlásnak. A mezőgazdasági lakosság a vidékfejlesztés segítségével nem jutott kedvezőbb anyagi és szociális feltételekhez. Amint azt 1994-ben Lengyel László megjósolta, nekik a szociálliberális kormány dél-amerikai sorsot szán.

Ebek harmincadján a magyar állattenyésztés

A 90-es évek kezdetétől állandó vita tárgya, hogy a nyugat-európai, nálunk sokkal nagyobb állami támogatással előállított állati termékek behozatala elől – melyek még kiviteli támogatást is élveznek – érdemes-e elzárkózunk? Ott 3 hónap a szavatossági idő, nálunk 6 hónap. Ezt az időrest kihasználva élelmes kereskedőink és áruházi láncaink ezeket a termékeket olyan áron szerezhetik be, melyen azt sehol előállítani nem lehet! Szemforgató hivatalnokaink a WTO-ra hivatkozva kiadják a behozatali engedélyt (8. táblázat). Ezért élelmiszer-behozatalunk évről évre nő. 2003-ban – USD-ban számítva – élelmiszer-kivitelünk 52%-át el-

éri a behozatal (9. táblázat). Ez egyeseknek busás kereskedelmi hasznot hajtott, a magyar állattenyésztés pedig évről évre válságosabb helyzetbe sodródik, képtelen talpra állni. Tehénállományunk 1990 és 2000 között felére csökkent, a tej- és tejtermék-fogyasztás 145 liter körül kullog. Ez alatt a palackozott víz és üdítőital-forgalmunk tizenkétszeresére emelkedett. A 80-as évek végén 11,5 millió volt az ország hízósertés-termelése, ebben az évben (2004) feltehetően 3,5 millióra esik vissza. A baromfityénységben foglalkoztatottak válságos helyzetéről bárki olvashat a sajtóban, nem is részleteznénk. Hovatovább a kertészetek és biotermelők szerveztrágya-szükségletét sem képes egyre fogyatkozó állatállományunk fedezni, mert létszáma a háború utáni szintre zsugorodik (9). Ugyanakkor Hollandia dunántúlnyi területen 10 millió, Dánia Magyarországnál kisebb területen 23 millió sertést állít elő! A korábban közel 200 ezernyi főt foglalkoztató állattenyésztés sorvasztása elmentés a nemzeti érdekekkel.

Ezzel is magyarázható a mezőgazdaság, kiváltképpen az állatiermék-előállítás szerepének fokozatos leértékelődése (9. táblázat). Kénytelenek vagyunk egyre több terményt, egyre kevesebb vágóállatot és egyéb feldolgozott állati terméket külföldön értékesíteni. Úgy tűnik, a korábbi kormányok is keveset tettek a mezőgazdaság gyarmatosítása ellen, a mezőgazdasági termékek hazai feldolgozásának fejlesztése érdekében. A jelenlegi kormány a magyar vidéknek nem támogatója, a mezőgazdasági termékekre, mint nyersanyagra épülő iparágak elsorvasztása sem aggasztja, sem az ebből következő fokozódó munkanélküliség.

8. táblázat
 Néhány állati termék behozatalának alakulása
 (Agrármarketing Centrum 2003. évi tájékoztatója)

Áruféleség	Mértékegység	Évek		2000/2001. év %-os változása
		2000.	2001.	
Élő juh	kg	1.742.900 ^{a)}	2.350.600 ^{a)}	134,9
Marhahús	tonna	1.680,6 ^{b)}	1.069,8 ^{b)}	63,7
Sertéshús	tonna	8.840,1 ^{c)}	12.260,1 ^{c)}	138,7
Juh- és kecskehús	tonna	147,7	94,6	64,1
Vágóbaromfi (egészben vagy darabolva)	tonna	1.676,3 ^{d)}	3.464,7 ^{d)}	206,7
Tej, tejszín	tonna	290,2	198,8	68,5
Tej, tejszín (sűrítve vagy porítva édesítve)	tonna	1.704,8	1.213,1	71,2

8. táblázat (folytatás)

Áruféleség	Mértékegység	Évek		2000/2001. év %-os változása
		2000.	2001.	
Tejföl, joghurt, kefir (cukrozva vagy édesítve)	tonna	1.594,3	1.528,6	95,9
Sajt és túró	tonna	6.249,1	7.592,2	121,5
Vaj és olaj	tonna	382,2	332,3	86,9
Tojás (frissen és tartósítva)	tonna	14.128,0	37.366,0	264,5
Méz	tonna	228,7	188,4	82,4

- a. Egy bárányt 24 kg súlyúnak becsülve 72.600, illetve 98.000 báránynak felel meg.
 b. 2000. évben a hazai marhahús (csontos) -termelés 117.000 tonna volt.
 c. A hazai sertéshús-termelés 793.000 tonna volt.
 d. A hazai baromfihús-termelés 616.000 tonna volt.

9. táblázat
 A mezőgazdaság részesedése a nemzetgazdaságban
 (AKII adatok)

Év	A mezőgazdaság részaránya a ... (százalékban)					Külkereskedelmi forgalmi egyenlege* (millió USD)
	GDP termelésben	Fogyasztásban*	Exportban*	Beruházásban	Foglalkoztatottságban**	
1990.	15,3	37,0	23,1	8,7	18,0	1311
1995.	5,9	34,5	22,0	2,9	8,0	1781
2000.	4,9	26,4	7,8	3,3***	6,9	1072
2002.	3,5	29,9	7,9	6,4	6,2	1518

* mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek

** munkaerő-felmérés adatai

*** reálértéke az 1989. évinek csupán 57%-a

Termelészerkezet és érdekelttség

EU-csatlakozásunk küszöbén a magyar agrárgazdaság számos szerkezetváltási gonddal küzd. Egyidejűleg kell megfelelő választ fogalmazni piacfejlesztési, piacszabályozási és vidékfejlesztési feladatokra. Csak így váltható valóra a fogyasztás élelmiszerbiztonsága és a környezet védelme is.

A rendszerváltás időszakában derült ki, hogy a mezőgazdasági nagyüzemek rendkívül sérülékenyek, és fokozottan kitétek a politikai döntéseknek. Amennyiben egy-egy nagy termelőszövetkezet vagy állami gazdaság tönkrement, felszámolódtott, akkor egy-egy egész település vagy településcsoport lakói tömegesen váltak munkanélkülivé, mert a mezőgazdasági nagyüzem volt a környék fő munkaadója. *A kisebb üzemméretek esetén több gazdaság marad talpon, éli túl a válsághelyzetet, sikerül termelési irányt váltania.*

A mezőgazdasági nagyüzemek érdekelttségi rendszere is korszerűsítésre szorul, mert jelenleg kizárólag érdekviszonyokra épül, a vidékfejlesztés igényeit figyelmen kívül hagyja. Széles tulajdonosi kör jellemezte a volt termelőszövetkezetekből alakult társaságokat. Ezekben a tulajdonosok száma gyorsan fogyatkozik, az alkalmazottak száma pedig nő. Az Európai Unió nem támogatja a vállalati gazdálkodást folytató, bér munkán alapuló nagyüzemi méretű termelést, mert a tisztességes gazdasági versenyt torzítja. Ezt rögzíti a 2006-ig érvényes EU 2000/C28 Közösségi Iránymutatás.

A TÉSZ-ekbe (termelő és értékesítő szövetkezetek) csoportosuló gazdák súlyos értékesítési gondokkal szembesülnek. A gazdák és más közös vállalkozásokban érdekelt termelők többsége előtt teljesen nyilvánvaló, hogy a kiutat csak a termékpályás összefogás jelentheti. Ha a gazdálkodók önállóságukat meg akarják óvni az alaptevékenységük eredményességét javító és termékeiket piacra segítő társulásokban, egyedül a szövetkezeti jogi keret jöhet szántásba. *Minden más gazdasági társasági forma esetében az*

alapító tagok kivásárolhatók, kiszoríthatók a vállalkozásból. Így előbb-utóbb nem a tagok számára fontos üzem-kiegészítő tevékenység és átvételi garancia ügye, hanem a gazdák családi vállalkozásaitól érdekeltségben elszigetelődő tőkehozádek a meghatározó (23).

Az értékesítés biztonsága és az elérhető jövedelem felső határa meghatározó mindegyik termékpálya esetében. *Mégsem elegendő a jó minőségű termék, a megfelelő hatékonyságú termelés, a kedvező költség, illetve az erőteljes támogatás. A megvalósításhoz érdekérvényesítő piaci szervezetre van szükség.*

Az Európai Unió tagországaiban a római szerződéstől (1957) kezdődően folyamatosan figyelmet fordítottak a *termelők piaci szerveződésének hiányából adódó hátrányok* felszámolására. Tudatos fejlesztő munka valósult meg termelői csoportok és szervezetek létrehozására, működésüket több éven át támogatták. EU-harmonizációs feladataink soron következő gazdaságpolitikai része, hogy a zöldség-gyümölcs TÉSZ-ek mellett más termékpályán működő termelői csoportok is részesülhessenek kiemelt támogatásban. Ennek alapját teremtette meg a 85/2002 (IX. 18) FVM rendelet.

Sürgős tennivalók

Mit sem ér az EU-tagság számunkra, ha a kormány nem hoz olyan jogszabályokat, mely a kölcsönösség elvén alapszik, és nem folyósít olyan összegeket, melyből a magyar mezőgazdaság talpra állítható és versenyképesé tehető. *Nemzeti Mezőgazdasági Önvédelmi Program (NÖP)* kidolgozására van szükség, mely a pártok békés megegyezésén alapszik, hosszú távú stratégiai célok megvalósítását tartja feladatának. A NÖP-nek tartalmaznia kell az EU-csatlakozás taktikai lépéseit is. Ez a nemzeti mezőgazdasági stratégia azonban csak akkor lesz sikeres, ha:

- a szakigazgatási hálózat ezt végrehajtja,
- az oktatás és kutatás kiszolgálja. *Ebben tekintsük példaként az USA-t!*

A jelenlegi és a később kormányzásra kerülő pártoknak tudomásul kell vennie, hogy az élelmiszeripart és az élelmiszer-kereskedelmet előbb államosítani kell, majd meg kell teremtenie a mezőgazdasági termelés–feldolgozás–forgalmazás korábbi kölcsönös egymásrautaltságát. Az ismert anekdota jut eszünkbe, miszerint amikor Ferenc József és Deák Ferenc között a kiegyezési tárgyalások folytak, a király türelmetlenül felkiáltott: „Ha egyszer rosszul gomboltuk be a kabátot...”. „Vagy újra kell gombolni, vagy a gombokat levágni és újra felvarrni” – ríposztzott bölcs derűvel Deák. Jelenleg hasonló megoldás vezethet ki e zsákutcából.

A termőföld a nemzet közös vagyona, mely a lakosság 7–8%-ának egészséges és tisztességes megélhetési életformát kínál. A mezőgazdaság által termelt nyersanyagok élelmiszerré, élvezeti cikkeké, egyéb ipari termékeké feldolgozása és forgalmazása a lakosság további 8–10%-ának teremt foglalkoztatást. A magyar mezőgazdaság rendelkezik elsősorban a nemzetgazdasági ágak közül a termeléshez szükséges erőforrásokkal.

Olyan földtörvény-módosításra van szükség, melyben a nemzetközi földforgalom esetén is a kölcsönösség és viszonyosság elve érvényesül. Kiterjed az EU tagországaihoz hasonlóan a termőföld forgalmára, bérletére és öröklésére egyaránt. A jogutódlásnak nem szabad az örökösök gazdálkodásból megélhetését, termelői és beruházói biztonságát veszélyeztetni. Csak annak a hazai, illetve külföldi állampolgárnak legyen földbérletre, vagy vásárlásra, illetve gazdálkodásra joga, aki:

- ott tartósan letelepszik,

- fő jövedelmi forrása a gazdálkodásból származik,
- megfelelő szakképzettséggel rendelkezik.

Érvényt szerez annak az EU-elvárásnak, miszerint a gazdálkodásra a jövőben több feladat vár, nevezetesen:

– jó minőségű, szermaradványmentes, egészséges élelmiszer-nyersanyag, illetve élelmiszer előállítására vállalkozik.

– Eleget tesz a társadalmi és szociális kötelezettségeknek, nevezetesen védi és kíméli a környezetet, gondoskodik a nemzeti és paraszti hagyományok megőrzéséről, fenntartásáról és ápolásáról.

– A vidékfejlesztési támogatások címen kapott állami segítséget gazdálkodása, környezete, lakóhelye, életkörülményeinek fejlesztésére fordítja.

Olyan földbirtokszerkezet kialakítására kell törekedni, melyben a középbirtokosok – családi gazdaságok – adják a tulajdonosok és a mezőgazdaságilag hasznosítható területek döntő többségét, mert egy ilyen birtokszerkezet teszi lehetővé a nemzetállam velük szemben jogosan érvényesülő követelményeit. Az elkövetkező években ennek a birtokszerkezetnek a tanyatelepítését, tagosítását és egyéb járulékos beruházásait vidékfejlesztési forrásokból kell támogatni. Ez a birtokméret alkalmas a globális világpiac gyorsan változó kereslet-kínálatához megfelelő szervezettség esetén rugalmasan alkalmazkodni. Így növelhető a terület lakosságeltartó képessége és egyúttal árukibocsátása is igazán kedvező szintre.

A hajdani élelmiszer-gazdaság talpra állítása kölcsönös érdekeltégi láncának újrалétesítése nélkül elképzelhetetlen. Olyan termékpályás szövetkezeti hálózat felépítése szükséges, mely a termékek közös tárolását, beszerzésértékesítését, a termékek feldolgozását, a termékek szakadatlan fejlesztését, és új piacok kutatását egy-egy integrációban végezze (miként ez az integráció Nyugat-Európában is működik).

Egy ilyen integráció létrehozása nélkül a mezőgazdaság – a törpe- és nagygazdaság egyaránt – jelenlegi gyaratmi helyzetén nem könnyíthet, a hasonló integrációt kiépített nyugat-európai országok mezőgazdasági termelésével eleve versenyképtelen.

Ezért e szövetkezeti hálózatnak nem csupán a tárolós és feldolgozóhelyeket, hanem a takarmánykeverőket és állattenyésztési telepeket is közös beruházásban kell létrehozni és közösen kell üzemeltetni.

Az elmúlt másfél évtizedben létrehozott termelési integrációk – terméktanácsok, mezőgazdasági kamarák –, mert a termelés–feldolgozás–forgalmazás egymással ellentétes anyagi érdekekbe ütköztek, ezért eleve nem felelhetnek meg az eredeti elvárásoknak.

A földtulajdonosok érdekvédelme csak akkor lehet hatékony, ha a tagság felsorakozik a maguk által választott érdekvédelmi szervezet vezetői mögé. Érdekeiknek hol az állammal, hol a multinacionális kereskedelmi szervezetekkel szemben csak így szerezhetnek valóban érvényt. Így kaphatnak termékeikért tisztességes árat. *Akkor joggal számíthatnak a jelenleginél alapsabb állami tájékoztatásra, újabb rendeletek és törvények eddig alig alkalmazott előzetes társadalmi vitájára.* Ezért sem javasolható egyik politikai párthoz tartozásuk sem. Az érdekvédelmi szervezeteken belül célszerű rétegszervezetek létrehozása is (törpe-, közép- és nagyüzem tulajdon szerint).

Gazdabank. Ennek alapja lehet a ma már Vidék Bankjaként is elismert takarékszövetkezeti hálózat. Minden nyugat-európai országban van olyan nemzeti tulajdonban lévő bankhálózat, mely rövid és hosszú távú kedvezményes hitelekkel képes ellátni a gazdatársadalmat. Folyamatos beruházások, a technológiák szakadatlan korszerűsítése nélkül nem lehet sem korszerű, sem jövedelmező módon termelni. Az ehhez szükséges indulótőkét a jelenlegi helyzetben ehhez az államnak kell rendelkezésre bocsátani, mert annak idején a magyar szövetkezeti hálózat tőkeálla-

mányát, bolthálózatát, tárolóhelyeit térítés nélkül kobozta el, és azóta sem juttatta vissza.

Az ország szántóterületeinek legalább 30%-át az ország aszályos, alföldi területein öntözhetővé kell tenni. Ez ad termésbiztonságot a folyamatos piaci kínálatához, teszi lehetővé a hazai szójatermesztés kiszélesítését, hazai szükségletének teljes fedezését. Ennek működtetése is társadalmi – szövetkezési – alapon képzelhető el. Ehhez azonban olcsóbb öntözővízre van szükség, mert ami kifolyik az országból a folyókon, azért semmi sem folyik be az államkasszába.

A *Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése* (VTT) végrehajtása lehetővé teszi a Tisza-völgy – az ország területének egynegyedén – az ártéri apasztó tározóinak szabályozott vízkivételét. Az ártéri tájnak jellegzetes földhasznosításával és vidékfejlesztésével együtt kell megvalósulnia. A tájgazdálkodásnak – a természeti értékek megőrzését – főfoglalkozást, vagy kiegészítő megélhetést, a helyi közösségeket megtartó életmódszert kell megteremtenie.

Jelenleg 120 ezer hektáron folyik környezetkímélő – ökológiai – gazdálkodás, melynek az állam egymilliárd Ft támogatást nyújt. A várható hozam értéke 12–13 milliárd Ft, ennek 85–90%-a külpiacokon értékesíthető. A terület 41%-a gyeperő, 25%-án gabonaterő, 11%-án olajos magvakat és fehérjenövényeket, 7%-án pillangósokat, 2%-án szőlőt és gyümölcsöt, 2%-án zöldségféléket, 12%-án vetőmagvakat, gyógy- és fűszernövényeket termesztenek. Ez a terület 2006-ig 400 ezer hektárra növelhető. Jóllehet ez a terület még tovább bővíthető, különösen az ökológiai állattartás területén kihasználatlanok lehetőségeink [Ausztriában az összes terület 10% fölé emelkedett (19)].

Az államnak olyan társadalmi szervezeteket kell támogatnia, amelyek széles körű mozgalmat szervezve a hazai eredetű egészséges élelmiszerek elsődleges fogyasztása mellett szállnak síkra.

Ösztönözni kell a hazai *hungarikumok* számának és előállításának a növelését, de ezeket le is kell védeni, és külpiacokon is megfelelő hírverésről kell gondoskodni.

A nyugat-európai polgárosult parasztság egy igen fontos segítője az *ingyenes szaktanácsadási hálózat*. (Ezt a hálózatot kívánta az első kormány a falugazdászokból létrehozni.) Dániában pl. ennek a hálózatnak a feladata új fajták, új technológiai módszerek kipróbálása stb. Feladata a növényvédelem, pályázatokban nyújtott segítség, ingyenes könyvelés, mely az adóbevallásnak és az országos statisztikának is alapja, tehát – *teljes körű* (komplex) *tanácsadást követeli meg*. Az évek óta kialakult hazai gyakorlatot, hogy a falugazdászok munkája csak adminisztratív szolgáltatásokra korlátozódik, meg kell szüntetni. A vidékfejlesztés címen pályázható támogatásokat is az ő segítségükkel, szakszerűen és alapos tájékozottság alapján kell benyújtani.

A gyengébb termőképességű – a szántóterületek 10–15%-át kitevő – lejtős és homokterületeket erdősíteni, a szikeseket visszagyepesíteni szükséges. A területek egy részének visszaerdősítése mérsékelheti az öntözéssel együtt a nyári kánikulát, elősegíti a levegő nagyobb páratartalmát, az éjszakai harmatképződést. A teljesen elavult legelőgazdálkodást ugyancsak vidékfejlesztési forrásokból kell korszerűsíteni. A jelenlegi „iparszerű”, kizárólag szántóföldi takarmányokra alapozott tejtermelést is részben célszerű olyan tájakra visszatelepíteni, ahol azt a legeltetésre is lehet alapozni. A nagy összefüggő legelőterületek – de a kisebbek is – csak körülkerítve, korszerű – szakaszos legeltetés – éjjel-nappali hasznosítása esetén tehetik a hazai húsmarha- és juhtartást is versenyképesé, illetve gazdaságossá. A korszerű állattartás a legelők egy részének öntözését is szükségessé teszi. Helyre kell állítani a vidék vagyonbiztonságát is, mert az állatok legelőn éjszakáztatása az elharapódzott állatlopások miatt ma egészségesebb tartásukat is akadályozza.

A Föld országai közötti fejlettségbeli és fogyasztásbeli különbségek miatt egyre erősebb társadalmi feszültségek kibontakozására kell számítani. Egyes országokban tapasztalható a szűkebb felső rétegek fokozódó pazarlása; az alsóbb rétegek leszakadása. Ennek megelőzésére a munkalehetőségek vidéki bővítése sürgős belpolitikai feladat. A magyar politika, de az IMF és a Világbank irányítóinak is érdemes Platon huszonhárom századdal ezelőtti, de ma is igen időszerű megállapítását alaposan megfontolni: „Az igazságtalanság viszályt, gyűlölködést és harcot, az igazságosság ellenben egyetértést hoz létre az emberek között”. Az EU korábbi tagországokkal azonos esélyegyenlőséget kell az új belépőknek is kiharcolniuk. „Nem az ember van a gazdaságért, hanem a gazdaság van az emberért” (David C. Korten).

Hivatkozott irodalom

- Alvincz József (2003) *Agrárkérdések a magyar föld védelme*. IV. 30. Vitaanyag
- Ángyán József – Ónodi Gábor (2003) Mi történik itt a vidékkel? *A falu* XVIII. évf. 4. sz., 5–24. l.
- Bogár László (2003) *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest 447. l.
- Böröcz József (2004) *A félperifériás kapitalizmus*. Népszabadság, március 6., 4. l.
- Cséfalvay Zoltán (2003) *Lehet-e még mélyebbre süllyedni*. Magyar Nemzet, december 13., 6. l.
- Czettler Jenő (1945) *Agrárpolitika*. Stephaneum, Budapest 1945. 49. l.
- Ditz, Heinrich (1867) *Die Ungarische Landwirtschaft*. Verlag Otto Wigand, Leipzig
- Dorgai László – Miskó Krisztina (1999) *Az Európai Unió új vidékfejlesztési politikája*. *A falu* XIV. évf. 3. sz., 61–70. l.
- Horn Péter (2000) *Az állattenyésztés fejlesztésének néhány kérdése*. Állattenyésztés és Takarmányozás Vol. 49. No 1., 3–12. l.
- Ihrig Károly (1941) *Agrárgazdaságtan*. Gergely, Budapest, 185. l.
- Korten, David C. (1997) *Tőkés társaságok viláгурalma*. Magyar Kapu Alapítvány, Budapest, 480. l.
- Márton János – Szeremley Béla (1997) *Hiányzó nemzeti intézményünk a termékpályás szövetkezet*. *A falu*. XII. évf. 3. sz. 83–89. l.

Nagy Bálint (2003) *Vidékfejlesztés*. Agrárkamara kiadványa, Budapest, 240. l.

Nagy Bálint (2003) *Az Agrárium lehetőségei és feladata a vidékfejlesztésben*. A falu. XVIII. évf. 3. sz., 5–15. l.

Németi László (2003) *A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón*. Szaktudás Kiadóház, Budapest, 201. l.

Papócsi László – Takács József (2001) *Megtiport falu*. Belvárosi Kiadó, Budapest, 117. l.

Romány Pál (2001) *Az agrárpolitika 12 pontja*. Gazdálkodás XLV. 2., 3–20. l.

Romány Pál (2002) *Kortársunk az agrárpolitika*. Szaktudás Kiadóház, Budapest, 340. l.

Roszik Péter (2002) *Az ökológiai gazdálkodás helyzete Magyarországon*. Kézirat

Sárközy Tamás (2004) *Az íróasztal magának csinál munkát*. Népszabadság, január 24.

Stefler József (2003) *Csatlakozás után*. Magyar Állattenyésztők Lapja XXXI. 2., 6–7. l.

Stiglitz, Joseph E. (2003) *A globalizáció és visszásságai*. Napvilág Kiadó, Budapest 274. l.

Szeremley Béla (2003) *EU-konform termelői csoportok szerepe a vidékfejlesztésben*. A falu XVIII. évf. 2. sz. 45–46. l.

Szűcs István (2001) *Magyarországi agrárszerkezet*. Magyar Tudomány. No 1. 15–23. l.

Tanka Endre (2001) *Megmaradásunk a föld*. Kairosz Kiadó, Budapest, 150. l.

Tanka Endre (2003) *Mi lesz veled magyar föld? Valóság* 10 sz. 1–30. l.

Veress László – Aradi Csaba – Dunka Béla (2000) *Hortobágy hasznosítása III. Világörökség elvárásai*. Magyar Tudomány. No 12. 1495–1510. l.

Veress László (2001) *Falvaink balsorsa*. Valóság 9., 54–64. l.

A MAGYAR KÜLPOLITIKA ÚJ HELYZETE

I. Az EU-tagság lehetőségei

A függetlenné vált Magyarország külpolitikáját közismerten három fő törekvés határozta meg az 1990-es években: az euroatlanti integráció, a szomszédokkal való kiegyensúlyozott viszony, valamint az elszakított országrészekben élő magyarok érdekeinek a képviselése. Ezt a külpolitikai stratégiát, bizonyos mértékben, elfogadták a jelentősebb magyar politikai erők is, s ennek megfelelően azok a kormányprogramok részévé is váltak. Természetesen, s ezzel megint csak evidenciát szögezünk le, a két jobbközép kormány nagyobb hangsúlyt fektetett a szomszédos államokban élő magyarok helyzetének javítására a magyar kormányok rendelkezésére álló eszközök felhasználásával, mint a két balközép kormány. Ugyanakkor az utóbbiak erőteljesebben szorgalmazták a szomszédokkal való zavarmentes kapcsolatokat – sajnálatos módon alkalmanként a külhoni magyarok kárára. Az euroatlanti integráció kérdésében alakult ki talán a legnagyobb egyetértés a két fő politikai irányvonal között; itt mindenképpen ki kell emelni az Antall-kormány úttörő szerepét, s azt, hogy a külpolitikai stratégiaváltást sokkal nehezebb és külpolitikailag képlékenyebb, illetve bizonytalanabb időszakban hajtották végre, mint amilyen helyzetben jövő kormányok találták magukat.

Az évtizedes külpolitikai prioritások és célok átgondolását az teszi most szükségessé, hogy Magyarország helyzete sok szempontból megváltozik ebben az évben. Ez nem jelenti azt, hogy 2004 „zéró” évet jelentene a magyar külpo-

litika számára. Magyarország továbbra is az a különleges állam marad, amely „önmagával határos”, ám az ebből adódó helyzete, ha lehet, még bonyolultabbá válik, hiszen lesz három olyan szomszédja, amelyek vele együtt az Európai Unió tagjai (Ausztria, Szlovénia és Szlovákia); kettő olyan, amely a következő néhány évben az lehet (Románia és esetleg Horvátország), valamint kettő olyan, amelyeknek a közeljövőben semmi esélye sincs az EU-tagságra (Ukrajna és Szerbia-Montenegró, bár az utóbbinak hajszálnyival jobbak az esélyei). A fentiek közül lesz három NATO-tag szomszéd (Románia, Szlovénia és Szlovákia), három olyan ország, amely jelenleg nagyon távol van a NATO-tagságtól (Ukrajna, Szerbia-Montenegró és Horvátország), továbbá egy olyan, amelyik semleges (Ausztria). Az ország érdekérvényesítési képességéhez szükséges tényezők közül sem változik meg Magyarország gazdasági és katonai képessége.

Bár Magyarország földrajzilag sem változtatja a helyzetét, a valóságban mégis közelebb kerül a „nagypolitikához”: az EU- és a NATO-tagság által az országra rótt kötelezettségek közül az egyik az, hogy ezután egyre több alkalommal kell állást foglalni tőlünk látszólag távol eső államok és kérdések esetében. Ennek a ténynek egyik vetülete az, hogy alkalmanként a magyar döntés nem egy adott térségről vagy országról való magyar álláspontot fejezi ki elsősorban, hanem Magyarországnak a szövetséghez való viszonyát. Ennek egyik legkézenfekvőbb példája a jelenlegi magyar szerepvállalás Irakban. Igaz, ki lehet mutatni nagyon áttételes magyar érdekeket is egy politikailag stabil és Nyugat-barát (vagy legalábbis nem ellenséges) Irakban, de a magyar katonák lényegében azért vannak most Irakban, hogy bizonyítsák Magyarországnak megbízható szövetséges voltát, amely a korábbi években megrendült a NATO vezető országaiban, mindenekelőtt az Egyesült Államokban. Az EU és a NATO jelentette

„szűrő” a másik irányban is működik: Magyarország bizonyos helyzetekben nem „közvetlenül” lesz kitéve külső hatásoknak, hanem a két nagy integrációs szervezet egyik tagállamaként.

További objektív tényt jelent majd az is, hogy Magyarország periferiális helyzetben marad: mindkét szövetség keleti határán foglal helyet. Amint arról később szó lesz, ez a periferiális helyzet, talán nyilvánvalóbb módon az EU-ban, nem csupán földrajzi értelemben fog megnyilvánulni. Magyarország továbbra is jobbra „követő” politikára fog kényszerülni, és a legtöbb reményét abba vetheti, hogy a „dagály” őt is feljebb emeli. A „követő” politika máris komoly dilemmát okozott eddig, s fog ezután is. Az alapkérdés a jelek szerint eldőlt, hogy melyik hatalmi központot kövessük: Magyarország mindenekelőtt az Európai Unió tagja. Elég a térképre pillantani, hogy lássuk, Brüsszel mennyivel közelebb van, mint Washington; vagy ugyancsak nyomós érvet szolgáltat az a tény is, hogy a magyar külkereskedelem kétharmada jelenleg az EU-val, májustól az EU-ban bonyolódik le. Ráadásul ezer év sem múlt el nyomtalanul: Magyarország az európai kultúrkör tagja. Ennek ellenére nem szabad az Egyesült Államok globális, regionális és akár közvetlen magyarországi érdekérvényesítési képességeit lebecsülni; aki mégis megpróbálja, az a saját kárára cselekszik. Ilyen értelemben tehát, erősen sarkítva és nem diplomatikus módon kifejezve, azt is mondhatnánk, hogy két „urat” kell szolgálnunk, noha remélhetőleg az „együttműködés” szó jobban ki fogja fejezni az EU vezető hatalmaival és az Egyesült Államokkal való viszonyunk tartalmát.

További közhely az, hogy a kis államok (bár Magyarország a területét tekintve közepes nagyságú állammak számít majd az EU-ban) az érdekeiket multinacionális intézményeken keresztül hatékonyabban tudják képviselni, mint közvetlen kétoldalú kapcsolatokon keresztül. Magyarország

mozgásteret így az EU-ban a nagypolitikát alakítókkal szemben kibővül. Az Egyesült Államokkal szemben nem ilyen egyértelmű a helyzet, hiszen itt kvázi kötelező „igazodást” (időnként ezt a jelenséget „szolidaritási kényszerpályának” is hívják) fognak elvárni Magyarországtól a nagy valószínűséggel prognosztizálható egyre sűrűbben előforduló transzatlanti vitában (elég itt például az USA és az EU közötti számos kereskedelmi és vámháborúra gondolni az iraki kérdés körül kirobbant nézeteltéréseken kívül). Az Atlanti-óceán két partja közötti nézeteltérések alapvetően objektív okokra vezethetők vissza, így a globális amerikai, valamint az inkább regionális európai érdekek és érdekérvényesítő képességek közötti különbségekre, a közös közvetlen külső veszély megszűnésére, kulturális különbségekre stb. Egy másik, konkrétabb szinten az amerikai unilateralizmus áll szemben az európai multilateralizmussal, mint a vitás nemzetközi kérdések megoldásának előnyben részesített módszerével. Az amerikai unilateralizmus egyrészt a nemzetközi rendszer jelenlegi struktúrájára vezethető vissza (így nincs olyan állam, amely hatékonyan korlátozni tudná az amerikai érdekérvényesítést); másrészt az amerikai külpolitikai gondolkodás bizonyos hagyományaira (erkölcsi felsőbbrendűség érzet, küldetéstudat stb.); s harmadrészt azt sem lehet teljesen kizárni, hogy bizonyos hatalmak (például Franciaország) tudatosan tolják ebbe az irányba, mert egyfelől elvégzi időnként helyettük a „piszkos munkát”, másfelől a túlságosan nagy amerikai hatalomtól megrette- nőket így próbálják saját maguk mögé állítani.

A magyar külpolitika elsődleges színtere tehát az Európai Unió lesz: bizonyos értelemben a transzatlanti kapcsolatok, a szomszédokkal való viszony és az elszakított országrészekben élő magyarokkal kapcsolatos politika is „európai unionizálódik”. Ugyanakkor a feltevésünk szerint mindenképpen érdemes a „külpolitika” szót használni az Európai Unión belüli magyar politikára, mert bár-

mennyire is „mi” vagyunk az „Európai Unió”, a szervezet végtelenül kemény *nemzeti* érdekérvényesítési politikák színtere. Még akkor is, ha megvalósul a közös európai kül- és biztonságpolitika, amelyre legalábbis rövid távon nem lehet számítani, az EU ezt a politikát külső felekkel szemben fogja érvényesíteni, az Európán belüli vitás kérdések továbbra is nemzeti alapon fognak eldőlni.

Az EU-n belüli magyar érdekérvényesítésnek számos akadályt kell leküzdeni. A szervezet egy óriási létszámú bürokrácia, és a bürokráciák, *per definitionem*, nehezen mozdulnak és a *status quo* hívei. Az EU-n belüli döntések nagyjából 10 százalékát a Tanács hozza, további 20 százalékát az állandó képviselők (COREPER), míg a maradék 70 százalékáról a tanácsi munkaüléseken döntenek. Közel 200 ilyen munkacsoport létezik. Mindez azt jelenti, hogy rendkívül fontos a magyar érdekeknek a legalsó szinten való megjelenítése; később ugyanis már bonyolultabb egy-egy magyar javaslat elfogadtatása. Sajnos a magyar kormányzati hagyományokban a központosításnak sokkal nagyobb szerepe volt, mint a decentralizált döntéshozatalnak, s így komoly szemléletbeli váltásra is szükség van a magyar külpolitikai gondolkodásban. A szervezet 25 tagúra való bővítése ugyancsak abba az irányba mutathat, hogy a felsőbb szintű tárgyalások formálisabbakká válnak és az informális egyeztetés szerepe nőni fog.

Természetes, hogy Magyarország önmaga nem lesz képes semmilyen érdekét érvényesíteni akkor, ha nem szerez megfelelő támogatást azokhoz. A támogatók között pedig minél több nagy államot kellene találni, mert az ő ellenállásuk vagy közömbösségük minden magyar kezdeményezést kisiklathat. Sajnos a magyar nemzetpolitikára ebből a szempontból elég sötét jövő vár. Egyik nagy állam sem érdekelt a határokon átívelő magyar nemzetegyesítés bármilyen formáját támogatni. Gerhard Schröder kancellár 2003. decemberi budapesti villámlátogatásán a lehető

legvilágosabban jelét adta ennek; Spanyolország hasonlóképpen arra figyelmeztetett, hogy a magyar jobbközép erők által az erdélyi magyar autonómia kérdésében leggyakrabban emlegetett két példa közül a katalán önkormányzati formát nem lehet másolni (a másik hivatkozási alap Dél-Tirol). Nagy-Britannia hagyományosan kevésbé érdekelt a közép-európai kérdésekben, mint a kontinentális hatalmak, míg Franciaország támogatására számítani Erdély ügyében légvárépítéssel érne fel. Az említett nagyhatalmak kizárólag akkor lépnének ebben a kérdésben, ha a közép- és délkelet-európai stabilitás forogna kockán, s ugyanez érvényes az Egyesült Államokra is. A románok egyes taktikával, azaz látszatintézkedésekkel, valamint halogató lépésekkel elérhetik azt, hogy mire esetleg Magyarország kitartó háttérmunkával megfelelő légkört teremtene egy széles körű erdélyi autonómia megteremtésére, a demográfia megoldja a kérdést. (Az utóbbi évtizedben több százezerrel csökkent a romániai magyarok száma.)

A fentiekből következik, hogy az egyik kulcskérdés Magyarország szempontjából az EU-n belül a nagyhatalmakhoz való viszony, illetve a nagyhatalmak egymással való kapcsolatai. Ezen a téren Magyarország alapvető érdeke, hogy az európai döntéshozatal az EU keretein belül maradjon, ahol koalícióépítéssel némileg befolyásolni tudja a döntéseket. Konkrétabban arról van szó, hogy a kialakulóban lévő brit-francia-német együttműködés az EU kollektív irányítása alatt maradjon, mert ellenkező esetben a nagy tagállamok az EU megkerülésével kísérlelhetik meg az érdekérvényesítést. Ám Magyarország és a többi, elsősorban új tagállam is tart bizonyos kártyákat a kezében az európai nagyhatalmakkal folyó játszmában. Elsősorban Franciaország törekszik a nyugat-európai nagyhatalmak közül arra, valamint újabban Németország is, hogy az Egyesült Államok európai jelenlétét a lehetőségek szerint

cökkentse, és Amerikát kiszorítsa Európából. Egy Amerika nélküli Európa Oroszország érdekeit is szolgálja, elsősorban biztonsági szempontból, így a francia törekvések megfelelő, esetleg csendes orosz támogatásban is részeseülhetnek. Egy ilyen francia–(német)–oroszl nagy stratégia kerékkötői viszont a Németország és Oroszország között elterülő térség országai lehetnek, amelyeknek nincsenek nagyon kedvező történelmi tapasztalatai sem az elképzelést esetleg támogató egyik nagyhatalommal, sem egy ilyen jellegű együttműködéssel szemben. Ezek az államok azonban elég nagy tömböt alkotnak az EU-n (és a NATO-n) belül ahhoz, hogy a franciák ellenükben egy ilyen nagy stratégiát ne tudjanak megvalósítani. A kérdés az, hogy Magyarországnak érdekében állna-e egy ilyen Európa. A válasz számos tényezőt figyelembe véve inkább a „nem” felé hajlik, ezért érdemes a lehetőség szerint egyrészt az EU–USA, másrészt a Magyarország–USA kapcsolatokat erősíteni; azaz, a magyar „atlantizmusnak” igenis van létjogosultsága ebben az összefüggésben. Egy újabb sarkos megfogalmazás szerint Franciaországban és Németországban megvan a hajlam arra, hogy az intézményesített EU mögé bújva, azt mintegy fügefalevélnék használva próbálják meg nagyhatalmi érdekeiket érvényesíteni; Clausewitz híres mondásának parafrázisával élve az EU a francia és német nemzeti érdekérvényesítés színtere más eszközökkel.

Az EU 2004-es csoportos bővítésének politikai háttérét is el lehet képzelni egy ilyen nagy stratégia részeként: a közép- és kelet-európai országokat hatékonyabban lehet ellenőrzés alá vonni és az Egyesült Államoktól eltávolítani a szervezeten belül, mint azon kívül. A jelek szerint a jelenlegi magyar külpolitika nem tudta eldönteni, hogy tulajdonképpen mit is akar: először a nyolcak levelével az Egyesült Államok mellett állt ki, majd újabban arról lehetett hallani, hogy a francia–német vezetésű „mag”-hoz kíván tartozni az EU-n belül.

Az atlantizmus megítélése miatt is legalább „két” Európáról beszélhetünk, de az ellenkező előjelű nyilatkozatok ellenére (legutóbb Joschka Fischer revideálta ebben a kérdésben a nézeteit) egy „kétsébséges” Európa nagyon is valós lehetőség, amire a magyar külpolitikának is forгатókönyvet kell készíteni. Minden optimista előrejelzés ellenére Magyarország még hosszú távon sem fogja a gazdasági mutatókat tekintve utolérni a jelenlegi EU-tagokat: ha a magyar GDP kétszer olyan gyorsan nőne, mint az EU-átlag, akkor is évtizedek kellenének a felzárkózáshoz, ám a valóságban valószínűleg a magyar gazdaság növekedése sokkal közelebb lesz az EU-átlaghoz, s ennek megfelelően tolódik ki a gazdasági felzárkózás időpontja. Rövid távon mindenképpen „kétsébséges” Európában fogunk élni (a „mindenki egyenlő, de vannak egyenlőbbek” orwelli tétel eufemisztikus kifejezésével élve): a „mag”-hoz tartoznak az eurozóna és a schengeni együttműködés tagjai, míg az újak kívül esnek mindkét belső körön, nem is szólva az olyan kérdésekről, mint a munkaerő *nem* szabad vándorlása, a mezőgazdasági támogatások aszimmetrikus volta stb. Ebből a helyzetből adódóan el kell dönteni, hogy egyedül próbálunk-e átszállni a másodosztályú vasúti kocsiból az első osztályra, vagy *ad hoc* jellegű koalíciót próbálunk kialakítani érdékazonosság alapján.

Ebből a szempontból esetleg kár lenne a visegrádi együttműködést leírni, mert a számos ellentét mellett közös stratégiai célok is lehetne találni. Egyrészt hasznos keretet biztosíthatna a magyar szomszédsági és regionális politikához; másrészt a nagyjából ezer kilométeres keleti határ együttműködést kívánna Lengyelországtól, Szlovákiától és Magyarországtól; az EU Oroszországhoz és Ukrajnához való viszonyában a visegrádi országok (talán Csehország kivételével) erősen érdekeltek; esetleg egy közép-európai lobbit alkothatnának *ad hoc* alapon, s a Visegrádi Alap nyújtotta lehetőségeket is jobban ki lehetne használni a kulturá-

lis kapcsolatok elősegítésére. A visegrádi együttműködés ellen is számos érv szól: Magyarország szempontjából eloszlatta az 1990-es évek elején lappangó félelmet a kisantant esetleges újjáéledéséről, de nyilvánvalóan ez a szerepe már megszűnt; valamiféle biztonságérzetet nyújtott a Nyugat és Oroszország közé „szorult” közép-európaiaknak (ez a helyzet a NATO- és EU-tagsággal megváltozott); s végül közös fellépést tehetett volna lehetővé az EU-csatlakozási tárgyalások alatt (ezt a szerepét gyakorlatilag nem töltötte be). Nem szabad azonban elfeledkezni a visegrádi együttműködés külső megítéléséről sem: míg az 1990-es években a nyugati országok, elsősorban az Egyesült Államok kifejezetten bátorították a visegrádiak együttműködését és közös fellépését, addig most ilyen egyértelmű igények nem fogalmazódnak meg, sőt, az EU egyes hangadóinak Lengyelország önmagában is elegendő gondot okoz ahhoz, hogy szorgalmazzanak egy olyan tömböt, amelyben a lengyelek a súlyuknál fogva akár vezető szerepet is játszhatnának.

Magyarországnak az Európán belüli helyzetét abból a szempontból is meg lehet vizsgálni, hogy a korábbi „híd” szerep fokozatosan eltűnik, azaz bizonyos szempontból Magyarország geostratégiai jelentősége csökken. Am bizonyos, akár veszélyesnek tekinthető tendenciákra ebben az összefüggésben is fel kell figyelni. A hidegháborúban, általánosságban szólva, a Nyugat próbálta meg Magyarországot „hídnak” használni a Kelet felé. Kérdésként merül fel, hogy most nem a Kelet kísérli-e meg ugyanezt fordított irányban. Az orosz stratégiáinak tekinthető dokumentumok (pl. az ún. Karaganov-jelentés), az orosz gazdasági érdekek határozottabb megjelenése (energiaszektor, bankok stb.) és sokak szerint az orosz titkosszolgálatoknak a térség iránt megnőtt érdeklődése legalábbis valószínűsíti, hogy Oroszországnak stratégiai tervei vannak Közép- és Kelet-Európában. Ugyanakkor azonban az EU sem adta fel a „hagyományos” nyugati politikát teljesen Magyaror-

szág iránt: Brüsszelben Magyarországra az ukrán és a balkáni külpolitikában számítanak elsősorban. Korábban az Egyesült Államok szorgalmazta Magyarország részvételét a Délkelet-Európai Együtműködési Kezdeményezésben (SECI). Ezek az elképzelések azzal a potenciális veszéllyel járhatnak, hogy Magyarországot „rátolják” a Balkánra, ami nem lehet semmiképpen sem az ország érdeke. Igaz viszont, hogy Magyarország „hozzáadott értéke” az EU külpolitikájának a szempontjában csak ebbe az irányba (továbbá Ukrajna és Moldávia felé) képzelhető el, tehát egy ilyen szerep némileg hozzájárulhat az ország geostratégiai jelentőségéhez.

II. Atlanti kapcsolataink

A nagypolitika színterén az EU mögött a másik legfontosabb „igazodási” pontot az Egyesült Államok jelenti. A magyar külpolitika közhelyszerűen ismételtgetett alaptétele az, több Európa ne jelentsen kevesebb Amerikát. Az EU és az USA viszonyában a transzatlanti kapcsolatok intenzitásának a megőrzése magyar érdek (bár elég keveset tehet a magyar diplomácia ezen a téren), mert egy harmonikus viszony mellett Magyarország nem kényszerül kellemetlen állásfoglalásokra. A magyar–amerikai kapcsolatok szervezeti kereteit egyrészt egy multinacionális szervezet (NATO), másrészt a bilaterális kapcsolatok rendszere jelenti. Az USA számos, itt nem részletezendő okok miatt egyre kevésbé használja a NATO-t. Továbbá Magyarország jelentősége csökken az NATO újabb bővítése után, amelynek vannak előnyös és kevésbé előnyös következményei. Az ország biztonsági helyzete megszilárdul, immár nem Magyarország lesz a frontország, hanem „beágyazódik” az ország Románia, Bulgária és Szlovákia mögött. Ennek egyik jele a magyarországi amerikai katonai jelenlét (Taszár) megszün-

tése. A különböző geopolitikai tényezők miatt Románia és Bulgária szerepe ezzel párhuzamosan erősödik (a Fekete-tenger, a Balkán és a közel-keleti válságfóókhoz való közelség miatt). Ennek köszönhetően a jelenlegi bővítési körben már „puhábbak” voltak a politikai, polgárjogi stb. követelmények is. (Az Egyesült Államok a jelek szerint megelégszik „*democracy lite*”-tal, vagyis „hígabb” demokráciával Románia esetében.)

Magyar szempontból ismét a nemzetpolitika látja a kárát a NATO jelenlegi átalakulásának. Az 1990-es évek közepén is bizonyos amerikai nyomásra került sor a magyar–román és a magyar–szlovák alapszerződés aláírására, mert a szervezet nem kívánt vitás határ- és etnikai kérdéseket „importálni”. Az Egyesült Államok elsődleges célja a stabilitási zóna teremtése, s ennek érdekében hagyományosan hajlamos az etnikai kisebbségek ügyét ennek a célnak alárendelni. A kialakuló új helyzetben Románia többet nyújthat az USA-nak (támaszpontok, nagyobb katonai kontingensek stb.), így egy erdélyi autonómiáról szóló esetleges magyar–román vitában nem kétséges, hogy az Egyesült Államok melyik oldal mellé állna. Más szavakkal, a magyar nemzetpolitikai célok, így az erdélyi magyarok autonómiájának a megteremtése Washingtonban sem számíthat sok rokonszenvre. Az EU és az USA odáig hajlandó elmenni, hogy ne tolerálja a legkirívóbb magyarellenes intézkedéseket, de például feltehetően semmit sem fog tenni azért, hogy a jelenlegi román kormány és az RMDSZ közös választójogi törvénymódosítását, amely mindennek, csak demokratikusnak nem nevezhető, s amely az autonómiáért küzdő magyar szervezetek elleni egyértelmű diszkriminációt jelent, az európai normák szerint fogalmazzák meg. Ugyanakkor a román kormány mindent megtesz azért, hogy Washington tetszését elnyerje, kezdve attól, hogy elsőként csatlakozott az USA-hoz abban a kérdésben, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság hatásköréből vonják ki az amerikai

SZIGLIGETI ÖBÖL
olaj, vászon, 70×90 cm

katonákat, folytatva a Bechtel-konzszernnek juttatott jogot egy autópálya építésére, egészen Adrian Nastasénak a „legjobb” balkáni és bizánci hagyományokat idéző nyílt leveléig a *Chicago Sun Times*ban.

Az Egyesült Államok regionálisan kísérleteket tett a közép- és kelet-európaiak felhasználására a nyugat-európaiakkal szemben az iraki válság kapcsán, amely átmenetileg ugyan bizonyos eredményeket hozott, de hosszú távon a térség nem tudja „kiváltani” a nyugat-európaiak diplomáciai, politikai, gazdasági és katonai együttműködését vagy támogatását (például, két nyugat-európai állam is az ENSZ BT állandó tagjai között van, a nyugat-európai tőkebefektetések fedezik részben az amerikai költségvetési hiányt stb.). Ugyanakkor a közép- és kelet-európaiak mint EU-tagok nem tudnak majd annyira nyíltan kiállni bizonyos ameri-

kai érdekek mellett, mint korábban, így az prognosztizálható, hogy az Egyesült Államok – részben a másutt megnőtt érdekeltségei és kötelezettségei miatt is – egyre inkább elveszti az érdeklődését a térség iránt. Ennek legalábbis a gazdasági és befektetési téren már láthatók a jelei. A tendencián egy feleledő orosz nacionalizmus és/vagy nagyhatalmi politika változtathat, mert akkor az USA, amelyre nézve még mindig Oroszország a legveszélyesebb katonai hatalom, és az orosz terjeszkedéstől féltő közép- és kelet-európai államok egymásra találhatnak az orosz törekvések blokkolásában.

Magyarország és az Egyesült Államok kétoldalú kapcsolatainak rövid elemzésénél abból kell kiindulva, hogy az Egyesült Államok számára Magyarország a térségben legjobb esetben is a harmadik helyen áll Lengyelország és Románia mögött. A szoros lengyel–amerikai viszony miatt elsősorban a franciák feje fáj; részben a fejfájás csillapítására szorgalmazták a francia–lengyel–német „weimari háromszög” létrehozását. A francia cél kettős: egyfelől Lengyelország és az Egyesült Államok közé állni, másfelől – s ez közelebbről érint bennünket – Lengyelországon keresztül befolyást gyakorolni a többi közép- és kelet-európai államra. Mindennek olyan dimenziója is van, hogy Párizs hagyományosan a „nagyokkal” tárgyal, és a „kicsik” kevéssé érdeklik.

Még szorosabban véve, az amerikaiaknak Magyarországgal szemben inkább negatív elvárásai vannak. Magyarország ne legyen instabilitást keltő ország; Magyarország ne vegyen részt az USA elleni koalíciókban; az Egyesült Államok nem akar stratégiai partnerséget Magyarországgal stb. Magyarország talán a katonai együttműködés terén számíthat még mindig a legnagyobb amerikai figyelemre, így például potenciálisan az amerikai rakétavédelmi rendszerben kaphat szerepet Magyarország, illetve bizonyos *niche* képességek kifejlesztésével (hídépítés, víztisztítás, ka-

tonai rendészet) hasznos tagja lehet a NATO „romeltakarító brigádjának” (Bosznia-Hercegovina, Afganisztán).

Egyértelmű magyar nemzeti érdek a szomszédos államokban élő magyar közösségek fenntartása, ugyanis a magyar kisebbségek „híd” szerepet tölthetnek be Magyarország és a szomszédok között. A kérdés az, hogy milyen eszközök állnak a magyar kormányok rendelkezésére ennek a nemzeti érdeknek a megvalósítására. (Az már egy másik kérdés, hogy élnek-e és miként ezekkel az eszközökkel.) Evidenciaszámba megy, hogy a szomszédos államok politikai elitjei úgy vélik, hogy a magyar kisebbségek potenciális fenyegetést jelentenek országuk egységére (Ausztria, Ukrajna, Szlovénia és Horvátország kivételével). Szlovákia újonnan létrejött államként létezésének legitimitását a nemzetállamra alapozza; Románia ugyancsak nemzetállami és etatista módon gondolkozik; és Szerbia-Montenegró dezintegrációja szinte hajszálon függ Montenegró esetleges kiválásával, így a maradék területnek szüksége van minden egyes lakosára és négyzetcentiméternyi területre és – legalábbis kifelé mutatott – minél nagyobb kohézióra. A fentiekből következik, hogy mindnyájan ellenérdekeltek ennek a magyar nemzeti érdeknek a megvalósulásában.

A nemzetközi kapcsolatok egyik alaptétele, hogy az államokat önérdekek vezérlik, s így önmaguktól nem adnak fel semmilyen vélt vagy valós érdeket. Érdekeladásra csak akkor hajlandók, ha erre kényszerítik őket. Ebből a tételből kiindulva a magyar külpolitikának két választási lehetősége van. Először, megpróbálja meggyőzni a román, szerb és szlovák (valamint az ukrán) politikai eliteket, hogy a magyar kisebbségek jogainak akadályozása csak vélt érdekük, a valós érdekük az lenne, ha ezek a kisebbségek széles körű autonómiát élvezve gazdagítanák anyagi és szellemi értelemben azt az országot, ahol élnek, és valóban „hidat” alkotnának az anyaországgal. Azaz, az ön-

érdekükben állna a magyar kisebbségekkel szembeni meg-
lehetősen restriktív politikájuk feladása. Másodsor, vala-
milyen módon kényszeríteni tudja ezeket a kormányokat
ezen politikájuk megváltoztatására. Ez utóbbi esetben alap-
vetően ötszereplős játszmaról van szó: az Európai Unióról,
a magyar kormányról, a magyar kisebbségről, az illető
állam kormányáról, valamint a nagyhatalmokról.

Hátulról kezdve az elemzést, a nagyhatalmak érde-
keltségét, illetve érdektelenségét ebben a kérdésben már
korábban érintettük. Itt mindössze annyit érdemes leszö-
gezni, hogy reálisan nézve a helyzetet, sem most, sem a kö-
zeljövőben nem várható változás ezen a téren: az európai
nagyhatalmak és az Egyesült Államok nem fog a magyar
nemzeti érdekek mellett kiállni, ha az politikai konfrontá-
ciót jelent Szlovákiával, Ukrajnával, Romániával és Szerbia-
Montenegróval. Az ő saját realista politikai szemszögükből
nézve nem nyernek azzal, ha Magyarországot támogatják
ezekkel az államokkal szemben, sőt... Másodsor, ugyan-
csak szó esett arról, hogy ezeknek az államoknak a kor-
mányától bármilyen közeledést a magyar nemzeti érdekek
elismerése felé dőreség lenne várni; a magyar „kártya” ki-
játszása a legnagyobb magyar kisebbségekkel rendelkező
országokban még mindig „nyerő lap”. Maradnak a magyar
kisebbségek és a magyar kormányok. Sajnos itt sem beszél-
hetünk olyan egységről, amely megnövelné akár az egyik,
akár a másik magyar tényező nyomásgyakorlási képessé-
gét. A magyar kisebbségek mindenhol gyengébben vagy
erősebben, nyíltabban vagy kevésbé nyíltan megosztottak.
Aránylag még a szlovákiai Magyar Koalíció Pártját lehet az
egységesebb szervezetek közé sorolni, amelynek nem kell
rivális magyar szervezetekkel szembenéznie, bár létezik
egy mérsékelt és egy radikálisabb szárnya. Kárpátalján
és a Vajdaságban azonban nyílt szembenállás van a külön-
böző politikai erők között. Ebből a szempontból a legtanul-
ságosabb azonban a legnagyobb magyar kisebbség, a romá-

niai helyzete. Az RMDSZ egyre jobban elveszti a politikai egyeduralmát a magyar közösségekben a Magyar Polgári Szövetséggel (MPSZ) szemben, amely nyíltan támogatja az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Székely Nemzeti Tanács autonómiatörekvéseit. A magyar kisebbség megosztottsága nyilvánvalóan mindenhol az adott állam érdekeinek felel meg, s az is egyértelmű, hogy ennek a megosztottságnak a kialakításához és fenntartásához minden eszközzel hozzá is járulnak.

A már említett demográfiai tényező is a szomszédos államokat segíti hosszabb távon. Egyrészt fogy a szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági magyarság; másrészt viszont fogy az anyaország magyarsága is. Az utóbbi esetben az állam érdeke a fogyás megállítása, illetve pótlása. Amennyiben az utóbbi megoldást választják a magyar kormányzatok, akkor az államérdeknek megfelelően, de a nemzetérdekkel ellentétesen cselekednek. A fent említett államok kormányai viszont a magyar kisebbségek csökkenésében érdekeltek; más szavakkal, létrejöhet egy olyan *raison d'être* a határ mindkét oldalán, amely a magyar etnikum Magyarországra való átköltözését szorgalmazza. (Nyilvánvalóan senki sem olyan udvariatlan vagy brutális, hogy ezt kimondja, de a különböző törvények és rendelkezések ebbe az irányba mutathatnak.) A magyarországi politika ugyancsak nem egységes, és ezzel tovább csökken a magyar érdekérvényesítő képesség, mert joggal hivatkozhatnak az ellenfelek arra, hogy ha a magyarok maguk nem tudnak megegyezni ebben a kérdésben, miért tőlük várjuk a megoldást. A magyarországi baloldali pártok reálpolitikai és ideológiai okokból nem szorgalmazzák a magyar nemzeti érdek kisebbségi autonómia formájában való megvalósulását. Egyrészt úgy kalkulálnak, hogy a kérdés negligálása jó pontokat szerezhet számukra a nagyhatalmagnál, amelyeket esetenként konkrét belpolitikai előnyökre lehet fordítani (kiélezett politikai helyzetben a magyar kormány

fejének vagy tagjainak fogadása vagy nem fogadása, vagy egy nagy publicitást kapott külföldi állam vagy kormányfő látogatása Magyarországon egy bizonyos párt jelentőségének az emelésére a közvélemény szemében, vagy megfelelő időben megfelelő helyen elhelyezett bíráló vagy dicsérő cikkek stb.). A liberális gondolkodásúak pedig ideológiailag az egyéni autonómiát részesítik előnyben. Mindkét esetben kétségtelen tényezőt jelent az a baloldali pártok nemzetpolitikájában, hogy az elszakított országrészek magyarságának a többsége nem baloldali szimpatizáns. Igaz, ez a tény akár az autonómiatörekvések, s ezzel a helyben maradás támogatására is ösztönözhetné ezeket a baloldali politikai erőket, de jelen pillanatban az „igazodás” kényszere erősebben érvényesül az esetükben. A jobbközép politikai erők viszont erőteljesebben állnak ki az autonómiatörekvések mellett, és a határokon átívelő nemzetegyesítési politika érdekében hajlandók még konfliktusokat is vállalni nem csupán az érintett szomszédos országgal, hanem nagyhatalmakkal is (így például a státus- vagy kedvezménytörvény kapcsán az amerikai vezető politikai körök a kezdeti érdektelenség után bizonyos aggodalmukat fejezték ki a kérdés körül fellángolt vita és annak esetleges következményei miatt). A magyar politikai elit megosztottságát azután a határon túli magyar politikai szervezetek is egyre inkább leképezik. Ez a helyzet tovább csökkenti a nyomásgyakorlás hatékonyságát, és még több alkalmat ad a megosztási kísérletekre.

Mindezek után marad az Európai Unió a kényszerítés színhelyeül. A szervezetben több fórum is adódik a magyar nemzeti érdekek napirenden tartására és esetleg, hosszabb távon, valamilyen eredmény elérésére. Így az Európa Parlament előkészítő és kísérleti terepnek bonyulhat (jelentések, úgynevezett monitoring tevékenység kifejtésére stb.). Jelenleg az európai alkotmány szövegezésénél a magyar küldöttség (legalábbis egyes tagjai) nagy

erőfeszítéseket tesznek a kisebbségi jogok kodifikálására, s ha sikerrel járnak, az a továbbiakban komoly jogi alapot szolgáltathat a fellépésre. Az európai intézmények közül nem árt elfelejtetni az Európai Tanácsnak az autonómiára vonatkozó úgynevezett javaslatait (amelyeket a magyar fél sikertelenül próbált belefoglalni a magyar–román alapszerződésbe). További magyar célok lehetnek az EU-ban a nemzetpolitika vonatkozásában egy európai kisebbségvédelmi ombudsman hivatalának létrehozása, a közösségi jog és az Európai Bíróság hatásköreinek széles körű ismeretése, az európai Alapjogi Charta kötelező erejű jogi normává változtatása, napirenden tartani a kollektív jogok és a területi autonómia kérdését. Mindennek az üzenete és az Európai Unió érdeke az egész kérdésben az lehetne, hogy elégedett kisebbségek nélkül nem stabil Európa (vagy annak egyes tagállamai).

A magyar nemzetpolitikai célok megvalósulásának három lehetséges szintje képzelhető el, amelyek kölcsönhatásban lehetnek egymással. Az első esetében a kiindulópont az, hogy a leginkább érintett országot, Romániát csak addig lehet valamilyen engedményekre kényszeríteni, ameddig nem válik az Európai Unió tagjává: a tagság érdekében minden bizonnyal hajlandó kompromisszumokra. A román vezetés érzékelte ennek a veszélyét, és meglehetősen idegesen reagált arra a magyar felvetésre, hogy Magyarország is részt venne Románia felvételi tárgyalásánál. Ha a magyar diplomácia ezt az utat választja, akkor meglehetősen rövid idő áll a rendelkezésére, s nyilvánvalóan megfelelően elő kell készíteni a magyar nemzetpolitikai érdekek védelmét, mert különben Magyarország teljesen egyedül maradhat, és nehezen vállalhatná az ódiумát annak, hogy egyedül késlelteti Románia EU-tagságát. Ehhez a taktikához azért is óvatosan kell folyamodni, mert a második, és a jelek szerint realisabb lehetőség a kisebbségi kérdés „feloldása” az EU-ban, ami viszont azt feltételezi, hogy

Románia is (Szlovákia mellett) a szervezet tagja. Ebben az esetben a kárpátaljai és a vajdasági magyarok sorsa még mindig külön kérdés marad. A magyar kisebbségek helyzete akkor javulhatna, ha valóban „légiessednének” a határok, amihez az ún. schengeni határok Románia keleti határainál kellene hogy húzódjanak. Ez középtávon, azaz 10–15 év távlatában képzelhető el a legjobb esetben. Sajnos az uniónak nincs egyetlen olyan intézménye sem, amely a nemzeti kisebbségek érdekeit védené, az Európa Parlamentnek nincs a kisebbségekkel foglalkozó bizottsága, és így ez az opció nagyon feltételes. A harmadik eset a demokrácia erősítése lenne a magyar kisebbségekkel rendelkező szomszédos országokban. Ám kétséges, hogy a lassú folyamat eredményt érhet-e el még azelőtt, hogy a demográfiai mutatók végzetesen romlanak.

A fenti premisszákból kiindulva azt a következtetést lehet leszűrni, hogy a magyar külpolitika ha lehet, még a jelenleginél is összetettebb feladattá válik, amelyben alapvetően össze kell egyeztetni a nemzetpolitikát és az anyaország speciális érdekeit; az európai unió tagságból következő jogokat, lehetőségeket és köteleességeket a transzatlanti, alapvetően az Egyesült Államokhoz való viszonytal; meg kell határozni, hogy az EU-tagságból adódó politikán túl milyen kapcsolatokat alakítson ki Magyarország a térségben elkerülhetetlen hatalmi tényezőként jelentkező Oroszországgal szemben; s akkor még nem is beszéltünk az ázsiai nagyhatalmakhoz, Indiához, Japánhoz és Kínához fűződő kapcsolatainkról, amelyek a természetüknél fogva elsősorban gazdasági jellegűek, de elég jelentősek ezen a téren ahhoz, hogy ne hagyjuk számításunkon kívül azokat. A magyar külpolitikának azonban ezeknek a céloknak a megvalósításához, többek közt, folyamatosságra lenne szüksége, és a sokat emlegetett „nemzeti minimum” meghatározására és a jelentősebb politikai erők általi elfogadására. Fel kellene ismer-

nünk, hogy „egyedül vagyunk”, és a nemzeti összefogást helyettünk senki sem fogja elvégezni, egyszerűen azért, mert nem fűződik hozzá érdeke. Ehhez érdeke kizárólag nekünk, magyaroknak fűződik, határon innen és túl.

MAGYARICS TAMÁS

AZ AKASZTÓFA MAGASÁBÓL

100 éve született Donáth György

Van-e ki e nevet – ismeri? Donáth György (1904–1947) a múlt század első felében élt, a másodikban pedig hallgattak róla, vagy – bizony még a 90-es demokratikus fordulat után is – jobbra csak rosszat és rosszul, vagyis hamis módon írtak-mondtak. Az utánunk jövő nemzedékek tehát ártatlanok abban, hogy talán még a nevét sem hallották. Pedig ő volt a kommunista konstrukciós perek első áldozata. Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára elhurcolása, az 1947-es februári vörös puccsként emlegetett szovjet beavatkozás és az augusztus 31-ei „kékcédulás” választás utáni őszön, az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeesküvés” per fő vádlottjaként 1947. október 23-án végezték ki.

A történelem méhében különös módon fejlődnek, alakulnak a dolgok. Október 23. már 1945-ben az ellenállás, a szovjet akarat visszautasításának a napja volt. Ekkor tartotta ülését a Kisgazdapárt Nagyválasztmánya, mely elutasította a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnökének, Vorosilov marsallnak a javaslatát, hogy a november 4-ére kitűzött általános választásokon közös listán induljanak a pártok, s ezzel hiúsítsák meg a polgári elemek túlsúlyra jutását a nemzetgyűlésben. A párt tágabb vezetőségének ez a döntése nehéz döntés volt, mert mint az egyik kispazda politikus megjegyezte: „minden élesen látó tudta, hogy első ízben húztunk ujjat az oroszokkal”. De ez a határozott állásfoglalás lett az első győzelem is, mert Moszkva kénytelen volt elfogadni ezt a széles alapokon nyugvó politikai határozatot. A november 4-ei szavazás pe-

dig fényesen igazolta a nagyválasztmányt: a választók 57 százaléka a kisgazdákra, 83 százaléka pedig a parlamenti demokráciára voksolt.

A magyar nép döntése, amit nagy elismeréssel köszöntöttek a nyugati demokráciák, erkölcsi és politikai igazolást adott azoknak a magyar politikusoknak, akik megerősödtek abban a reménységükben, hogy a békekötés, majd a szovjet csapatok távozása után befejezhetik a megszállás körülményei között elkezdett nagy vállalkozásukat: a demokratikus Magyarország megeremtését.

Ezek közé tartozott Donáth György, az 1947-ben külföldre menekült Saláta Kálmán és a hosszabb-rövidebb időre elítéltek hosszú sora, köztük Szent-Iványi Domokos, Arany Bálint, Mistéth Endre, Dálnoki Veress Lajos, András Sándor, Kiss Sándor, Horváth János, Csicsery-Rónay István és sokan mások, akiket most nincs terünk felsorolni, bár érdemesek az emlékezetre.

Rövid – 43 évnyi – élete végén Donáth György is épp eme jeles napon jutott a legmagasabbra, s nem visszas, ha így mondom: az akasztófára. Mert ő maga mondta az utolsó szó jogán, hogy „az akasztófa alatt egy fizikailag alacsony helyzetből az ember nagyon magasról néz mindent”. S nekünk is magasra kell néznünk, ha követni akarjuk a népért tudatosan vállalt mártírium kegyelmi állapotában – az utolsó szó jogán – elmondott beszédét. Mert e többórás beszéddel olyan erkölcsi magasságokba emelkedett, amilyenre társadalmi vagy politikai pozíció révén senki nem juthat. Ezt érezte meg Kende Péter, az akkor még kezdő kommunista újságíró, aki ötven évvel később így emlékezett vissza a Magyar Hírlapban erre a felejthetetlen eseményre:

„Higgye el a t. olvasó, nem azt fogom elmondani, amit az azóta eltelt ötven év tapasztalata ültetett belém, hanem azt, amit a népbírószági tárgyalás szemtanújaként már akkor is éreztem, csak bevallani nem mertem magamnak,

pláne másoknak. Nos, Donáth György az első perctől fogva lenyűgözött. Ő volt ennek a pernek – az én szememben – a legfőbb érdekessége és csodálni való hőse. Szellemileg és jellemileg olyan magasan kiemelkedett a többiek közül, hogy varázsának olykor még a tanácselnök sem tudott ellenállni. ...

Donáth nemcsak bátor volt, hanem logikailag is verhetetlen, sőt osztályon felüli szónok is, akinek érvelését széles körű történelmi műveltségén túl egyfajta finom ironia tette megnyerővé és hatásossá. ... Donáth, az elsőrendű és nyilvánvalóan eleve halálos ítélet elé néző vádlott, végig szabad emberként viselkedett, függetlenségét egy percig fel nem adva, ..."

Donáth György 1904-ben született Budapesten, ősi székely családból származott, középiskoláit a budai katolikus főgimnáziumban végezte, jogi doktorátusát a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerezte. Legfontosabb munkahelye a Központi Statisztikai Hivatal volt, onnan került a politikai életbe, s Teleki Pál kormánypártjában lett országgyűlési képviselő 1939-ben. A Magyar Élet Pártjának népi szárnyához tartozott, nemcsak híve, de követelője is volt a földreformnak.

A parasztságot a „magyarság támaszának” tekintette, s vallotta: „egy demokratikus társadalomban nem jelent előnyöket vagy hátrányokat, ha valaki úr vagy paraszt, gazdag vagy szegény”. Mandátumát a csepeli munkásoktól nyerte el, akik csak Donáth Gyurkaként emlegették. Ezért javasolta – reálpolitikai megfontolásból – Kállay Miklós, hogy ő legyen a MÉP alelnöke, ezzel közelítse a kormánypártot a munkássághoz.

Meggyőződéses jobboldali politikus volt, de sosem tartozott a szélsőségesek közé. Bár az „összeesküvés” per vádanyaga alapján egyes profi történészek – félretéve minden valamirevaló kutatóra kötelező forráskritikát – radikális antiszemitanak állítják be. A tények azonban azt bizonyítják,

hogy sem a harmadik zsidótörvény szónokai között nem szerepelt, az 1944-es (ritka) parlamenti ülésein sem adott hangot aktuális antiszemita nézeteknek, s a nyilas parlamentben sem játszott semmi szerepet (részt sem vett az ülésein), pedig ezek az idők adtak volna parádés alkalmakat egy vérbeli antiszemitának. Mint látni fogjuk, demokratikus és humánus nézetei igen távol álltak a náci felfogástól. Miként a vád által meghamisítva felhasznált brosúrájából idézte beszédében: „sem a nemzeti szocializmust, sem a faszizmust” nem fogadta el.

Utolsó parlamenti felszólalásában, 1943. november 30-án, amikor már a kommunista eszméket képviselő Vörös Hadsereg Magyarország határaihoz közeledett, kijelentette: „Nem hiszem..., hogy a korszellemnek nevezett világnézetek minden problémára kielégítő választ adnának”. Tehát távol álltak tőle a marxizmus-leninizmus tanai is. Donáth élete cáfolta azt a kommunista időkben aztán uralkodóvá vált gyakorlatot, mely szerint a 'jobboldaliság' az elítélendő szélsőjobboldalisággal egyenlő. Tehát az, hogy a vád szerint „a baloldal fékezésére” törekedtek, nem azonosítható a „demokratikus fejlődés akadályozásá”-val, és különösen nem „a demokratikus köztársaság megdöntésé”-re irányuló tevékenységgel.

Ami ez utóbbit illeti, arra a vádlott felhoz egy valóságos példát: „Én tudnék mondani Magyarországon olyan szervezetet, ami elkövette mindazt, amivel az ügyész úr bennünket vádol, tudnék olyan szervezetet mondani, amely penetrál minden fontos helyet a magyar közéletben, amely állítólag fegyveres alakulatokat is mondhatna magáénak, amely népítélet formájában, forradalmi értékű jelenségeket kezdeményezett (ama népítéletekre gondolok) ... Hogy a maguk szűk körében mit beszélnek meg, nem tudom, azt sem, hogy milyen célzatok [célok] születnek meg, de az biztos, hogy ideológiájukat ismerjük, ... mert tudjuk, hogy ez az ideológia német és egyéb idegen hatásra született meg.

... Németországból eredt ez az ideológia, amely azt tanítja, hogy a proletár osztálynak erőszakosan kell magához ragadni a hatalmat. Nem tudom, hogy letettek-e erről véglegesen, de a mai kommunista és szocialista vezérek beszédeik során hangoztatják, hogy 'ma demokráciáért, holnap a szocializmusért'. Itt nem biztos, hogy a demokráciaellenességet meg lehet-e állapítani, de ... azt hiszem, hogy ezeknek a bűnössége, ha bűnösségről lehet ilyen értelemben beszélni, könnyebben állapítható meg. Szerintem az sem bűnösség, de cselekményük túlmegy azon, amit mi cselekedtünk, és mégsem állapítják meg róluk, hogy bűnösök. Szerintem helytelen volt az elmúlt 25 esztendőben, hogy ezt a szervezkedést akkor nem engedték meg, sok mindent megtakaríthattunk volna magunknak. De ahogyan levonom ezt a konzekvenciát, úgy méltóztassék ránk nézve is levonni."

Beszédében visszautasította azt, hogy ők és sokuk társasága, a Magyar Testvéri Közösség „fajvédő, fasiszta szellemű” szervezet lenne. Kifejtette, hogy „a fasiszmus par excellence olasz találmány, a német nemzeti szocializmus német, a fallangizmus spanyol. Hogy Magyarországon ilyen a nyilas, azt nem igen merem mondani, mert az a társaság annyira primitív, annyira ideológia nélküli és annyira más szempontok szerint összeverődött társaság volt, hogy én még ideológiát sem tulajdonítok nekik.”

Szellemesen elhárítja azt a vádat, hogy például az 'élettér' szó használata náci hatást bizonyítana. Felteszi a kérdést: „Méltóztatik tudni, hogy a népbíróság egy hitleri német találmány? ... hogy például a Hitler elleni merénylet alkalmával a merénylet elkövetői felett egy alkalmi népbíróság – Volksgericht – ítélkezett. Ebből nem lehet azt a konzekvenciát levonni, hogy a népbíróság, amely előtt most állok, német hatás alatt jött létre.” (Nyilván csak azért nem mondott náci hatást, mert nem akarta heccelni a népbírákat.)

Úgy tűnik azonban, hogy néha mintha akarta volna. Az elnök egy alkalommal az ellenállási mozgalomról azt

mondotta, hogy az csak legenda volt. Ezt Donáth bizonyos értelemben el is fogadta, de mindjárt megragadta az alkalmat arra, hogy e kijelentést a maguk javára fordítsa. Kifejtette: „Ami valóság volt, annak a legjelentékenyebb része éppen vádlott társaim nevéhez fűződik. Dálnoki Veress Lajos volt az, aki hadtestét mozgósította, Veress Lajos volt az, aki kétszáz ezer embernek olyan intézkedést adott, amelynek következtében a németek súlyos vereséget szenvedtek. Ő volt az, aki a Kormányzói Hadparancsot végrehajtott. De hogy másokat is említsek: Szent-Iványi volt az, aki a »Kiugrási Iroda« élén állott, és Moszkvában a fegyverszünetet előkészítette. Volt-e az Ellenállási Mozgalom szempontjából jelentősebb esemény, mint a fegyverszünet? Az egész mai demokratikus rendnek itt van a jogforrása. Az egész magyar demokratikus rend ott gyökerezik, hogy Moszkvában fegyverszünetet kötöttünk – és a fegyverszünet megkötését Szent-Iványi készítette elő. Ez is »legenda«? Nem, ügyész úr, méltóztassék nekem elhinni, amit minden bántó él nélkül mondok: minden más legenda volt, de az valóság volt.”

Az egyik legsúlyosabb vád ellene a jogfolytonosság fontosságának hangsúlyozása volt. Ezzel kapcsolatba hozták a Horthy-rendszer visszaállítására irányuló terveket. Ezt határozottan visszautasította, de elmondotta, hogy az ostrom befejezése után még a pincéből üzent az őt felkereső Arany Bálint révén Tildy Zoltán képviselőtársának. Javasolta, hogy a képviselőház itthon maradt tagjai üljenek össze és deklarálják, „hogy a soproni országgyűlés, a nyugatra távozott országgyűlés törvénytelen, mi vagyunk a nemzeti szuverenitás intézményesei változatlanul. Ezért mi nem kérünk cserébe semmit, ez az átmeneti állapot tartson egy hétig vagy két hétig, de ezzel megteremtjük az átmenet legalizálását.”

E javaslattal összecseng a szovjet illetékesek többszöri kijelentése, hogy nem akarnak beleszólni az ország

belügyeibe, s az ő kívánságukra lett az ideiglenes kormány elnöke egy horthysta tábornok, másik kettő miniszter, de még arra is ügyeltek, hogy a kultuszminiszter – a hagyományoknak megfelelően – katolikus legyen.

Súlyos vádnak számított 1947-ben az oroszellenesség. Ezzel kapcsolatban a következőket fejtette ki:

Az a vád „hogy ez a társaság oroszellenes volt, képtelenség. Csak egy példát mondok, nagyon sajnálom, hogy Szent-Iványi Domokos bizonyítási indítványa nem fogadtatott el, amelyben Zsedényi Bélának és másoknak a kihallgatását kérte. Bizonyítani lehetett volna, hogy Szent-Iványi Domokos, aki végre is a mi *politikai agytrösztünk* volt, és ha valakinek, úgy neki elfogadtuk a külpolitikai álláspontját, a magyar–orosz barátságért sokkal többet tett, mint a mai közéletnek sok hivatalos funkcionáriusa. Ezt állítom, és bizonyítani is tudnám.

Többet tett a magyar–orosz barátságért a moszkvai tartózkodása [a fegyverszüneti tárgyalások] idején és többet ott később.

Az ő közreműködésével Moszkvában született meg az első fegyverszüneti szerződés, utána három hónapig kint maradt, és ahogy nekem mondotta, az alatt az idő alatt megtanult oroszul, és minden igyekezetével azon volt, hogy a magyar–orosz kapcsolatokat egy baráti közeledés céljára kiépítse. Ennek volt logikus következménye az, amit elmondottak volna a tanúk, ha kihallgatták volna őket, hogy igenis nagyon súlyos, nagyon jelentős orosz részről történtek már érdeklődések az iránt, hogy Szent-Iványi miért nem kapott a magyar közéletben megfelelő pozíciót. Nyilván nem azért érdeklődtek, mert oroszellenes irányzatot véltek felfedezni benne.”

1875 - 1876 - 1877

Az orosz–magyar kérdéssel kapcsolatban hozta fel egy kihallgatását egy úrral (akit nem akart megnevezni), amely olyan emberi légkörben zajlott le, hogy a végén már politizálni kezdtek: „Nagyon örültem ennek, mert így alkalmam volt kifejtetni előtte az álláspontomat az orosz–magyar kérdésben, amely nézetem szerint a Hetes Bizottság tagjainak [az „összeesküvés” vezetőinek] az álláspontját is fedi. Azt mondtam, hogy a történelem során soha nem volt lényeges ellentét Oroszország és Magyarország között – legalább is nem tudok róla. (...)

Állítom, hogy soha egyikünk részéről sem merült fel olyan őrült gondolat, hogy az orosz hatalommal szemben kell állnunk. Ilyen gondolat valóban csak őrült agyában születhetik meg.

De elmondottam én mást is. Elmondottam, hogy a jó viszony legnagyobb akadálya, hogy nem tudjuk őszintén kibeszélni magunkat. Nem tudjuk magunkat olyan őszintén kibeszélni, mint amilyen őszintén kibeszéltem magamat azzal az úrral. ... Megmondottam – és vállalom érte a felelősséget –, hogy az itt lévő orosz köröket túlnyomórészt csak hízelgők veszik körül, nem olyanok, akik – ha kell – a panaszokat is elmondják. Mert a panaszokat kell elmondani először, hogy a barátság megszülethessen. Én elmondottam azt is, ami nem tétetett a vád tárgyává, hogy ti. mi az, ami nekünk fáj. ... Az volt a meggyőződésem, hogyha az egész orosz–magyar kérdést kibeszélhetnénk intézményesen, akkor valóban évszázadokra szóló *megdönthetetlen barátság születnék meg a két nép között.*”

Az utolsó szó jogán elmondott hatóság beszédének talán legmeggyőzőbb része a befolyásolással mint demokratikus politikai eszköz felhasználásával foglalkozó fejtegetése. Miután idézi az ügyész kijelentését, mely szerint a befolyásolás nem fogadható el, mert a demokráciában a vezetők nem a saját elgondolásaikat valósítják meg, hanem a népét, ezeket mondja:

„Nem egészen tudom magamévá tenni ezt az álláspontot... vannak ugyanis olyan akciók a politikai élet során, amelyekben képtelenség megkérdezni a népet. Nyilván az ügyész úr nem arra gondolt, hogy a naponta adódó aktaszerű elintéзések, kinevezések stb. során mindig meg kell kérdezni a népet. Ez nyilvánvaló abszurdum volna. Ha tehát ez így van, akkor valószínűleg elképzelhető, hogy legálábbis érvényesül a befolyás.

...A befolyásolás nemcsak megengedett, hanem szinte kötelező eszköze a politikának. Nem tudom, hogy jól értettem-e, amit az ügyész úr mondott, tehát megismétlem, amit mondott. A befolyásolást azért nem fogadja el eszköznek, mert az állam vezetői a demokráciában nem saját elgondolásukat valósítják meg, hanem a népét. Méltóztassék megengedni, hogy megálljak ennél a gondolatnál. Száz százaléig magamévá teszem azt, amit az ügyész úr mondott, mert nagyon érdekes konzekvencia adódik belőle.

Mikor tudja megmondani a nép, hogy az állam vezetőitől mit akar? Az 1946. I. tc., majd az azt védő 1946. VII. tc. azt mondja, hogy az állampolgárnak elidegeníthetetlen joga többek között az állami és törvényhatósági életben való részvétel. Az állampolgároknak nyilvánvalóan ez a két lehetőség adódik arra, hogy az állam dolgaiba beleszóljanak. Az ügyész úr által mondott igazság konzekvenciáját nyilván olyképpen kell levonni, hogy megkérdezem a népet, hogy akarják irányítani az állami, illetőleg a törvényhatósági életet. Megkérdezem a népet, hogy a vezetőknek mihez kell tartaniuk magukat. Gyakorlatilag ez a választásokon nyilvánul meg. Az országgyűlési választások során van alkalma az állampolgároknak arra, hogy megszabják az állami élet irányát, a törvényhatósági választások során pedig arra, hogy megszabják a törvényhatósági élet irányát.

Engedelmet kérek, anélkül hogy súlyosabban akarnék kritizálni vagy újabb bűncselekménybe akarnék esni –

bár nézetem szerint semmiképpen sem bűncselekmény, amit mondok –, meg kell kérdeznem, hogy itt mi történt. 1945-ben választások voltak, amelyeknek során a nemzetgyűlési mandátumok többségét a Kiszgazdapárt kapta meg, vagyis a nép abban az irányban nyilatkozott, hogy azt akarja, hogy az országot a Kiszgazdapárt programja szerint kiszgazdapárti emberek vezessék. Mi... a vád szerint is amellett törtünk lándzsát, vagyis – az ügyész úr szavai szerint is – a legtisztább demokrácia mellett. De továbbmegyek. Ott van a törvényhatósági élet viteléről való megnyilatkozás. A vád szerint mi voltunk azok, akik a Baloldali Blokkal szemben a Kiszgazdapárt megmerevedését forszíroztuk. Mi forszíroztuk, hogy ragaszkodjék az önkormányzati választások megtartásához. Mi voltunk a demokratikus követelések szószólói, hogy igenis legyen mód nyilatkozni a népnek arról, hogyan akarja irányítani a törvényhatósági életét. A vezetők nem vonták le ennek konzekvenciáját, ahogyan ez nemcsak itt a tárgyaláson bizonyosodott be, hanem köztudomású is, mert hiszen a koalíció szellemével, a népakarat megnyilvánulásával ellentétesen nem úgy kormányoztatik az ország, mint ahogy a nép 1945-ben megnyilatkozott, illetőleg a törvényhatósági étellel kapcsolatos megnyilatkozásra nem adtak alkalmat.”

A vád tételes cáfolata után összefoglalóan a következőket mondta:

„Tehát ismétlem: nem a demokratikus rend, nem a demokratikus életforma megváltoztatására törekedtünk. Ellenkezőleg, éppen a közösségben magunkba szívott és véruinkké vált népi politikai felfogásunkat akartuk uralkodóvá tenni nemcsak a papíron, hanem a valóságos életben is. (...)

Befolyásolni akartuk a magyar politikai életet, természetesen a mi ideológiánk jegyében. Ez az ideológia azonban minden államformát elbír, és elbír minden életformát, ami – magyar. ... Most méltóztassék megengedni, hogy

még arra mutassak rá, hogy ilyen körülmények között, ha cáfolom a vád minden állítását, és azt mondom, hogy tevékenységünk csak ez volt, akkor mégis hogyan születhetett meg a vád az én felfogásom szerint. Szerintem a vád semmit sem tudott bizonyítani. A vádnak csak a vádlottak állnak rendelkezésére, mint bizonyítási anyag, és ezek – a gyorsírói jegyzetekből meg lehet állapítani – valamennyien cáfolják a vád állításait. Egyéb bizonyíték nem volt. A vádlottak elismertek cselekményeket, de nem úgy, ahogyan beállított, hanem csak arról volt szó ezek szerint, hogy ... egy személyi garnitúrát szerettünk volna kicserélni, és szerintünk káros intézkedéseket szerettünk volna megváltoztatni, de olyan eszközökkel, amelyek minden civilizált államban elfogadhatók. Nagyon erős fogalmazást tudnék adni annak, hogy mire értékelem ezek után a vád bizonyítási anyagát. Nekem az az érzésem, hogy ha ez a vád nem vádirat formájában hangzik el velem vagy társaimmal szemben, hanem a sajtóban vagy valahol máshol, és én az ellen, aki ezekkel megvádol, pert indítok – egészen bizonyos vagyok benne –, ezt a pert én nyertem volna meg.”

Ezt a pert azonban Donáth György, a Horthy-rendszer országgyűlési képviselője, sőt a kormánypárt alelnöke nem nyerhette meg. Nem véletlenül, hanem éppen az említett előzmények miatt lett ő az úgynevezett köztársaságellenes összesküvés per, az első nagyszabású konstrukciós jogi processzus fővádlottja. Mint láttuk ő maga is Szent-Iványi Domokost tartotta a baráti társaság „agytrösztjének”, de hát a Kiugrási Iroda volt irányítója, az ideiglenes fegyverszüneti egyezménynek – Donáth szerint az egész demokratikus rend jogforrásának – egyik megalkotója mégsem lehetett ilyen vád fő hordozója.

A nyilas kormány által elítélt Dálnoki Veress Lajos vagy a mérnök Arany Bálint sem jöhetett számba. Donáth, a konok székely volt a megfelelő emberük, s választásukat

fényesen igazolta ez az utolsó szó jogán elmondott beszéd is, amely nemcsak okos cáfolatokat, megdönthetetlen következtetéseket, hanem bizony – mint láttuk – nem egy provokatív elemet is tartalmazott. Annak tudatában, hogy az ő sorát nem az ügyész és nem a bíróság, hanem az Úristen dönti el, kijelentette: „Én semmiféle földi igazságszolgáltatási fórumhoz nem fogok kegyelemért folyamodni, de még fellebbezni sem fogok.”

Ezt a magatartást azonban nem várta el társaitól, sőt nemcsak tételesen igyekezett őket menteni, hanem elvi állásfoglalással is. Felhívta a népbíróság figyelmét egy súlyosbító körülményre, a vezető fokozott felelősségére, s kijelentette: „A legnagyobb készséggel vállalom ezt a súlyosbító körülményt személyemre nézve, ha a bíróság úgy találná, hogy ennek a társaságnak... én voltam a vezetője. Kérem az i. t. Bíróságot, méltóztassék levonni ennek súlyosbító konzekvenciáját. ... Amilyen arányban *súlyosbító körülmény* tehát az esetleg megállapítható vezetés énreám nézve, ugyanolyan arányban legyen *enyhítő körülmény* vádlott társaimra.” Méltán súgta oda egy rabséta alkalmával Szent-Iványi Domokos egyik társának – Donáthra mutatva – János evangélista szavait: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mint ha életét adja barátaiért”.

„Az utolsó szó legutolsó szavának jogán” Szent Istvánhoz fohászzkodott, idézve az ősi éneket, melyből most csak az utolsó strófa álljon itt:

Tekints, István király,
Szomorú hazádra,
Fordítsd szemeidet
Régi országodra.

Donáth György földi maradványait a családnak még sikerült tisztességesen eltemetni a Farkasréti temetőben. A forra-

dalom leverése után azonban eltávolították hamvait a fővárosi sírkertből. Ekkor a budafoki temető egyik kriptájában találtak helyet számára. A konstrukciós per ítéletének megsemmisítése után rabtársai, barátai és tisztelői 2002 júliusában a Farkasréti temető főváros adta díszsírhelyére hozták hamvait, s az Andrásy Kurta János alkotta fehér márvány síremlék alatt helyezték örök nyugalomra.

TÖRÖK BÁLINT

OKOK ÉS OKOZATOK

Hatvan éve történt

Az 1940-es évek elején a magyar konzervatív arisztokrácia politikája a „vonakodó csatlós” képét rajzolta fel. A magyar fél késlekedett a németeknek vállalt kötelezettségek teljesítésében, szabotált. Ha kellett, meghamisította a termelési adatokat. A hitleri agresszió sikereinek csúcspontján is tartós segítséget nyújtott, menedéket adott a nemzetiszocialista terror elől magyar földre menekült (osztrák, lengyel, szlovák) üldözötteknek, a német hadifogolytáborból szökötteknek.

Ugyanakkor a zsidótörvényekkel, az antidemokratiás politika folytatásával, kisebb-nagyobb engedményeivel utat nyitott a radikális szélsőjobboldalnak. Elősegítette a magyar középosztály erkölcsi süllyedésének felgyorsulását, hozzájárult a tömeges deportálásokhoz vezető politikai-morális hangulat, közeg kialakulásához.

A holokauszt katasztrófájához vezető úton a német csapatok 1944. március 19-i bevonulása, a megszállás, *döntő mozzanat volt*. Az ellenállás nélkül legázolt ország szabad prédává vált. A konzervatív politikai és gazdasági vezetés csődöt mondott, maga is veszteségeket szenvedett el.

A 825 000 főnyi magyarországi zsidóság zöme lojalis és hazafias állampolgár volt, asszimilálódott, sokan izraelita vallású magyaroknak vallották magukat. Nagyobb részét a hitlerellenes koalíció győzelmének előestéjén semmi-

* Elhangzott a Batthyány Lajos Alapítvány és a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület 2004. április 22-i konferenciáján.

sítették meg. Azokban a hónapokban, mikor az iparszerű népirtás sokáig leplezett titkai a nagyhatalmak vezetői, több nyugati ország közvéleménye, de a magyar állam és a zsidóság vezetői előtt is ismertek lettek.

A magyar zsidók elleni tömeggyilkosság a 20. század grandiózus bűntényének egyik eleme, az Endlösung része. A „végleges megoldást” a német fajmítosz jegyében tervezték meg, a nemzetiszocialista terrorszervezetek legtöbbször az adott országban jelentkezett cinkostársak segítségével vitték végbe. Megtehették, mert a civilizált világ az európai zsidóság likvidálása idején alapvetően passzív maradt.

A holokauszt történetét világszerte magas szinten feldolgozták. A tudományos kutatók közel pontos képet alkottak, hogy mikor, mi történt, arról is, hogyan és miért. A véskorszaknak nevezett kor magyar fejezete, a történet túlnyomó része ma már tisztán látható és alaposan dokumentált.

Egyetértés alakult ki abban, hogy a Magyar Királyság megszállásáról elsősorban a német hadviselési szempontok határoztak. Hitler és parancsnokainak köre tisztában volt Magyarország ismétlődő próbálkozásaival, hogy a mind több veszteséggel járó háborúból, a tengelyhatalmak szövetségéből minél gyorsabban váljon ki. A fegyverszüneti feltételek mielőbbi megszerzését sürgette, hogy 1943 elején Voronyezsnél a 2. magyar hadsereg megsemmisítő vereséget szenvedett.

A váratlan német megszállás nélkül a magyar zsidóság túlélte volna a háborút. Addig is szenvedett veszteségeket: közel 20 000 főt a podóliai Kamenyec-Podolszkijban és a Délvidéken legyilkoltakat. További, 40 000-nél több magyar zsidó férfi halála – közvetve vagy közvetlenül – a Honvédelmi Minisztérium által fenntartott kiegészítő szolgálati rendszerben történt. Az ország és a honvédség a fegyver nélküli (honi és tábori) munkaszolgálat működtetésével saját érdekei ellen cselekedett. Valótlan, hogy ez a szolgálati

rendszer a mozgó veszőhely funkcióját töltötte be. Tagadhatatlan viszont, történelmünkben *először* a hadsereg azért hívott be embereket és vitt ki a frontra, hogy nagyrészt saját keretei között pusztítsa el őket.

A kutatások rávilágítottak, hogy a megszállás után hivatalba lépett Sztójay-kormány szolgai magatartása *a zsidó tragédia másik eleme*. A történelmi analógiák alapján esély volt arra, hogy a kormányzat a zsidók ügyében a Kállay-kormány, vagy a bolgárok, a románok álláspontjára helyezkedjen. Ha a karhatalmi erőket; a csendőrséget, a rendőrséget és a közhivatalnoki kart nem bocsátja Adolf Eichmann különleges bevetési osztaga (Sondereinsatzkommando) rendelkezésére, a népirtás programja megvalósítatlan marad.¹

Nem így történt. Eichmann stábja és a magyar bűnrészesek a vidéki zsidóság megsemmisítését meglehetősen könnyedséggel, gyorsan valósíthatták meg. Eredményességük nagymértékben azokra az illúziókra, hamis számításokra vezethető vissza, amelyek a második világháború előtt és alatt a zsidóság és a magyar politika prominenseinek gondolkodásában helyet kaptak. Ezekkel ellentétben a megszállók kommandói, többféle különleges szerve és készséges magyar kiszolgálóik a valóságból indultak ki. Határozottan, tervszerűen cselekedtek.

Elszántan, kegyetlenül végigvitték a faji és ideológiai alapon meghatározott céljukat, a „zsidókérdés” végleges megoldását. Számolniuk kellett a tengelyhatalmak háborús vereségével, s eltökélt szándékuk volt, hogy legalább a zsidók elleni háborúban győzzenek. Az időtényező is hatott. A szovjet csapatok gyorsan közeledtek Romániához, és a realitások közé tartozott, hogy a nyugati szövetségesek a német uralom alatt álló Európa megszállását tervezik.

Nézzük a motivációkat, melyek a magyar zsidóság budapesti vezetőinek magatartását, döntéseit meghatározták. (Mindez nem csökkenti a zsidó tragédiáért a németek és hazai kiszolgálóik alapvető felelősségét.) A két világháború,

de 1941 és 1944 között is a hitközségi előjárók magatartását, a magas politikai körökhöz való viszonyulását főként a múlt eredményei, a feltétlen lojalitás határozta meg. A 19. század végén indult „aranykor”; a sikeres és gyümölcsöző történelmi együttélés, a gyors asszimiláció, amelyben szocializálódtak. Meggyőződésük volt, hogy a kormányzó konzervatív-arisztokrata vezetéshez erős kötelékek fűzik őket. Ezek megvédik a magyar zsidóságot mindattól, amit „valahol távol”, Európa legázolt országaiban a hitsorsosaiknak kellett elszenvedniük.

Bíztak a kölcsönösen előnyös együttélés eredményeiben, a két vezető csoport személyes kapcsolataiban. A tekintélyes fővárosi előjárók „ügyessége” a zsidó tömegeket is befolyásolta. Általában biztonságban érezték magukat, a fenntartás nélküli hazafiság és a nagyfokú asszimiláció jellemezte őket.²

A kormányzó konzervatív-arisztokrata csoportok és a zsidó elit által megkötött „társadalmi szerződés” gyengének és mulandónak bizonyult: a konzervatív-arisztokrata elit formálisan addig tartotta be, amíg politikai és gazdasági érdekeinek megfelelt. A zsidó fél „erős köteléknek” tartotta, a zsidó populáció biztonságának szavatolását vélte benne. Valósággal bebeszélte magának, hogy az ország soha nem felejtí a zsidók politikai, gazdasági és szellemi teljesítményeit, számol mindazzal, amit a zsidóság a nemzetnek 1848 óta produkált.

Az osztrák–magyar államszövetség 1918. őszi összeomlása után a szerződés egyoldalúsága és időtartamának lejártá hamar tényé lett. A háborús vereség, a forradalmak kapcsán ezt a köteléket a magyar uralkodó elit felszámolta. A zsidóság vezetői azonban továbbra is úgy éltek, mintha érvényben lenne. Vissza-visszatérőleg a háború előtti hazafiasságukról tettek hitvallást. A hamarosan érvénybe lépett *numerus clausus*, az egyetemi „zsidóvéreket” valamiféle ideiglenességnek tekintették. Korábban

így kezelték a kommunista diktatúrát követő antiszemita megnyilvánulásokat, a darutollas különítményesek zsidóellenes garázdálkodásait is.

A prominens zsidó körök akkor sem értékelték át álláspontjukat, mikor kétségtelenné vált, hogy magyar politikai körök tartós zsidóellenes programba kezdtek. A mind súlyosabb zsidóellenes törvényeket, a jogfosztó következményeket „a korszellem tükrözéseként” értelmezték. „Megértéssel” tekintettek a főként a zsidó tömegeket, bennük a kisvállalkozókat, az alkalmazottakat, a szegényeket sújtó rendelkezésekre. Ezek nagy részét a nemzetközi helyzet miatt „érhetőnek”, máskor „szükségesnek” tartották, hogy Hitler fajgyűlöletet hirdető híveit, az országon belül a radikális szélsőjobboldal hangos kórusát valamiképp lecsillapítsák. Társasági köreikben arról beszéltek, hogy ami Lengyelországban vagy másutt a zsidósággal történt (ha egyáltalán megtörtént), Magyarországon bizonyosan kizárható.

Minden reményüket Horthy Miklós kormányzó³ lépéseibe fektették. Persze nem tudták, hogy a Führerrel folytatott tárgyaláson lényegében beleegyezett, hogy Magyarország néhány százezer „zsidó munkást” mielőbb a Birodalom rendelkezésére bocsát.⁴ Ezt az engedményt a német megszállók és lelkes szekértolói sikeresen kihasználták avégett, hogy a magyar zsidóságot a németországi „munkás áttelepítés” keretében végzetébe tereljék.

Kállay Miklós kormányának ingatag politikája – több, a zsidóságot is mentő eredménye mellett – csődbe jutott. A következmény a német megszállás, majd a magyar zsidóság megsemmisítése volt. A magyar politikai körök józabb része felismerte, hogy az ország két pogány, azaz két totalitárius állam között órlódik. Nemzeti és osztályérdekei alapján ahhoz kereste az utat, hogy a magyar fél közvetlenül a nyugati szövetségeseknek adja meg magát. Ez a cél 1943-ban éppoly lehetetlen volt, mint a sok-sok latolgatás, amelyre alapozták.

A politikai elit nagyobb része – ma már tudjuk, tévesen – kizárta, hogy Hitler csapatai megszállják a szövetséges Magyarországot, melynek gazdasági forrásaira, légtérére, minden harcoló katonájára égető szükségük volt. Abban is reménykedett, amennyiben a nyugati szövetségeseknek adják meg magukat, Magyarország megtarthatja az 1938 és 1941 között visszaszerzett területeket, ahogy (némi korrekcióval) politikai rendszerét is.

1944 tavaszán a történelmi együttélés *végleg* megtört. A zsidóság ellen gyilkos kampány indult. A társadalomból kirekesztett, Dávid-csillaggal megjelölt és kifosztott zsidók – a zsidó hitű magyarok, velük a kitértek és a faji törvények szerint zsidónak minősült keresztények – a gettókba szorítva elhagyatva, elárulva vegetáltak. A helyi társadalmak nem segítettek rajtuk, a vészterhes, gyakran brutális események szemlélői maradtak. Horthy kormányzó beleegyezett tömeges eltávolításukba, így a magyar hivatali személyek, akikhez a zsidó vezetők védelemért fordultak, arra hivatkoztak, hogy az ügy nem tartozik rájuk. A miniszterelnökségtől pedig azt a választ kapták, hogy „amit a németek kívánnak, teljesíteni kell”.

A Sztójay-kormány a belső hatalmi eszközöket az Endlösung szervezői; a német Biztonsági Szolgálat, az SS, a titkosrendőrség (Gestapo) és végrehajtásban tevékeny magyar segítők kezére adta. A keresztény egyházfők, akik az előző kormányok zsidóellenes intézkedéseinek zömét támogatták, a deportálás elleni fellépésben nagyrészt késlekedtek.⁵ Az évtizedes, szüntelen gerjesztett antiszemita propaganda eredménye volt, hogy a keresztény lakosság a legjobb esetben passzív maradt. A deportálás nem az ő ügye volt, de hozama minden társadalmi réteget, csoportot foglalkoztatott.

Sokan engedtek ösztöneiknek, a zsákmányszerző emberi kapzsiságnak. Mohón keresték az utat a zsidó tulajdonok, vagyonok, de az ingóságok megszerzéséhez is.

Akadtak erkölcsiségükben megingathatatlan keresztények, akik a zsidó honfitársaik üldöztetését többféle módon elítélték. Embertelennek, a magyar hagyományokkal, a kereszténység parancsolataival és jó szokásaival összeegyeztethetetlennek tartották. Vidéken és a fővárosban – sok leleménnyel és izgalommal, nemritkán életük kockáztatásával – hajszolt zsidókat mentettek meg. Viszonylag kevesen voltak, de ezek a magyarok máig értékelendő tetteket vittek végbe, kiemelkedő példát nyújtottak.

SZITA SZABOLCS

Jegyzetek

- 1 Az SS-Obersturmbannführernek (alezredes) mindössze 150–200 fős apparátusa volt.
- 2 Megjegyezzük, hogy a cionista mozgalmak tagjai a hitközségi gazdag vezetőket nem tekintették a zsidóság valódi vezetőinek. Befolyásuk azonban az 1940-es évek elejéig minimális volt.
- 3 A kormányzó és híveinek többsége hagyományos, konzervatív módon volt antiszemita. A zsidók asszimilálását, beolvadását a magyar társadalomba nem csak lehetségesnek, de kívánatosnak fogadta el. Ezzel együtt az ortodox vallásukhoz, öltözködési szokásaikhoz macacsul ragaszkodó vidéki, keleti „galiciáner” zsidókat nem szenvedhette. Horthy elfogadta, hogy az 1918–1919. évi forradalmakat a friss bevándorlók, a rosszul asszimilálódó „gácsországi” zsidó-forradalmárok szervezték. A „zsidóbolsevista” agitátorokkal szemben *Weisséket*, a *Chorinokat*, *Vidákat*, *Goldbergeréket* igazi, jó magyar nagyiparosoknak tartották. Gazdasági pozícióikhoz nem mertek és nem is akartak nyúlni.
- 4 A találkozó a Salzburghoz közeli Klessheimben, 1944. március 18-án történt.
- 5 Kivétel volt báró Apor Vilmos győri, Kovács Sándor szombathelyi, Márton Áron gyulafehérvári és még néhány megyéspüspök.

TÚL A KÉPZELETEN I.

„nem vagyunk képesek meghatározni a jót és a rosszat úgy, hogy mindenestül általános érvényű volna, vagyis végső soron nem tudjuk, mi a jó és a rossz önmagában”

C. G. Jung

„élesen belém hasított a felismerés, hogy semmiféle álmom, a legborzasztóbb sem lehet olyan rémes, mint maga az a valóság, ami ott a lágerben körülvett bennünket”

A 119 104 sz. KZ-fogoly

Az utolsó ítélettől az önző génig

Velence közelében, Torcello szigetén, a Santa Maria Assunta bazilikában található az a tizenkettedik századi mozaik, amely az *Utolsó ítéletet* meglehetősen sajátos felfogásban mutatja be. Nem az emberi szenvedés megjelenítése teszi különlegessé – azt avatottan tárják elénk J. Van Eycktől M. Grünewaldon át Kondor Béláig sokan –, hanem a kárhozott lelkek kiválasztása. Szó nincs itt Ádám bukásáról, eredendő bűnről, a természetünkbe kódolt örök rosszról. Olyanok kerültek ugyanis a pokol kínjai közé az egyik képen, akik a püspökség vallási-politikai elképzeléseinek nem feleltek meg. Torcellóban a gyeheenna tüzeben gyótródik a bizánci császár, a török szultán, egy pogány kun vezér családotul, valamelyik zsidó rabbi, a konstantinápolyi pátriárka, továbbá a nyugati kereszténység képviselőiben egy szerzetes. Az itteniek felfogása szerint a másik em-

ber nyilvánvalóan nem maga a pokol, ám bizonyos esetekben kétségkívül oda való.

A 21. század nem a mozaikművészet fénykora. A globális társadalmi tudatban képkockánként kibontakozó média-apokalipszis azonban figyelemre méltó. Művészi tökélyvel, a manipuláció tökélyével megformált. A tornyokba csapódó repülőgépek, a lángoló felhőkarcolók, a halálra rémült iskolás gyermekek látványa, az élőben közvetített harci jelenetek, a kamerák előtt oszló hullák, az ítéletosztó politikusok és géppisztolyos megváltók, a terroristák kivégzéseiről készített internet-felvételek mozaikjai felveszik a versenyt a képzeletbeli infernókkal. A médiumok híradásai mintha azt bizonyítanák: a lét szakrális szimmetriája megszűnt, a mennyország semmivé foszlott, a pokol pedig megvalósulóban van. Az egyes ember mozaik-tudatában kialakult kép véres, össztársadalmi panorámává szélesül.

A túlvilág kínjait lefestő apokaliptikus irodalom célja az evilági bűnöktől való elrettentés volt. A felvilágosodást megelőző korokból ennek a negatív misztikának számos alkotása maradt fenn, majd az antiutópiák léptek a helyükre. A bibliai időkből származó kanonizált és apokrif apokalipszisek közismertek. A mitikus képzelet szülte látomások azonban – bármilyen becsvágyók a valóság meghaladásában –, mégis evilágiak. Az apokrif Péter-apokalipszis szerzője például arról tudósít, hogy a pokolbeli ítélet-végrehajtó angyalok sötét öltözékben vannak, gennytavakban sínylődnek a magzatelhajtók és házasságtörők, lángban égnek a hazugok. Tűzzel, vérrel, szennyel bugyborékoló tóban gyötörődnek az uzsorások. Felizzított, sóhajokkal teli bugyorban szenvednek a bálványimádók. A bűnösöket férges sötét felhői lepik el, míg az urat magasztalják: „Isten, igazságos a te

ítéleted". Mindenkinek megvan a helye: a tortúra a társadalmi normák megsértésének arányában fokozódik, ám az Ítélező jelen van. A kép – a lényegét tekintve – Mózesztől János evangélistáig hasonló, csak a 20. században találunk majd Istentől elhagyott tájat és időt.

Péter látomása óta persze sok minden modernizálódott. A viselet komor ünnepélyessége – teszem azt – eltűnt: katonai egyenruha és fegyencöltözék vált helyette általánossá. A pusztítás személytelenné, nagyüzemivé „fejlődött”. A tudomány olyan torzszülötteket hozott létre, mint az Enola Gay, Little Boy és a Fat Man. Elias Canetti döbbsen rá – Hirosimával kapcsolatban –, hogy a történelemben ilyen erejű, összpontosított támadás még soha nem sújtott embereket. Hirosimát olyan csapás érte szerinte, amit – előre kiszámítva mindent – emberek idéztek elő. Az atombomba nem tett különbséget erkölcsi szempontok alapján. Pusztult csecsemő és agg, militarista és humanista, jó és rossz japán. Hiroshima és Nagaszaki pokoli napjait azért sem nevezhetjük istencsapásnak, mert a pokol eredetileg büntetés az ember által elkövetett vétkekért, a benne lévő kiirthatatlan rosszért, aminek forrása az idők során mind kétségesebbé vált.

A rossz eredetét zoológiai gyökereinkben vagy a transzcendens morálban – a keresztény kultúrkörben a bibliai bűnbeesésében – keresték, keresik legtöbben. Előbbiről, a fajunk útját meghatározó agresszivitásról, megoszlanak a vélemények. Az utópisták többnyire meghaladhatónak vélik, míg a humánológia képviselői arra hívják fel a figyelmet, hogy a szolidaritás, az együttműködés ugyanúgy jellemzi az emberiség történetét, mint a különböző okokból vívott öldöklő háborúk.

Ösztönlényként nincs okunk különösebb bizakodásra. Jane Lawick-Goodall csimpánzok megfigyelése során hadi vállalkozások meglétét fedezte fel. Ezek előkészítésekor a „háborús uszítók” – írja erről K. Lorenz – kölcsönö-

sen „lelkese d e s b e ” h o z z á k , a z a z k o l l e k t í v a g r e s s z i v í t á s r a i n g e r l i k a t ö b b i m a j m o t . U t á n a z á r t a l a k z a t b a n m e g t á m a d j á k a s z o m s z é d o s h o r d á t – m é g p e d i g e l s ő k é n t a n n a k l e g e r ő s e b b h í m j é t – é s r ö v i d i d ő a l a t t m i n d n y á j u k k a l v é g e z n e k . M i v e l e z e k n e k a z e m b e r s z a b á s ú m a j m o k n a k a l i g h a s z e r e t n é n k k u l t u r á l i s i n s p i r á c i ó k a t t u l a j d o n í t a n i – m o n d j a L o r e n z – , a r r a k e l l k ö v e t k e z t e t n ü n k , h o g y a k o l l e k t í v t á m a d ó a k c i ó - é s r e a k c i ó n o r m á k g e n e t i k a i l a g p r o g r a m o z o t t a k . D e s m o n d M o r r i s s z i n t é n e l g o n d o l k o d t a t ó e r e d m é n y r e j u t o t t a z e m b e r t e r r i t o r i á l i s é s f a j f e n n t a r t ó a g r e s s z i v í t á s á t v i z s g á l v a . R i c h a r d D a w k i n s p e d i g a „ m i a z e m b e r ? ” k é r d é s é r e a z t f e l e l i : t ú l é l ő g é p , a m i – l e g a l á b b i s i d ő n k é n t – n e m t ö b b a z ö n z ő g é n n é l . V é l e m é n y é t r é s z b e n a l á t á m a s z t j a P r i m o L e v i , a 1 7 4 5 1 7 . s z . a u s c h w i t z i H ä f t l i n g , a g u l á g o n r a b o s k o d ó V a r l a m S a l a m o v , t o v á b b á m i n d a z o k , a k i k h a s o n l ó h e l y e z e t b e j u t v a b e p i l l a n t h a t t a k a t ú l é l é s é s a z e t i k a k ö z ö t t t á t o n g ó á t h i d a l h a t a t l a n s z a k a d é k b a . S z é l s ő s é g e s e s e t e k b e n , a z é l e t b e n m a r a d á s é r d e k é b e n a s z e m é l y i s é g c s a k u g y a n r e d u k á l ó d h a t a z ö n z ő g é n r e , f e l a d v a a z e r k ö l c s i é r t é k e k e t , a k u l t ú r a t e r e m t e t t e i l l ú z i ó k a t . E g y i k t ú l é l ő í g y e m l é k s z i k v i s s z a l á g e r f i l o z ó f i á j á r a : é n , é n , é n , m e g i n t é n , a z u t á n n a g y o n h o s s z ú s z ü n e t , a k k o r m e g i n t é n , é s c s a k e z u t á n a t ö b b i e k . T ö b b m e m o á r á l l í t j a : a n á c i é s s z o v j e t k o n c e n t r á c i ó s t á b o r o k b ó l a z ö n z e t l e n e k , a l e g n e m e s e b b e k , a l e g j o b b a k n e m t é r t e k v i s s z a . A u s c h w i t z é s a g u l á g v a l ó s á g a a t ú l é l ő k b e n l e r o m b o l t a a z e m b e r i s é g , é s – a m i e n n é l r o s s z a b b – ö n m a g u k í r á n t t á p l á l t á b r á n d o k a t . A t á b o r o k a l é t a l a p m i n t á z a t á t , a z e m b e r á r n y é k á t r a j z o l t á k m e g f á j d a l m a s é l e s s é g g e l .

Vannak természetesen olyanok, akik minden megpróbáltatás ellenére pozitív tapasztalatokkal hagyták el a lágert, kiutat találtak a látszólag kiútalanból. Vallomásaik a múlt század legfontosabb tanúságtételei, még akkor is, ha tudjuk: a beszámolókat mindig a túlélők írják. A holtak csak a csenddel üzenhetnek.

A mottóban idézett Viktor E. Frankl (a 119 104 sz. KZ-fogoly) különös pólusú szóösszetételt alkotott, mikor tragikus optimizmusnak nevezte Auschwitzban kialakult világnézetét. Ha értelmetlen és reménytelen helyzetbe kerülünk – írja –, akkor nincs más lehetőségünk, magunkat kell megváltoztatnunk. Ilyenkor „az számít, hogy tanúságot tegyünk”, „a személyes tragédiát győzelemmé alakítsuk át, hogy a nehéz helyzet kiemelkedő emberi teljesítménnyé” váljon. A bécsi pszichiáter úgy tapasztalta: az ember minden körülmények között megőrizheti a választás szabadságát, a belső szellemi szabadságot.

A rossz színeváltozása

A keresztény antropológia az ember metafizikai nyitottságát hangsúlyozza: a szabad akarat szerepét. A keresztény mítosz eredendő bűnét néhányan összefüggésbe hozzák a megismeréssel. Safranski ezen az úton odáig megy, hogy a szabadságot a rossz drámájaként értelmezi, inkább az ember mitológiai, mintsem zoológiai eredetére helyezve a hangsúlyt. A rossz így bizonyos fokú pozitívummal töltődik fel. C. G. Jung ellenben – nemegyszer a mitikus szókinccs segítségével – a vallásból származó pszichológiai veszélyekről szól. Határozottan óv bennünket a metafizikai „homogenitástól”, attól, hogy egy jó Istent fogadjunk el teremtőnknek. A kereszténység elterjedésével ugyanis a morálisan kétarcú Jahvéból kizárólag jó Isten lett, akivel szemben minden negatívumot, a rossz totális princípiumát az ördög egyesítette magában. Jung itt fedezi fel a transzcendens törésvonalat, majd arra figyelmeztet, ha már így esett, legalább az ördögöt vegyük komolyan. Az ördög azonban a felvilágosodás óta színevesztett, nevetséges figurává halványult, bár a német és az orosz irodalomban megőrizte komor rangját.

A németeknél a gonosz színeváltozása az Ős-Fausttól Goethén át Thomas Mannig jól követhető, de kilépve a szövegszerűségből „megjelenik” Luthernek és Nietzschének, majd sokak szerint a náci vezetőkben, Hitlerben, Goebbelsben, Himmlerben, Hessben és a többiekben testesül meg. Elisabeth Heisenberg visszaemlékezésében olvasható, hogy anyósa, Heisenbergné, Werner érdekében felkereste Himmler anyját, miután fiával szemben megszorodtak a náci támadások. A beszélgetés kellemes polgári miliőben folyt le. Az idős asszony meghallgatott mindent – írja E. Heisenberg – majd hosszan csóválta a fejét: „Ha ezt az én Heinrichem tudná, biztosan gondoskodna róla, hogy megszűnjenek a rágalmazások. Beszélni fogok vele és átadom neki az ön fiának levelét” – jelentette ki határozottan. Amikor az anyósom már menni készült, Himmlerné még egyszer hozzá fordult, és azt kérdezte aggódó tekintettel: „Heisenbergné asszony, ön talán úgy gondolja, mégsem jár helyes úton az én Heinrichem?” Így aggódott a múlt század első harmadában az „ördög anyja”.

Az ördög, a sátán – úgy tudjuk – örömét leli a pusztításban, mi több, gyönyörködik benne. Himmler azonban hiába szónokolt SS-einek arról, hogy a német történelem soha meg nem írandó fejezetének hőroszai lesznek, akik becsületesek maradnak akkor is, ha lábuk előtt 100, 200, vagy 500 hulla fekszik. Ő maga egyetlen alkalommal került a borzalmak közelébe, 1941 augusztusában egy kivégzésen, ahonnan eliszkolt. Himmler, akárcsak a többiek, valódi hús-vér figura volt, nem pusztán az elvont gonosz megtestesítője.

Nyecsajev színre lép

Az orosz irodalomban, akárcsak a németeknél, régóta ott kísért az ördög. Dosztojevszkij megszállottjaitól Bulgakovig, *A Mester és Margarita* elegáns, igazságosztó Wolandjáig talál-

kozhatunk vele. A rossz az orosz történelemben sem papírizigésű figura: realitása kézzelfogható. Az *Ördögök* egyik főalakját, Verhonszkijt – Dosztojevszkij rendkívüli fantáziáját meghaladva – az orosz valóság teremtette. A regény kulcsfigurájának igazi neve Szergej Nyecsajev volt. Közkinccsé tett *kiskátéjában* azt vallotta, hogy a forradalmár eleve elveszett ember, akinek minden kapcsolatot meg kell szakítania a közrenddel, a civilizált világgal, a létező törvényekkel, erkölcsi, társadalmi szabályokkal. „Nem forradalmár, ha valami iránt is szánalmat érez.” (A forradalmár szót nyugodtan helyettesíthetjük a nemzetiszocialistával.) Nyecsajev elveit Lenin és utódai tették magukévá, majd hibátlanul alkalmazták. Az orosz forradalmi ethosz következményei ismertek, ha nem is történelmi jelentőségüknek megfelelő mélységben és szélességben.

A bolsevizmusért sokan a szent orosz irodalom prófétaít teszik felelőssé. Viktor Jerofejev ugyancsak elveti a súlykot, bár nem teljesen indokolatlanul, mikor Lenint az orosz irodalom csökevényének nevezi, aki poloskaként teleszívta magát a megváltás szövegeivel. Dosztojevszkij pravoszlavizmusát, muzsikjait, sztáreceit, Tolsztoj prófétizmusát a kommunizmus kibontakozása után Iván Bunyin, Bulgakov, Salamov egyaránt kárhóztatta. Bergyajev mindazonáltal úgy vélte, Dosztojevszkijnél – apokaliptikus képzelete ellenére – a gonoszság még nem emészti föl egészen az emberi arcot. Valóban: Dosztojevszkij világában jelen van a krisztusi remény. Raszkolnyikov nem a gyilkosság miatt bűnhődik, ezért mindössze jogi értelemben jár büntetés, hanem azért, mert önmagát nem fogadja el eredendően bűnösnek. Nem hajlandó a megváltás útjára lépni, a szenvedést vállalni. (Mindez a regény epilógusából világosan kiderül.) Többé-kevésbé ez ismétlődik meg a Karamazovok Ivánjával, bár súlyosabb következményekkel, miután Iván az ortodox üdv elé helyezi a racionális létet. Az oroszokat másként érintették a felvilágosodás eszméi, mint a nyugat-

európaiakat. Őket a tapasztalat évszázadokon át arra tanította: a lét elviseléséhez feltétlen szükséges az alázat és hit. Az észre többnyire gyanakodva tekintettek – Gribojedov szatirikus darabot ír *Az ész bajjal jár* címmel –, olyasvalamiként, ami inkább bajt hoz, mint áldást. Állhatatosan, bármely népnél kitartóbban hittek a szenvedés értelmében. Frankl nem véletlenül fordul megpróbáltatása idején Dosztojevszkijhez: csak egytől félek – idézi tőle –, hogy kínomra méltatlan vagyok. Az európai táborok, a KZ-k tapasztalata valószínűleg azért feldolgozhatatlan sokak számára – egyéb tragikus okok mellett –, mert a nyugati etikai-logikai hagyomány a „cogito”-ban alapozódott meg. A fejlődésbe vetett hit azzal kecségtetett, hogy lényünk démoni része idővel eltűnik. Nem tűnt el, Zygmunt Bauman szerint a holokausztban a modern társadalom a *másik*, elhazudott arcát mutatta meg.

A 20. század botránya kapcsán Hannah Arendt a *rossz banalitásáról* beszélt. Ennek került közvetlen közelébe Auschwitzban László Károly, aki végül szokatlan tanulsággal hagyta el a lágert. Azt írta, a KZ-ben nem az ölés, hanem a rendszer működtetése – nyilvántartással, soraközökkel, építkezéssel, elgázosítással – látszott a leglényesebbnek. Fontosabbnak tűnt magánál a gyilkolásnál. Abszurd módon kimutatásokat készítettek az áldozatokról, a betegeknek, akiket rövidesen a krematóriumba küldtek, gyengélkedőt rendeztek be. Az egészsnek több köze volt a könyveléshez – állítja –, mint a démonisághoz.

A középkor vallásos századaiban az ember nem ámította magát evilági reménnyel. A rossz mindenütt jelenvalósága iránt nem voltak kétségek. Ebben az elit és a közkultúra azonos volt. Nem pusztán vasárnapi prédikációkban, írott szövegekben, de a hétköznapokban, átélhető szimbolikus formákban is megjelent a pszichében lakó rossz. A romanika és gótika ábrázolásainak groteszk, félelmetes alakjaiban megtaláljuk a lélek torz pófáit. Elég a jáki temp-

lom északi apszisának fantasztikus figuráit szemügyre venni, hogy érthető – és újból hangsúlyozom: *átélhető* – legyen, amiről beszélek. (Az ötvenes években azonban a vicsorgó szörnyfejek nyilván nem vehették fel a versenyt egy jó svádájú ávóssal, félelmetesség tekintetében.) A középkor – „enciklopédiái” a dómok és katedrálisok igazolják – együtt látta a jót és a rosszat. Tükör által homályosan, de egyiket sem száműzve a valóságból. A rossz ellentmondásos meghaladása a felvilágosodásra, majd az utópistákra várt.

Az oroszok sokáig megőrizték – a középkori látásmódból – gonosz iránti érzékenységüket. Dosztojevszkij szemében embernek lenni még annyi, mint bűnösnek lenni, vállalni a szenvedést a megváltás reményében. V. Jerofejev viszont a *reményt* tartja az orosz irodalmi hagyomány rossz szellemének. Oroszország vonakodik a valódi analízistől – mondja –, mert szent térnek képzei magát, holott elkívánczik innen mindenki. Csehov *Három nővére*nek kapcsán azt boncolgatja, hogy a reménynek idő- és térbeli vonatkozásai vannak az orosz irodalomban. Ennek esszenciája így hangzik: mindenütt jobb, mint ahol éppen vagyunk. A „Nagy Orosz Irodalom” mottója pedig Turgenyev egyik alakjának fellengzős kijelentése lehetne, miszerint *az ember jó, a körülmények rosszak*. Jerofejev nyilván túloz, az viszont kétségtelen: az utópisták erre a tételre építenek; azal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy a személyes Megváltót a jövőbe vetett, személytelen haladáshittel helyettesítik. Az ember alapadottságánál fogva jó – visszhangozzák –, csak a hamis ideológia teszi rosszá. A régi emberanyaghoz mindössze megfelelő, új öntőforma szükséges, hogy a képlékeny masszából kialakuljon az új ember. A káros eszmevilágot kell felszámolni, és beköszönt az Aranykor, azaz a kommunizmus. (Lenin, Sztálin és követőik persze úgy gondolták, legokosabb a hamis ideológiát mindjárt hordozóikkal együtt megsemmisíteni.) A kísérlet az ember-

anyaggal nyolc évtizeden keresztül folyt. A Homo sapiens alapvetően mégsem változott, nem lett jobb, sőt, Salamov – később idézem – ennek az ellenkezőjét észlelte. Az ember ugyanis – amennyiben nem ilyen-olyan üdvtörténeti alanyként pillantunk rá, nem eszmék megtestesülésének tekintjük, hanem történetén keresztül vizsgáljuk – kettős természetet mutat. Ennek a kettős jellegnek bármelyik oldalát felerősíthetik, végletekig fokozhatják a körülmények. Az egyes ember önzetlenül életét áldozhatja különböző magasrendű célokért, ami nem változtat eredendő önösségén, azon, hogy ha kell, bármi áron igyekszik életben maradni, etikátlan túlélőgéppé változik.

A pokolbéli szenvedés konokul visszatérő képét talán a tudattalan kivetülésének (morális) kényszerében kell keresnünk. Dante pokla ebből a szemszögből a legjobban strukturált, akár a középkori katedrálisok, tele titkokkal, nyílt és rejtett utalásokkal, ítéletekkel, baljós sejtelmekkel. Czesław Miłosz, számba véve az irodalmi alvilágokat a középkortól Swedenborgig, mégis úgy találta, hogy Dante Színjátékából a mai olvasó számára az *Infernó* a legkevésbé meggyőző rész. Számára az alvilág, az ördög elveszítette érvényességét. Ellenben mások, mint Borges, Cioran vagy L. Tassoni kendőzetlenül csodálják a Pokol leírását. Cioran szerint a Pokol pontos, akár egy jegyzőkönyv. Dante művénél jobban egyetlen keresztény vállalkozása sem rehabilitálta az ördögöt.

Az *Isteni színjátékban* a szenvedések és bűnök archetípusaira bukkanhatunk. Politikai bűnösökre, árulókra, hitetlenekre, eleven kárhozottakra: még a kannibalizmusra is találunk utalást, a 33. énekben. Az emberevés fajunk jellemén kellemetlen foltként virít. Kutatók többnyire amellett törnek lándzsát, hogy történelmünk hajnalán legfőbb rituális jellegű kannibalizmussal lehet számolni. A 20. században viszont, a Szovjetunióban a nagy éhínségekkor egyszerűen a táplálékhiány vezetett a sokféle bizonyítot-

tan elterjedt emberevéshez. A második nagy éhínség idején, az 1932–33-as évben, Ukrajnában legkevesebb 4 millió, Kazahsztánban 1 millió, Észak-Kaukázusban és a fekete föld vidékén szintén 1 millió ember halt éhen. Miután az állam megfosztotta minden terményüktől a falusiakat, felütötte fejét a hullaevés.

A várakozás bugyrai

Parasztok kérvényeket nyújtottak be, hogy járjanak el ellenük, deportálják őket szülőföldjükről, ahol nem lehet megélni a tervgazdaság körülményei között. Hasonló tartalmú levelet intézett Sztálinhoz az áltatás és várakozás poklából Bulgakov. Kérem a szovjet kormányt – írta –, járjon el velem szemben úgy, ahogy szükségesnek tartja, csak járjon el valami módon. (Danténál a Purgatóriumban találjuk a Várakozás szikláját.) A szovjet légerekből történő szökésekkor a dörzsöltebb bűnözők – tekintettel a hatalmas lakatlan területekre – eleve bekalkuláltak terveikbe egy-két „borjút”. Így hívták a fogyasztásul magukkal csalt, mit sem sejtő rabtársakat. A gulágról D. Szergejevics Baldajev nyomozó rajzolt szocialista-realista stílusú képregényt. A pedáns, komolyabb tehetségről nem árulkodó képek hajmeresztőek. Nyerseségük mellbevágó, néha meghaladja a kvalitásos művek hatását. Semmi túlzás, csupán elszánt, dilettáns igyekezet a kivitelezésben, a szovjet pokol szinte szenttelen bemutatása. Egyenruhák, csillagok, cirill betűk, válogatott, az átlagember fantáziáját messze meghaladó brutalitás. Auschwitzról gyerekeknek szóló képregény készült. Ebben a zsidók egerek, a lengyelek disznók, a németek macskák.

Az ördög ábrázata sokféle, amint a modern poklok is különfélék a gulágtól Hirosimán át Auschwitzig. Az előkeült dokumentumok bizonyítják a rossz létezését, de nem

adnak megnyugtató magyarázatot. A múlt század három botrányszava – gulág, Auschwitz, Hiroshima – mintha olyan néma meghasonlást rejtene, aminek megszólaltatásával az alkotó nehezen boldogul. A művészet végéről Hegel Esztétikájának megjelenése óta sokat harangoztak. A művészet valóban nem azt nyújtja, amit a görögök és a korai középkor idején, ám úgy tűnik: ismét szükség van a szakralitásra, mert a történetek megértéséhez a józan ész kevés. Auschwitz kapcsán gyakran felmerül ez a lehetőség, nem egy szerző érzi mitikusnak, elmondhatatlannak a megesetteket. A művészet halálát – a giccs és az öntagadás mellett – a csendben, az Adorno neve fémjelezte negatív esztétikai kategóriában, a hallgatásban vélik megtalálni némelyek. (Adorno – később önmaga által korrigált – tételét, vagy inkább elvárását fölösleges cáfolni. Megtették ezt autentikus szerzők és művek, a teljes KZ- és gulág-irodalom.) A hallgatás többnyire elnémulás a kimondhatatlan előtt, vagy tiltakozás a manipuláció, a lét hamis esztétizálása ellen. A csend esztétikája, amennyiben valóban beszélhetünk ilyenről, sokkal többet rejt magában pusztá protestálásnál. Amikor Pilinszky a táborok csendjéről szól, szavai mögött a kimondhatatlan tonnányi súlyát érezzük. Tassoni írja Dante csöndjeivel kapcsolatban, hogy a csöndzóna, amely időnként létrejön a Komédiában, végérvényesen kizárja az elbeszélés lehetőségét. Valami hasonló, szóval nem mondható közelébe viszi az olvasót Pilinszky, mikor szóhoz jut-tatja a néma tárgyakat.

A holokauszt – lényegét tekintve – sokak szerint ellen-áll az irodalmi, művészi megközelítésnek. Arno J. Mayer őket bírálva úgy véli, szélsőségeik egyenesen azt állítják, nincs nyelv a judeocídium leírására, mert a holokauszt történeti felfogása egyenlő annak elárulásával, demisztifikálásával. Auschwitz megszerkesztett emlékezetéből így lényeges dolgok maradnak ki, bár a szenvedésről „vannak csorbítatlan és valódi” emlékek. (Mayer nagyanyja There-

sienstadtban töltött *pokoli* napjaira hivatkozik.) Mindez – a túlhajtott szakralizálás és misztifikálás – lehetetlenné teszi a valódi elemzést, a tanulságok levonását, továbbá a tragédia egyediségének hangoztatása a „közömböség gettóját” nyitja meg mások szenvedéseivel szemben. A visszaemlékezések jó részét a politikai haszonelv uralja, a világot nem az emlékezet, hanem a felejtés nélküli ember szelleme járja be – mondja az amerikai történész.

Magyarországon Heller Ágnes képviseli legkövetkezetesebben azt az álláspontot, hogy a holokauszt beilleszthetetlen a történelembe, lehetetlen megmagyarázni, mert nem tartozik a racionális történelmi események sorába. A gulágot – mint állítja – meg tudja magyarázni, noha az sem racionális jelenség. A holokauszt viszont magyarázaton kívül áll: nem értelmezhető sem a német, sem a magyar történelemből. Azok a történészek, akik nem zárkóznak el a történelmi elemzés elől, szintén elbizonytalanodnak, miután tapasztalják: a felfogható részesemények felfoghatatlan egészzé állnak össze. A háttérben valószínűleg nem a szakterület problémái húzódnak, hanem emocionális nehézségek. A holokausztot – akárcsak a gulágot, Hirosimát, vagy a „Drezdai halál”-t – tudományos módon képtelenség feldolgozni. A fájdalmat lehetetlen racionalizálni. A filozófusnő mégsem itt téved, hanem a történetiség kérdésében. A holokauszt ugyanis levezethető bizonyos történelmi-társadalmi formációból, mégpedig a totalitarizmusból. Kizárólag ebben a társadalmi rendszerben jöhetett létre, akárcsak a gulág. Heller Ágnes feltehetőleg arra keres választ: mi a történelem, létezik-e történelmi racionalitás. Az egykori marxista nyilván megőrizte hajdani haladáshite morzsáit, ezért a történelmet racionális folyamatnak kívánja látni. A történelem az ő számára a múlt eseményeiből utólag megalkotott célszerű szellemi konstrukció, nem az egykori események megértésének keretlehetősége. Mindazt, ami érzelmileg nem illik ebbe a képletbe, az irracionális

világába utalja. Vele szemben Lyotard a történelmi események sorába helyezi a holokausztot, a modern tragikus befejezetlenségének paradigmájaként. Jézus vértanúságát, XVI. Lajos kivégzését és a holokausztot *politikai* párhuzamba állítja egymással, majd levonja a végkövetkeztetést, miszerint előbb egy Istent, azután egy uralkodót, végezetül „egy modern uralkodót: egy egész népet” pusztítottak el fizikailag. Gondolatmenete korántsem hibátlan, de megközelítése a történelmi, filozófiai szempontú megértés szándékát tükrözi, a felfoghatatlanság, az egyediség, az elbeszélhetetlenség mítoszának építőivel szemben.

Szófoszlányok a szögesdróton

Az „eldadogandó világ” – Paul Celántól kölcsönözve a kifejezést –, a gulág, Auschwitz, Hiroshima szavai fennakadnak a valóság szögesdrótyján, villanva a semmibe tűntek. Alig van irodalmi mondat, amelyben úgy fut végig a magasfeszültség, mint a táborokat körülvevő vezetékekben. A probléma azonban nem az elbeszélhetetlenségből, hanem az elbeszélő tehetségéből fakad.

Kertész Imre – másokhoz hasonlóan – időnként hangot ad a holokauszt feldolgozhatóságával kapcsolatos dilemmáinak. Auschwitz kizárólag irodalmi szöveggént képzelhető el – állítja –, valóságként nem. A paradox kijelentés, miután a táborok történelmileg léteztek, alkotás-lélektani gondokra irányítja a figyelmet. Kertésznél a KZ-élmény *irodalmi-nyelvi* nehézséggé válik. Szakítani akar a rossz hagyományos ábrázolásával, elutasítja a konvencionális megközelítéseket. Azt állítja: regénye, a *Sorstalanság* egy emberi lénynek a nyelvhez való viszonyáról szól, a láger csupán ürügy, ehhez fűzött magyarázat. A szöveg, a lágerélet szövegszerű megalkotása azonban kilátástalan vállalkozás, mert lehetetlen elgondolni Auschwitz realitását. Tapasztalatát-

ban többen osztoznak. Primo Levi például így vall erről – jóval a *Sorstalanság* születése előtt –: ma, mikor itt írok az asztalnál, magam sem vagyok meggyőződve róla, hogy ezek a dolgok tényleg megtörténtek. Olyan világgal van ugyanis dolgunk – Kertésszel folytatva –, amit „csakis esztétikai képzelet segítségével gondolhatunk el”. Ez viszont „esztétikai orgazmushoz vezet”, holott a szerző a fájdalmat, saját szavaival élve: *regényíróként* a minél élesebb fájdalmat keresi. Itt Kertész szorosán véve nem kapcsolódik a holokauszthoz, gondjai sokkal inkább az elbeszélés nehézségeit számba vevő ottliki hagyomány felé vezetnek. A honi prózában többen jelezték Ottlik nyomán – a feladat iradatlan, már-már megoldhatatlan nagyságát érzékeltetve –, hogy grandiózus mondandójukhoz nem találják a szavakat. Kertész viaskodása az egykor megélt szöveggé alakításával kompromisszummal végződött. (Az író végül ráébredt: „magánál a regénynél is fontosabb számára, amit általa, a megírás által átélt”). A szokásos Holokauszt-képletet – humanista, szolidáris szemléletet – elvetette, a valóság új arcát próbálta megmutatni. A *Sorstalanság* főhőse nem véletlenül utasította el indulatosan, hogy *pokolként* képzelje el a lágert. A lágert ismeri – mondta –, a poklot nem. A táborok boldogságáról szeretett volna inkább hírt adni. Kertész azonban holokausztmitószot írt. Auschwitzot akarta kitalálni (őt idézve), de a nyelv cserbenhagyta, nem sikerült megalkotni a történet elbeszélésére alkalmas narratív formát. Kudarcát – különösen önmaga ábrázolhatóságát illetően – többé-kevésbé belátta.

A boldogság szó – így hisszük – nem tud belépni a táborkapun, vagy ha bejut: érvényét veszíti. A valóság ezzel szemben mást mutat, bár erről nem Kertész, hanem Tadeusz Borowski és V. E. Frankl számol be. Borowski csodálatos auschwitzi napokról szól, mégpedig minden ironia nélkül a *Kővilág* egyik írásában; míg Frankl könyvének (...)

és mégis mondj igent az Életre!) Monológ a hajnali szürkületben című fejezete, olyan magasságig emelkedik, ami talán már túl van a boldogságon. Mindkét vallomás rokonságban áll Ottlik boldogságfelfogásával. Frankl monológja ugyanazt a tapasztalatot önti szavakba, amit Ottlik Medvéje érzékel a szombathelyi országúton: a sors reménytelenségéből történő metafizikai megszabadulást. Az ontológiai alapokhoz érve a válaszok azonosak lesznek.

Kertész törekvése az volt, hogy regénye közvetlenül fejezzen ki mindent, a szöveg ne írjon le semmit, hanem maga legyen az esemény, a totalitárius struktúrához igazodó cselekmény. Művéből azonban csak messzemenő jó szándékkal lehet kiolvasni efféle elképzelést. A *Sortalanság* – szerzője szerint – „talán a nyelvről szól”. Nyelvét atonálisnak nevezi: az atonalitás szakítást jelent a tradicionális ábrázolásmódokkal. A befogadó ellenben azt tapasztalja, hogy az író nyelvhasználata meglehetősen nehézkes – bár Kertész regényét nagyon egyszerű stílusúnak hiszi –, indokolatlanul aprólékos, körülményes, fásasztó, sokkal inkább pontosítgató, mintsem pontos. Nincs magyar irodalmár, aki egyetlen oldalon ilyen gyakran használná főlőslegesen az „is” kötőszót. Gyakran paradoxonokként fogalmaz meg lapos közhelyeket. Nem tartható az az állítás sem, miszerint a *Sortalanság*ból adódó léthelyzet indokolja a nyelvi kopárságot, fásasztó monotóniát, mivel *A nyomkereső*, *A kudarc*, de még *Az angol lobogó* mondatai is nyaktekertek, terjengősek. Valószínűleg Kertész meglehetősen lassan tanult meg gördülékenyen, viszonylag világosan fogalmazni. Stilisztikai hiányosságaihoz pedig utólag önigazoló ideológiát produkált. Nyelve sem a valóság rekonstruálásának, sem az irodalmi realitás létrehozásának nem szerencsés eszköze, legfeljebb a rendkívüliség kerülésének, a táborélet keresett köznapiságának hordozója. Ez a hétköznapiság viszont nem éri el Tadeusz Borowski elbe-

széléseinek, Primo Levi regényeinek szintjét, hol hűvös, hol patetikus pontosságukat, sem V. E. Frankl vagy Bruno Bettelheim elemzéseinek mélységét.

(A következő számunkban folytatjuk.)

MÓRO CZ ZSOLT

VALLÁS ÉS KULTÚRA T. S. ELIOT TÁRSADALOMFILOZÓFIÁJÁBAN I.

A 19. századi angol nyelvű irodalom egyik óriásának, Thomas Stearns Eliotnak (1888–1965) a társadalomfilozófiai írásai – érthető okokból – jóval kevésbé ismertek verseinél és drámáinál, a konzervatív gondolkodás történetének számbavétele során azonban súlyos hiba lenne megfeledkezni róluk.¹ Nézeteinek összefoglalására Eliot írt ugyanis két nagyszabású elméleti munkát is, melyek közül az egyik a vallás követelményeinek társadalmi érvényesíthetőségét vizsgálta, a másik pedig a kultúra lehetséges szerepével foglalkozott. Az alábbiakban ezek áttekintésére teszünk kísérletet.

A „keresztény társadalom” eszméje

1939 márciusában – a Corpus Christi College felkérésére – Eliot előadás sorozatot tartott Cambridge-ben a keresztény társadalom gondolatáról, s ennek anyagát ugyanezen év októberében önálló könyvben is megjelentette *A keresztény társadalom eszméje* (The Idea of Christian Society) címmel. Mi indította őt e koncepció kidolgozására? Könyve végén Eliot a nemzetközi helyzet tragikus alakulásában, a demokratikus nyugati társadalmaknak a fasiszta hatalmak előtti behódolásában, s az efeletti megdöbbenésében jelölte meg a magyarázatot. A keresztény tanítás politikai relevanciája valójában azonban már jóval korábban is foglalkoztatta őt. Már 1933-ban arról beszélt egy konferencián, hogy az

evilági értékeket csak az örök értékek fényében ítélni lehetjük meg; kizárólag a keresztény világrend méltó az emberhez és csak az lehet működésképes. 1937-ben ennél is tovább ment, amikor egy rádió-előadásban feltette a kérdést: hogyan nyugodhat bele az egyház abba, hogy a világ számára más törvények vonatkozzanak, mint őrá? A Hitlernek szabad kezét biztosító müncheni szerződés az ő szemében „egy civilizáció érvényességét” („the validity of a civilization”) vonta kétségbe, nem pusztán a brit kormányzati politika célszerűségét! „A meggyőződéssel nem tudunk meggyőződést szembeállítani... Vajon társadalmunk, amely mindig oly magabiztos volt felsőbbrendűségét és helyességét illetően, s amely annyira bízott meg sem vizsgálta előfeltevéseiben, bármilyen tekintetben is tartósabb alapokra épül-e, mint bankok, biztosítótársaságok és iparágak halmaza, és hisz-e bármiben mélyebben, mint a kamatos kamatban és az osztalékok kifizetésében?”²

E szárnalmas állapot gyökeres megváltoztatásának szándéka indította Eliotot annak mérlegelésére, hogy miként lehetne hatékonyabban érvényesíteni a transzcendens eredetű normákat a modern 20. századi társadalomban. A későbbiekben igen sokan bírálták őt liberális oldalról azzal, hogy a művében képviselt álláspontja „intoleráns”, „pluralizmusellenes”, sőt „totalitárius” jellegű. Egyik legelgondoltabb kritikusa, R. H. Robbins egyenesen úgy fogalmazott, hogy a költő „feudális attitűdjei” „kleriko-fasiszta” tendenciát mutatnak. Szerinte Eliot a valóságos világból, „Átokföldjéből” (leghíresebb lírai alkotásának címére [The Waste Land] utalva) a vallás világába menekült, *A keresztény társadalom eszméje* pedig a fasiszmus iránti vonzódásról árulkodik. (Noha a munka épp annak ellenében íródott.)³

NOVEMBER VÉGÉN >
olaj, vászon, 50×90 cm

Eliot valóban eltért a brit konzervativizmus gondolkodásának „főáramától” abban a tekintetben, hogy a válás szempontjainak abszolút, kompromisszumok nélküli elsőbbséget kívánt adni minden egyéb politikai és társadalmi megfontolással szemben, de a fentebb említett vádak méltánytalanok voltak. Kétségtelenül vonzódott a tradicionalista jobboldal eszmevilágához, a monarchia és a hierarchia elveihez, s már 1931-ben azt hangsúlyozta az általa szerkesztett Criterionban, hogy a modern toryizmus „egész politikai filozófiáját vallási alapra” kell helyezni. A toryizmust sem Bolingbroke, sem Burke, sem Disraeli nem tudja olyan mértékben „fémjelezni”, mint az az állandósult szókapcsolat, hogy „Church and State”, vagyis „állam és egyház” – írta.

Am joggal emelte ki életművének egyik kutatója, Edwards, hogy Eliot tulajdonképpen sohasem szerette a „hatalmat”, a fasizmust pedig épp keresztény meggyőződésére hivatkozva utasította el.⁴ Egyéniségének toleráns vonásait még a vele szemben igencsak kritikus költőtársa, Stephen Spender is elismerte, „igazi úriemberként” minősítve őt. Ami alább elemzendő művének szellemi forrásait illeti, velük kapcsolatban Eliot maga a kapitalizmust bíráló, s a laissez-faire-t elvető „keresztény szociológusokat”, és, külön hangsúlyozva, a neves katolikus francia filozófus, Jacques Maritain *Igazi humanizmus* (Humanisme intégral) című könyvét emelte ki. (A húszas évek második felétől Eliot komolyan érdeklődött a modern katolikus társadalomfilozófia iránt, amelynek a neotomista Maritain volt az egyik legtekintélyesebb képviselője.)

A „keresztény társadalom eszméjének” körvonalazásában Eliot abból indult ki, hogy a politikai élet elemzésére használt fogalmaink eltakarják előlünk a kortárs civilizáció leglényegesebb kérdéseit. Köztük azt is, hogy valójában milyen jellegű társadalomban is élünk... Mennyire hatják át a kereszténység elvei az önmagát kereszténynek

valló nyugati civilizációt? Ahhoz azonban, hogy erre felelhessünk, tudnunk kell, milyennek is kellene lennie – normatív értelemben – a „keresztény társadalomnak”. A mű középpontjában e kérdés boncolgatása áll, a szerző hangsúlyozza is, hogy nem kíván azzal foglalkozni, milyen módon lehetne létrehozni egy ilyen társadalmat.

Nem tekintette céljának Eliot azt sem, hogy – Coleridge-et követve – az egyház és az állam viszonyát állítsa vizsgálódásainak középpontjába, de arra felhívta a figyelmet, hogy míg az e tárgykörben írt korábbi elemzések abból indulhattak ki, hogy az állam mögött egy keresztény társadalom áll, a 20. században ez már egyre kevésbé mondható el. Ellenkezőleg, inkább azt a kérdést kell feltennünk, nem jutottunk-e el abba a stádiumba, ahol a vallásokat gyakorló keresztények már csak kisebbséget alkotnak egy olyan társadalomban, amely megszűnt keresztény jellegűnek lenni...⁵

Kérdés persze, hogy meddig tekinthető „kereszténynek” egy társadalom. Eliot szerint akkor beszélhetünk a „keresztény” jelleg megszűnéséről, ha az emberek magatartását többé már nem a keresztény elvek alapján ítélik meg, s az egyén számára az evilági boldogulás válik a legfőbb, sőt egyetlen elfogadott céllá. De ennek kapcsán megfogalmazott egy másik – az előbbivel nem tökéletesen harmonizáló – állítást is, nevezetesen azt, hogy egy társadalom csak akkor szűnik meg teljesen kereszténynek lenni, ha egyúttal valami mássá is vált. Saját korát úgy jellemezte, hogy azt már egy alapvetően kiüresedett, „negatív” kultúra határozza meg, ami azonban még nem vált mássá, ezért még mindig leginkább kereszténynek mondható. A teljesen más-sá alakulás bekövetkezését persze csak idő kérdésének tekintette, hiszen – erről mélyen meg volt győződve – egyetlen „negatív”, a pozitív állításokat nélkülöző kultúra sem maradhat fenn tartósan. A hatékonyság követelményei, gazdasági és szellemi tényezők egyaránt kikényszerítik egy

kultúra „pozitívva” válását. Szerinte tehát választani csak egy új, pozitív keresztény kultúra és egy pozitív (azaz állító nem csak tagadásokra épülő) pogány kultúra (és társadalom) között lehet...⁶

Sokan vitatták – ismerte el Eliot maga is –, hogy a kortárs brit – s ugyanúgy a francia vagy az amerikai – civilizáció a „negatív” jelzõt érdemelte volna ki. De nézzük meg, mik is azok az alapvetõ az értékek, amelyeket „szentnek” tekint e civilizáció – s máris bizonyítható e vélekedés! A két piederesztálra ültetett fogalom a liberalizmus és a demokrácia. Ami az utóbbit illeti, „ha egy fogalom használata oly univerzális körben nyer szentesítést, mint a demokráciáé mostanában, akkor gondolkodóba esem, hogy egyáltalán jelent-e valamit... Ha valaki valaha is támadná a demokráciát, talán fölfedezném, hogy mit takar e szó.⁷ Sõt, Eliot még tovább ment a bírálóban annak felvetésével, vajon nincs-e némi igazság azok vélekedésében, akik szerint a demokrácia pusztán a pénzoligarchia uralmát jelenti... Nem véletlen, hogy Eliot már 1928-ban úgy fogalmazott a Criterionban: „az igazi demokrácia mindig korlátozott demokrácia” („a real democracy is always a restricted democracy”), amely „csak az öröklött jogok és a felelõsség bizonyos korlátaival prosperálhat”.

A liberalizmus az õ olvasatában a meglevõ dolgok lebontása, s ilyenként hasznos, sõt nélkülözhetetlen is lehet a konzervatívokat fenyegetõ „megkövülés” elkerülésében, önmagában azonban semmiképp sem tartalmaz jellegzetes állításokat. A társadalmi szokások felszámolásával, a természetes úton kialakult kollektív tudatnak individuális részekre való felparcellázásával, az okosságnak a bölcsesség helyére állításával a liberalizmus saját ellentéte számára kövezi ki az utat, a kontroll mesterséges, mechanikus és brutális változata számára. Ha tehát továbbra is pusztán e fogalmak maradnak a középpontban, abba a veszélyes helyzetbe kerülhetünk – fogalmazódik meg a következte-

tés –, hogy semmilyen állítás („positive”) mellett nem tudunk kiállni, és csak elutasítani tudjuk azt, amit Németország és Oroszország képvisel.⁸ El kell tehát jutnunk odáig, hogy felismerjük: a „totalitárius világiság” („totalitarian worldliness”) egyetlen igazi alternatívája a keresztény társadalom. Ha nem akarjuk Istent választani, marad nekünk Hitler vagy Sztálin – jegyezte meg Eliot.

Azt viszont maga is vallotta, hogy nincs helye az illúzióknak: a keresztény társadalom eszméje sohasem lesz vonzó azok számára, akik ezt csak valamilyen közvetlen személyes előny reményében fogadnák el. Mi több, talán még a vallásukat gyakorlók többsége is visszariadna tőle... A keresztény társadalom igazából csak akkor válhatna elfogadottá, ha az emberek alaposan mérlegelnék a szóba kerülő alternatívákat, ha a kétségbeesés oly mértékű lenne, hogy még egy ilyen drasztikus változásba is belenyugodnának. Ha nem kívánunk olyan világban élni, amely az egyéni lélek igényeit figyelmen kívül hagyva gépiesen kikényszerített konformitásra és uniformizálódásra épül, akkor nincs más választásunk, mint hogy elfogadjuk: „a kontroll és egyensúly csak vallási kontroll és egyensúly lehet”. („the only possibility of control and balance is a religious control and balance”)⁹ (Egyik amerikai kritikusa épp ennek kapcsán vádolta meg a neves költőt azzal, hogy e kontroll valójában „totalitárius” ellenőrzést jelentene...) *A keresztény társadalom eszméje* gondolatrendszerében azonban a vallás és az egyház éppen hogy a zsarnoksággal szembeni védelem zálogának szerepét töltötte be, akárcsak Eliot híres drámájában, a *Gyilkosság a katedrálisban*.

Jelenleg – fűzte mindehhez hozzá Eliot – igen nehéz helyzetben vannak azok, akik egy alapvetően nem-keresztény társadalomban akarnak keresztény módon élni: bár sokan nem veszik észre, de valójában a legkülönbélebb „kereszténytelenítő” pogány hatásnak vannak kitéve. (Az ő problémájuk – mutatott rá – minőségileg különbözik at-

tól a feszültségtől, amely a korábbi időszakokban az állam-egyház és a „másként gondolkodó” felekezetek között alakult ki.) Kiderülhet, hogy a keresztények számára a leg-tűrhetlenebb dolog az, ha pusztán megtűrik őket... Bár-mily furcsán hangzik is tehát, tulajdonképpen nem az üldözött keresztények helyzete a legproblematisabb, ha-nem azokra leselkednek az igazi veszélyek, akik egy meg-tűrt kisebbséget alkotnak a modern társadalomban.¹⁰

Hogy akkor miként is képzelhető el a keresztény társadalom? Nem lehet „középkori” jellegű, de nem követheti a 17. századi puritán modellt sem! Főbb alkotóelemei a kö-vetkezők lennének: a keresztény állam (Christian State), a keresztény közösség (Christian Community) és, ettől meg-különböztetve, a „keresztények közössége” (Community of Christians). Ennek alapján Eliot a következő – sokat idé-zett és sokat vitatott, a célok neotomista felfogását tükröző – „definiót” adja a keresztény társadalomról: „Egy olyan társadalom lenne, amelyben az ember természetes célja – az erény és a közösségben való boldogulás – mindenki szá-mára elfogadott, a természetfölötti cél pedig – az üdvözülés – azok célja lenne, akiknek ehhez van szemük.”¹¹

A keresztény állam a keresztény társadalom számára szolgáltatná a jogi-közigazgatási keretet. De vajon beszélhe-tünk-e egyáltalán a „keresztény állam” fogalmáról? Az ál-lam természete ugyanis kétségtelenül olyan, hogy eszmei sí-kon nehéz a „keresztény” vagy „nem-keresztény” jelzővel ellátni: a szabályozott szerepkörű hivatali posztok többsé-gén a hívő és a hitetlen tisztviselő nem viselkedhet alapve-tően eltérően. A gyakorlatban azonban az egyes államok mégis nyilvánvalóan eltérő jelleggel viszonyulnak a vallás-hoz. Annyi mindenesetre egyértelműen leszögezhető: a ke-resztény állam fogalma nem egy meghatározott politikai formát jelent, „hanem bármilyen államot, amely megfelel egy keresztény társadalomnak”. „Az állam tehát csak nega-tív értelemben keresztény: kereszténysége csak az általa

kormányzott társadalom kereszténységének a visszatükröződése” – emelte ki Eliot.¹² Kifejezetten veszélyes is lenne bármilyen kormányzati formát a kereszténységgel azonosítani, hiszen ez a permanenst és a múltékonyt keverné össze... Az állam keresztény jellegének a megítélésénél az sem lehet döntő szempont, hogy vezetői mind „jó” keresztények-e; elsődlegesen nem vallásosságuk mélysége számít, hanem az, hogy az általuk irányított nemzet tradíciói és szokásai rászorítják-e őket arra, hogy hatalmukat „keresztény keretben” (Christian framework) gyakorolják. A vezetők elkövethetnek olyan cselekedeteket, hozhatnak olyan döntéseket, amelyek nem a kereszténységből következnek, ám sohasem indokolhatják lépéseiket nem-keresztény elvekre hivatkozva!

A keresztény társadalom zömét a „keresztény közösség” alkotná: tagjait ugyan megpróbálnák átítatni a vallás szellemével, de e körben mégsem lehet más követelményt állítani, mint hogy tagjai elfogadják – jórészt öntudatlanul – a számukra megszabott (a vallásból levezetett) alapvető erkölcsi szabályokat. Ugyan expressis verbis nem mondja ki, de sugallja ezt a kevésbé intelligens emberek tömege alkotná – a tömegről pedig, konzervatívként, Eliot sem sokat tartott. A „keresztény közösség”-nek mindazonáltal azt a szerepet szánta, hogy a modern kapitalista tömegtársadalom alternatívája legyen, azé, melyről műve elején így írt: „A zabolázatlan industrializmus tendenciája az, hogy minden osztályból származó nők és férfiak olyan csoportjait hozza létre, amelyeket elválasztottak a hagyományoktól, elidegenítettek a vallástól és fogékonytá tettek a tömegmanipuláció iránt. Más szavakkal: csöcselék. És a csöcselék csöcselék marad akkor is, ha jól etetik, jól ruházzák, jó otthonokban helyezik el és jól fegyelmezik.”¹³ (Ismeretes, hogy az „eltömegesedés” problémája a két világháború közötti időszakban számos gondolkodó figyelmét keltette fel, Ortegától Russellig és Heideggerig.) A „ke-

resztény közösségtől” Eliot nem várta el, hogy több „jó keresztény” legyen benne, mint egyébként „kedvező feltételek mellett”; az emberek életét inkább a társadalmi szokások, mint a tudatos meggyőződés irányítaná. Optimális esetben a magatartást megszabó normák érvényesítésére semmilyen külső kényszerre nem lenne szükség: az egyháznak csak rendkívüli esetben kellene beavatkoznia. E tradíciók és szokások egyúttal a társadalmi kohézió alapjaiként is funkcionálnának.

Ezen „engedékenységgel”, a pusztá konformitás beéréssel és a tudatos vallási meggyőződésről való lemondással kapcsolatban az ugyancsak elkötelezetten vallásos Maurice Reckitt azzal bírálta Eliotot már 1939 decemberében a *New English Weekly* hasábjain, hogy túlságosan alacsonyra téve a mércét valójában egy „kereszténység alatti” („Sub-Christian”) társadalmat körvonalazott. Egy olyat, amely óhatatlanul a jelenlegi társadalom hibáit ismételné meg...¹⁴ Válaszában Eliot (1940 februárjában) – a konzervatívok „antropológiai pesszimizmusából” kiindulva – Reckitt álláspontját „utópikusnak” minősítette, rámutatva, hogy az egyszerűen nem számol az előző 19 évszázad tapasztalataival és az emberi természet sajátosságaival.¹⁵ A „pluralizmus” széles körben vallott elvét tagadva ugyanakkor határozotlan leszögezte már könyvében is: a keresztény közösségben „egységes vallási-magatartási kódnak” kell uralkodnia! Ezt a gondolatot egy másik helyen úgy fogalmazta meg, hogy a keresztény társadalom csak akkor valósítható meg, „ha a juhok túlnyomó többsége egy akolba tartozik”. S afelől sem hagyott kétséget, hogy Angliában ez csak a Church of England, vagyis az államegyház lehet. Ellenfelei szemében e véleményével igazolta azt a bírálatot, hogy tulajdonképpen ő maga is a „totalitárius” gondolkodás híve...

De még ha elfogadják is a közösség tagjai a kereszténységet cselekedeteik iránytűjeként, akkor is – folytatva Eliot érvelését – fennáll annak veszélye, hogy az állam –

a célszerűség nevében – cinikus manipulációkba kezd, a nép pedig szellemi letargiába és babonákba süllyed. Ezért nélkülözhetetlen a keresztény társadalom harmadik, az „elit” funkcióját betöltő alkotóeleme, a „keresztények közössége”, amely, amiként maga Eliot is utalt rá, erősen hasonlít Coleridge „nemzeti klerikusságára”. De nem teljesen azonos vele! Egy keresztény társadalomban az oktatási rendszert ugyan keresztény elvek alapján kellene kialakítani, de a benne részt vállaló szakemberek nem mindegyikének kell feltétlenül vallásosnak lennie – vélte Eliot, ennek kapcsán még azt a „liberális” feltevést is megfogalmazva, hogy a „keveredés” intellektuálisan gyümölcsöző lehet. Ha tehetségesek, a nem-vallásos tanárok éppúgy szolgálhatják a közösséget, mint ahogy a személyes hitet nélkülöző politikusok is a „közjót” a „keresztény keretben”. S ebből az is következik, hogy – Coleridge „nemzeti klerikusságával” ellentétben – a keresztények közössége nem foglalná magában a tanítással hivatásszerűen foglalkozók összességét. Míg Eliot szerint Coleridge „klerikusai” egy sajátos „kaszot” alkotnának, a keresztények közössége semmiféle ilyen jelleggel nem rendelkezne. Ez egy olyan határozatlan körvonalú, laikusokat és egyházi embereket egyaránt tömörítő csoport lenne, melynek tagjait tudatos elkötelezettségük és közös értékviláguk alkalmassá tenne arra, hogy a „nemzet lelkiismeretének” a szerepét töltsék be.¹⁶ A válását tekintve magát „anglo-katolikusként” meghatározó Eliot természetesen nem osztotta Coleridge katolicizmusellenességét sem, és hangsúlyozta, hogy fontos funkcióik lennének a szerzetesrendeknek is: a keresztények közösségéhez kapcsolódva óriási értékű szolgálatokat tehetnének a szélesebb társadalom számára. Mai terminológiával élve egészében véve a „keresztények közösségének” jutna a „véleményformáló elit” szerepe; elsősorban nekik kellene a mindenkori kormányzatot az említett „keresztény kereten” belül tartaniuk.

Ami a „keresztény társadalom” gazdasági alapjait illeti, Eliot viszonylag szűkszavú volt: annak kiemelésére szorított, hogy át kell gondolni – a keresztény elvek nézőpontjából – „a profit-motívum társadalmi ideállá emelkedését”, a természeti erőforrások és a munkaerő kihasználása és kizsákmányolása közti különbséget, valamint a kommercializált társadalom gépezetének más negatívumait. Tudjuk viszont, hogy a harmincas években rokonszenvezett a „társadalmi hitel” („Social Credit”) koncepciójával, és aktív szerepet vállalt az ezt népszerűsítő New English Weekly szerkesztésében is. E felfogás hívei azt a sok tekintetben illuzórikus célt tűzték maguk elé, hogy a gazdaság kulcstényezőjének tekintett belső vásárlóerő fokozása céljából a társadalom minden tagja részesüljön pénzügyi hitelben. Ez pedig az egész bankrendszer gyökere átalakítását vonta volna maga után. Eliot maga, aki történetesen egy szűk évtizedig a Lloyd's bank alkalmazottjaként dolgozott, nem bocsátkozott ugyan a lap hasábjain (sem) közgazdasági kérdések érdemi taglalásába, de azt egyértelművé tette, hogy a gazdasági problémák gyökereit alapvetően morális tényezőkben látja, a szisztémát illetően pedig úgy vélekedett, hogy „mindenre alkalmatlan a pénz-csinálást leszámítva”.¹⁷

(A következő számban folytatjuk.)

EGEDY GERGELY

Jegyzetek

- 1 Eliot életművének az értékeléséhez ld. – többek között –: Martin, G. (ed.): *Eliot in Perspective*, Macmillan, London, 1970; Moody, A. D.: *Thomas Stearns Eliot: Poet*, Cambridge University Press, 1979. A politikával és a társadalommal kapcsolatos nézeteinek talán mindmáig legjobb összefoglalása: Kojacky, Roger: *T. S. Eliot's Social Criticism*, Faber

- and Faber, London, 1971. Az érdeklődő figyelmébe ajánlható: Chace, William: *The Political Identities of Ezra Pound and T. S. Eliot*, Stanford University Press, San Francisco, 1973.
- 2 T. S. Eliot: *The Idea of a Christian Society and Other Writings, with an Introduction by David L. Edwards*, Faber and Faber, London, 1982, 82–83.
 - 3 Az effajta itéletek háttérében az a körülmény is meghúzódott, hogy Eliot nézeteinek a kialakulására a húszas évek végétől markáns hatással voltak a francia Charles Maurras-nak, a szélsőségesen jobboldali-royalista „Action Française” mozgalom karizmatikus szervezőjének és vezetőjének az írásai. A *Criterion*ban közölt cikkeinek fényében a költőt mindenekelőtt a mozgalom tekintély- és rendpártisága, antirepublikánizmusa fogta meg, s egy 1948-as visszaemlékezése szerint Maurras fontos szerepet játszott abban is, hogy elkötelezze magát a keresztény hit mellett. Ő tehát mindenekelőtt azt a teoretikust látta Maurras-ban a húszas és harmincas években, aki kulcsszerepet szán az egyháznak és a vallásnak a társadalomban.
 - 4 Edwards, D. L.: *Introduction*, in: *The Idea...* 15.
 - 5 Eliot: i. m. 46–47.
 - 6 Eliot: i. m. 47.
 - 7 Eliot: i. m. 48.
 - 8 Eliot: i. m. 50–51.
 - 9 Eliot: i. m. 55.
 - 10 Eliot: i. m. 54.
 - 11 Eliot: i. m. 62. („It would be a society in which the natural end of man – virtue and well-being in community – is acknowledged for all, and the supernatural end – beatitude – for those who have the eyes to see it.”)
 - 12 Eliot: i. m. 69.
 - 13 Eliot: i. m. 53.
 - 14 Reckitt, Maurice B.: *A Sub-Christian Society?* (*New English Weekly*, 7 December 1939), in: *The Idea...* 107–111.
 - 15 A Reply by T. S. Eliot in the *New English Weekly*, 14 December, 1939, közli: *The Idea...* 111–115.
 - 16 Eliot: i. m. 68. Coleridge „nemzeti klerikusságának” a szövegben emlegetett koncepciójához ld. Egedy Gergely: *Nemzeti egyház vagy értelmiségi establishment? Coleridge a „nemzeti klerikusságról”, Századvég*, 2003/4.
 - 17 Eliotot idézi: Kojecky: i. m. 83.

AZ ALAPÁLLÁS

Mindenkinek van alapállása, ha nem is tudjuk pontosan, mi az, de látjuk, tapasztaljuk, hogyha például fölmerül egy föladat, akkor az egyik ember azonnal elpucol, a másik ott terem, hogy elvégezhesse. Az átmenetek száma beláthatatlan. Az alapállás titokzatosságához tartozik, hogy néha mi magunk sem ismerjük a sajátunkat. A példabeszédben az apa kiküldi az egyik fiát a szőlőbe dolgozni. Igen, megyek atyám, feleli az, majd marad. Az apa szól a másik fiának is, aki nemet mond neki, aztán veszi a kapát, és mégis kimegy.

Az alapállás-képet Hamvas Bélától tanultam, ő pedig Szabó Lajostól.

A Hamvas Szótárban ez áll: *„Az alapállás a mindenkori ember mindenkori helyzetének mértéke.”* Elfoglalt helyzetünk megszabja mindenkori viselkedésünket. Aki Pató Pálnak áll, az elhanyagolja veleszületett tehetségeit, majd lassan kivész belőle az együttműködés, a részvét, végül az önvizsgálat, és ami a legsúlyosabb: a humor. Nézzük tovább a Szótárkönyvet. *„Az alapállás jobbra föltáratlan: semmi sem oly kevésbé ismert, mint az emberi lét normális állapotja.”*

Vajon hol s mikor élt az emberiség normálisan? Hogyan? Jó tudni, hogy alapállása csak az emberi személynek lehet, ám a kor, amelyben élünk, erősen befolyásol bennünket. A vallási társadalmak azt tartották normálisnak, hogy Égre tekintsenek és az igazság, a szépség, meg a jó-

ság hármában keressék üdvüket. Gazdaságkor ezt hülyeségnek ítéli. A Földre szegezi pillantását, eszményei a fejlődés, a jog és a jólét.

*

Egy arab mese szerint a tanítónak egyszer el kellett mennie több órára. Kire hagyja a gyerekeket? Még nem ismerte őket eléggé.

Nos, kiment az épületből, letett az ajtó elé egy jókora követ, s egyenként kihívta a gyerekeket. Azok pedig sorra fölbuktak a kőben, mígnem az egyik, aki persze szintén elhasalt, odébb nem tette.

Az ilyen históriáknak az a nevezetességük, hogy nem egyszeriek, hanem folyamatosan történnek velünk, s állandóan vizsgáztatnak alapállásból: mit hagyunk az utánunk jövőkre? Vagyont? Oxigént, tiszta vizet, igaz szót? Követ a lábuk elé?

Várkonyi Nándor Az ötödik ember függelékében összefoglalja Marx tanítását, amiből néhány pontot idézünk. „Marx az anyagot, vagyis a lét legalacsonyabb rendű megnyilvánulását teszi a lét legmagasabb rendű megnyilvánulásainak teremtőjévé, istenné. Az anyagi javak termelését, vagyis a társadalmi és személyi anyagcsere ellátását teszi az ember alapvető, döntő, tehát legmagasabb rendű tevékenységévé. Az anyagi javak szerzését, védelmét és élvezetét teszi az ember szellemi tevékenységének irányítójává.” Végezetül: „a kölcsönös gyűlöletet teszi meg a társadalmi viselkedés legerősebb indítékává, hajtóerejévé.” Marx anyagelvűségét, a vele amúgy színpadiasan böllenedő gazdaságkori ideológiák általában elfogadják. Mi több, a „keresztény” jelzőt viselő pártok is igazodnak hozzá, mivel úgy érzik, hogy alkalmazkodniuk kell a kor játékszabályaihoz, nem beszélve arról, hogy a piacról élnek, s nem a Gondviselésre bízzák magu-

kat, az „égi madarak és a mezei liliomok” evangéliumi példáját követve.

Bevallva-bevallatlanul Marxra hagyatkozik számos ember is. És az illető, angyaloknál magasabb rendű lény létére, aláveti magát az általa szerkesztett Dolgok uralmának. Alapállása a rabszolgaság: anyagcseréjének rabszolgája. Aki fölismeri a helyzet abszurditását, és képes nevetni rajta és önmagán, csak az lehet szabad.

*

Az alapállás kutatója a kamasz. Az ifjú ember csapong, vívódik, kergeti azt a benső látomást, ami megmutatja, hogy mire való, mitől lesz normális az élet. Tényleg, mitől? Higgyen-e korunk kemény anyagelvűségének, vagy keresse a lét magasabb rendű megnyilvánulásait?

Hamvas Béla utolsó nagy művében, a Patmoszban, az ősmegoldást javasolja: *„A normalitás a szeretet.”* Keserűen teszi hozzá: *„egyre kevesebb ember bírja; s egyre több, akinek természetes állapota a rendetlenség, a sötétség, a zűrzavar, aki a fény, a rend, az emelkedés, a nyíltság számára alkalmatlan”.*

De nézzük tovább az alapállás szócikket: *„aki normalitás nélkül él, vallásban kell, hogy éljen, életét a történet erői oldják.”* Tehát a normalitásból kiesett ember a vallás útján próbálja visszaszerezni egyensúlyát. *„Az alapállás létmód, életrend; autentikus – magyarán a hiteles, valódi – létezés.”* A hiteles ember amennyire csak lehetséges *„bűntelen, éber és egészséges. Mértéke a hagyományban az aranykor embere, a megváltás korában Krisztus; a szentkönyvek tanítása és az ebből táplálkozó hagyomány realizálatlansága a válság oka.”* Tehát tisztában vagyunk vele, hogy miként kellene élnünk, mégsem tesszük. Ezért szenvedünk folyton külső és benső zavaroktól, nyavalyáktól, és ezért építünk életellenes civilizációt.

ŐSZI DUNA
akvarell, 39×49 cm

*

Mi volna a megoldás? A normalizálás. Értelme: „a rajtunk uralkodó életéhséget magunk alá gyűrjük.” Anyagcserénk detronizálásával kezdődhetne beavatásunk, szabadulásunk a Dolgok igájából, hatalmi ösztönünk és démonaink markából, s visszatérésünk valódi lényünkhöz, a szeretethez, vagyis a büntelen, éber és egészséges élethez.

A legfontosabb teendőnk az „Alapállás helyreállítása: a bűntudatot és a jóvátétel kötelezettségét ébren tartani, az alapállást föltárni, a történetből kilépni – *nagyon egyszerűen szólva: füttyülni arra, hogy mit mond a szomszéd* – és a status absolutust megvalósítani; a hazugságmentes írás és a hazugságmentes egzisztencia – *magyarul a gondolat, a szó*

és a tett – egymást fedi a beavatásban, a kereszténységben.” *Mindezek előfeltétele a „létrontás jóvátétele”*

A „status absolutust” elérve életünk már nem viszonylagos, nem játékszere a különböző külső, anyagi, történeti és társadalmi erőknél. A status absolutusban világosodik meg, hogy a normalitás, a beavatottság, a szeretet egymást fedő fogalmak.

Az alapállás hasonlít a fajsúlyra. Gyenge fogalmazók szeretik írni, hogy ez vagy az a gondolat, vagy ember „fajsúlytalan,” holott mindennek van fajsúlya, az ólomgolyónak és a nyárfapihének egyaránt, csak éppen az egyiké több, a másiké kevesebb. Alapállás nélküli ember sem lehetséges, mert addig mindenki eljut, hogy ő a világ közepe, s onnan, az életéhségnek ebből az abszolút pontjából szemlélődik. Más kérdés, hogy mit lát, mit mer látni, netán tovább megy. Weöres Sándor írta:

Az égig érő bércek között járok,
egymásba olvad hegy-völgy és határ,
ugyanaz fenn és lenn; csak annyit látok,
mint csarnok ívén mászkáló bogár.

Szabó Lajos vette észre, hogy *„Amivel nem merünk szembenézni, az hipnotizál. Ha van erőm szembenézni vele, és erősebb nálam, és tudomásul veszem, akkor nem hipnózis keletkezik, hanem kapcsolat.”* A kapcsolatteremtés megtöri a varázst. A káprázatból visszakerülünk a valóságba, ahol kiderül, hogy tapasztalatainkat milyen tettekben vagyunk képesek összegezni.

*

Ha alapállásunk ingatag, ha szélkakasok vagyunk, akkor ma barátunk Kiss Pista és Tito, holnap láncos kutya. Ma bálvány a kapitalizmus, a tegnapi „rohadék”. A keres-

kedelmi kloakák óránként lőnek megasztárokat az ország egére; százezrek rohannak, és szórják a pénzüket telefonáló perselyekbe. Aztán durran az új rakéta.

Szenvedek én egyben másban,
Vén hurutban, fulladásban,
Rokkant ideggyengeségben,
Félvakságban, siketségben,
S impertinens dicsőségben.

Ezt Arany János írta, azon kevesek egyike, aki kibírta a nagyságot, és nem aljasult el a dicsőségtől: szemébe nézett, és ki-nevette a testi nyavalyáival együtt.

Az alapállás tehát a szembenézéssel kezdődik, s életünk végéig állandó gyakorlatunk kell maradjon. Azt jelenti, hogy szembenézek azzal, ami megbűvöl. Nem megy a tanulás, a munka? Rossz a tanár, undok a főnök? Szörnyűek a körülmények. Nem éri meg? Válthatok iskolát és munkahelyet, az újdonság varázsának elmúltával kezdődik az egész előlről. S folytatódik azzal, hogy csereberéljük a házastársainkat, a barátainkat, sőt a hazánkat, s egyre több, egyre borzalmasabb szörnyeteggel találkozunk, akik mindenünnen acsarognak. Mindaddig titok marad a nevük, amíg kívül keressük. Az ellenfelünk, az igazi, belül dül. Olyannyira belül, hogy ott – Fülep Lajos szavával – „a 19. század pszichológiája, a lélek nélküli lélektan” bizony aligha találja meg.

*

A megoldás az volna, hogy normálisak legyünk. Hamvasnál a normális ember: „igaz, éber és egészséges, képe – mintaképe – a kinyilatkoztatásban mindenki számára hozzáférhető; az evangéliumi ember, előbb volt, mint a világ; értelmének fénye komplex: szellem, bölcsesség, intuíció, megkülönböztető ész, belső

érzék, képzelet, anamnézis” – vagyis emlékezés. Ennek szel-
lemében kell megvizsgálni a részleteket. Ha szembeötlő,
hogy alapállásunk azért csámpás, mert lusták vagyunk; mi-
atta hibázunk a munkában, a tanulásban, a házasságban.
Ha jól megnézzük, kiderül, hogy lustaságunk fölületessé-
günkből ered, az a kevélységünkből, hogy mi tökéletesek
vagyunk, egyedül a körülmények vétkesek. És így tovább,
míg nem eljutunk bajunk gyökeréig, az élethazugságig.

Ha élethazugság-démonunkat fölismertük és megne-
veztük, már ki is nevethetjük. Vidáman tehetjük jóvá lét-
rontásunkat, s állíthatjuk helyre alapállásunkat.

CZAKÓ GÁBOR

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

Az, hogy „Isten láthatatlan dolgai” (vagyis az ideák, avagy a dolgok örök oka, amiből megtudjuk, hogy azok milyenek legyenek) megmutatkoznak az „ember készítette dolgokban”, nemcsak Isten alkotásaira érvényes, hanem azokra az alkotásokra is, amelyeket a primitív ember maga készített. A jelentésre nem úgy gondolt, mint ami a hasznos tárgyhoz tetszés szerint hozzáadható. A primitív ember valójában nem különböztette meg a szakralist a világitól: fegyverei, ruházata, eszközei és háza mind isteni minták imitációi voltak, és számára sokkal inkább azok voltak, amit jelentettek, mint ahogyan önmagukban léteztek; eme többletet a rítusok és a varázslás révén hozta létre. Viaskodott a villámlással, égi ruhákba öltözött, tűzszekéren száguldott, mennyezetén a csillagos eget látta, és önmaga több volt, mint ez és ez az ember, akit így és így neveznek. Mindezen dolgok hozzátartoztak a mesterségek „kis misztériumaihoz” és a „mesterlegények” tudományához. Szármunkra mindebből semmi más sem maradt, mint a kenyér átváltozása az áldozati rituáléban és az eredeti mintához való kapcsolódás a szentképek tiszteletében.

Az indiai színész imával készül az előadásra. Az indiai építészről gyakran mondják, hogy a mennyekbe látogat, és ott készít feljegyzéseket az érvényes építészeti formákról, amelyeket itt lenn követni fog. Minden tradicionális építészet valójában kozmikus mintát követ. Az, aki úgy gondol házára, mint valami „lakógépre”, felfogását a neolitikum emberére gondolva kellene elbírálnia, aki szintén házban la-

kott, de olyan házban, amely kozmológiát testesített meg. Mi, akik szükségleteinken felül vagyunk ellátva fűtési berendezésekkel, házáat kényelmetlennek találtuk volna. De ne feledjük, hogy a tűzhelyből felszálló füstoszlopot, amely a tetőnyíláson szeme elől eltűnt, az Univerzum Tengelyével azonosította, a nyílást magát a Mennyei Kapuval, tűzhelyét pedig a Föld Köldökével – olyan összefüggések ezek, amelyeket manapság már aligha vagyunk képesek megérteni; mi, akiknek „értelmetlen az a tudás, amely nem tapasztalati”. A legtöbb dolog, amit Platón „ideának” nevezett, a mi szemünkben csak „babona”.

Tárgyaiban semmi mást nem látni, mint magát a tárgyat, a mítoszaiban pedig pusztá anekdotát, halálos bűn lett volna, ugyanaz, mintha önmagát nem tekintené másnak, csupán „gondolkozó és halandó állatnak”, „ennek vagy annak” az egyénnek, nem pedig „az ember formájának”. Amennyiben nem látunk mást, csak a dolgokat önmagukban, és önmagunkat is csupán úgy látjuk, ahogyan önmagunkban vagyunk, úgy megöltük a metafizikai embert, és bezártuk magunkat a funkcionális és gazdasági determinizmus sivár odújába. Ugye látható már, hogy miként értettem, amikor azt mondtam, hogy a Philosophia Perennis szellemében fogant műveket nem lehet a hasznos vagy a spirituális kategóriába zárni, mert nem egyszerre tartoznak mindkét világhoz – funkcionálisak és jelentéssel bírók, fizikaiak és metafizikaiak?

ANANDA COOMARASWAMY:

Keleti és keresztény művészetfilozófia

VALÓSÁGKERESÉS

Az erdélyi Láng Zsolt elsősorban regényeivel (*Perényi szabadelése, Bestiárium Transsylvaniae*) hívta fel magára a magyarországi olvasók figyelmét. A – tartós – figyelemre azonban elbeszélései is méltóak.

A *Szomszéd nő* tizenöt novellája közül *Az időlátó* Oidipusz történetét meséli újra, a többi (kisebb) részben a 19–20. század fordulóján, (nagyobb) részben a közelmúltban játszódik a Kárpát-medencében, vagy egy-egy utazáshoz kapcsolódva a nagyvilágban. Az író stílusában nagy szerepet kapnak a rövid, könnyen áttekinthető mondatszerkezetek, ezek teszik lehetővé a gyors ritmusú előrehaladást és a jelenségek határozott, láttató megragadását. A körülményeskedés kerülése, az információk takarékos adagolása néha egy-egy információ kimaradásával vagy késleltetésével jár, ami kizökkenti az olvasót. Hol üdítően, hol enyhén zavaróan.

Az elbeszélések hősei tudatosan vagy öntudatlanul a valóságot keresik. Próbálkozásait meghatározza, hogy a siker kizárólag egyén és lényeg közvetlen viszonyában jöhet létre, a kötet világában nincs közvetítő hagyomány és közösség. Az élet beteljesítése így az egyén radikális elkülönülését feltételezi, a – tömegként lepleződő – társak, a megszokások és az elfogadott erkölcsök megtagadását.

Az elragadtatás állandó kísérője a ráébredés a mindennapi környezet alantasságára: „lassan tolnak elém a részletek. Például egy férfi rémült és dühös arca. (...) A tömeg, amely a kút körül hullámzott, a maga erőszakos és üres életével, áporodott kigőzölgésével, otromba viselkedésével ingerültté tett.” (*Római utazás*); „Furcsán éreztem magam. Először sok-sok év múltán észrevettem a járókelőket. Mennyi kopott ember! De hát, amikor feleségemmel megismerkedtünk, és közössé tettük életünket, akkor is kopott és ellenszenves volt a világ. Aztán sikerült kialakítanunk a burkot, ahova semmi nem nyert bebocsátást. (...) Gyanítani kezdtem, hogy a beszélgetések láncolata megszakad, és valami élesebb kezdődik. Hogy a valóság lecsap rám. Hogy szédület dönt be az örvények közé.” (*A szomszéd nő*). Az igazi valóságra döbrentő „szédület” legtöbbször a szerelem, a köznapi világ szemszögéből pusztító, rémítő érzés: „A szerelem letarolja a legszebb mezőket, átalakít, kívül-belül.” (*Bombay*); „Nem hiszek a ba-

rátságban, mert az etika nyelvén beszél. Csak a szerelemben hiszek.” (*A szomszéd nő*). A szeretett nő valamiképpen megeleveníti, közvetíti a rejtélyes, de vágyott felsőbb valóságot, hamvassága, illata, „infrateste” erre az illékony világra hangolja rá a férfit. Az idegenség nyújt reményt, hogy ki lehet törni az ismert világ közönségességéből.

A vágyott cél: átérezni a teremtés harmóniáját és belesimulni abba. Ráhangolódni egy olyan valóságra, ahol nem csak a köznapok gondjai foszlanak szét, hanem a halálfélelem is megszűnik. Ez a világ azonban szokványos fogalmainkkal értelmezhetetlen: maga az idegenség, a minden szint elnyelő feketeség, a semmi: „ami a világ a legmélyebb, az fekete. Nézni, és nem látni semmit. A semmiben felfedezni a legmélyebb mélységet” (*Mángumnitá boalagná tung*).

A tisztább létezés nem a maga teljességében toppan a kereső elé, hanem a közönségesség közegében, onnan kell kiszabadítani. Ez azt jelenti, hogy a szerelmet keltő nők – ez legsokoldalúbban *A szomszéd nőben* és *A bolgár kalauznőben* van kidolgozva – minden bűverejük mellett is esendő, maguk is segítségre szoruló lények. A felemelkedést gyakran visszaesés követi, vagy legalábbis annak a veszélye. A beteljesülés és az elszalasztás pólusai között vibráló feszültséggel töltődik föl minden esemény. Az elragadtatás átfogja a teljes személyiséget, a szerelem megkívánja a testek harmóniáját is. A csak lelki szerelem álmegoldás: „D. végül elhitte, hogy a szerelem makulátlan érzésével sikerül belépnie egy tágas, tiszta történetbe, amely a világ összes történetével össze van kötve (...) De miközben égi szerelem honolt a belsejében, kívül a test megalázkodott, szenvedett és gyötrődött, a mellkasában bent rekedt levegő megkövesedett, és megnehezedett” (*Római utazás*). És milyen a nagy beteljesülés? „Nem is tudom” – tűnődik az elbeszélő a *Mángumnitá boalagná tung* végén. A *Saint Nasarde-i kolostor* mégis – sikeres – kísérletet tesz a megidézésére. A szentség és az eredet közelsége („E belső sugárzással gyakran találkozni szentéletű embereknél.”; „Akár a Paradicsom! – lelkesedett a feleségem.”), ember és ember, ember és környezete harmóniája, a mindennapi érzékelésen való túllépés („sem éhség, sem fáradtság nem nyagगतott minket”; „a vér vastagon ömlött. De szemnyi fájdalmat nem éreztem.”), az irracionalitásba könnyen átcsúszó megérzések és események jelölik ki azt a kívülről megra-

gadhatatlan, de bizonyos mértékig megidézhető állapotot, amelyben „valami belső kényszer” segít eligazodni. A magasabb lét azonban nem idill, hiszen „a megérzésnek végeredményben azon az irracionális vidéken volt forrása, ahol a létezés titkaiból egyéb ködös, fenyegető dolgot is megpillantottam”. *A szomszéd nő* az élmény személyiségváltoztató jellegét emeli ki: „De már nem kiáltott. A nevem elszállt. Szállt, szállt, most érkezett a Főtérrre, és a harangkondulással lendült tovább. »Ne szólíts így, ez már nem az én nevem«, suttogtam nagy, csatakos arcába”.

A fentiek tükrében nyeri el a jelentőségét az a tény, hogy a legtöbb novellában fontos szerepet játszik az utazás. Az utazás kiszakadás a megszokott környezetből, új élményeket, új látásmódot kínál, végeredményben esélyt teremt a szokványos élet megváltoztatására. Szintén értelmezhetővé válik az a látszólag esetleges jelenség, hogy az elbeszélő többször hívja fel a figyelmet az időjárás hirtelen megváltozására, ami az analógia erejével érzékelteti, hogy az egyén sorsában hasonlóan elemi erők hasonlóan váratlan fordulatokat eredményezhetnek.

Az adott világ jelentéktelensége és a transzcendencia felfoghatatlansága az események mögött általában titokzatos mozgatóerőket sejtetnek. Ezek *A kút* című elbeszélésben különösen szembe tűnőek. A lehetséges mozgatók közül *Az időlátóban* a tudatalatti, *A kútban* a napkitörések, a melankólia és a személyiség hasadt-sága tematizálódik. Könnyű az életben eltévedni. A kibontakozás legfőbb vezérfonala a szépség, amely szintén megfejthetetlen, de egyszerre sugallja a tökéletesség, a szabadság és az öröklét valóságát (például a *New York-i havazásban*: „szépsége megfejthetetlennek tűnt, az öröklét titkát őrizte /... elem tárta tökéletességét”). Az írások fő témáját képező lelki közösségek is mindig váratlanul, megmagyarázhatatlanul keletkeznek, csak a szépséghez kapcsolódva, racionalizálhatatlanul. A bűn a szabadság, a tökéletesség és az öröklét hármassága közül az egyiket kiemeli és abszolutizálja, és a részt emelve az egész helyébe az örület kiúttalanságába torkollik (*Római utazás*).

A közvetlen egyén–egyén, illetve az ezzel egylényegű egyén–transzcendencia kapcsolatok felfokozottá, elragadtatászerűvé teszik a szereplők életét, az elbeszélések világát. Az elragadtatás azonban – az óvó közösség és az eleven hagyomány hiányában – nem lel fogódzókra, és nélküli a tartósság biztosítékait.

A szépség nyújtotta esély mellett ez a másik oka az esztétikai szemlélet fölerősödésének. A lényegiség megtapasztalása példát ad a „teremtés dallamára”, a „zsongó univerzumra” való ráhangolódás lehetőségére és szükségességére. A siker nagy, emblematikus figurája a *Római utazás*ban emlegetett Goethe. Ha azonban a ráhangolódás nem sikerül, akkor a benyomásokkal való sodródás a személyiség széteséséhez vezethet (ez *A kút*ban következik be a legszélsőségesebb módon). A külső és a belső szoros kölcsönhatását leginkább a – kötetben leggyakoribb – egyes szám első személyű elbeszélés közvetlensége képes kifejezni, valamint a leírás és reflexió állandó váltakozása, összefonódása.

A kötetnyitó írás, *Az idólató* olyan esélyt vet föl, amelyről nem egyértelmű, hogy az igazi valóság elérésének az eddig tárgyalttól eltérő módját jelenti-e, vagy ahhoz kötődik. Oidipusz számára a sors fölismerése nyit utat a lényeg meglátásához: „a múltat az emlékek végtelen nyelve sem képes leírni. Csakis sorsunkban válik láthatóvá. Mert a múlt úgy sugarazza át életünket, ahogy mágneskő az ércet”. (Ugyanez a meglátás mint a „saját történet” megismerése jelenik meg *A bolgár kalauznő*ben: „Úgy sejtettem, ha sikerülne ennek a nőnek elmesélnem saját történetét, akkor kizökkenteném őt a mindennapokból”). Az eseményeket új megvilágításba állító sorsvállalás és az elragadtatásszerű élmény az igazi valóság kétféle megtapasztalása is lehet, de össze is kapcsolódhatnak: talán a sors betöltése követi (vagy előkészíti) az eksztatikus átlényegülést.

(Láng Zsolt: *A szomszéd nő. Kolozsvár, Koinónia, 2003*)

STURM LÁSZLÓ

MI VESZETT EL?

Eleanor Perényi *Több veszett el* című regényét – 2003 őszén jelentette meg a Kortárs kiadó – kedves barátném azzal a megjegyzéssel adta a kezembe, hogy ez a könyv nem lesz unalmas! Figyeljem meg, micsoda fantáziája van az amerikai írónőnek, bezzeg egy magyar író milyen szárnyaszegetten fogna neki egy hasonló történethez...

Mintha azokból a regényekből, dokumentumokból, melyek kortárs, magyar író keze alól kerülnek ki, hiányozna valami.

Mintha visszafogná valami a szellem szabad áramlását, mintha belső cenzúra megakadályozná a lelket földbe döngölő keserűség ábrázolását vagy az öröm szárnyalását, s így az elbeszélrtörténet nem válhat hitelessé, nem érezheti az olvasó az élet ízét benne.

Mintha egy magyar író nem loboghatna olyan szabadon még ma sem, mint Eleanor Perényi – amerikai angoltól fordított – nagyszerű könyvében.

A könyv főhőse maga az író, Eleanor, a jómódú, felső középosztálybeli, Amerikából jött lány, aki gondtalanul utazgat édesanyjával Európában. Szinte véletlenül Budapestre keverednek. S máris, és teljesen természetesen az amerikai nagykövetség egyik vacsoráján találjuk a húszéves lányt.

Természetesen, mondom, mert számomra az első rácsodálkozás Eleanor világára az a magától értetődő könnyedség, ahogy ő a világot birtokba veszi. Azt a világot, ami az enyém is lehetett volna, ha a történelem nem úgy fordul az elmúlt ötven évben, ahogy. Így bizonyos ingerültség zavarhatja a könyvvel kapcsolatos tisztánlátásomat.

Eleanor tehát cseveg az amerikai nagykövetség vacsoráján, önbizalma végtelen, önértékelésének fontos része, hogy ő szabad, szép és érdekes! Mindent tud a világról, s erre a tudásra természetesen kíváncsi is a világ! Ezért olvastam végig Eleanor könyvét, ezért a természetességért.

Elovvastam egy éjszaka, aztán elolvastam még egyszer, kerestem könnyedségének titkát.

De a második olvasás már „összehúzott szemmel” történt.

„Nem tudsz mindent, Eleanor!” tettem félre egy ködös hajnalon a könyvet. „Itt voltál, szerettek, egy másodpercre megkaptál mindent, de nem használtad fel jól ezt a időt. Nem tudtad meg, nem voltál képes megérezni, mi történt itt valójában. Miért szárnyaszegettek a te írásodhoz képes a magyar írók munkái.”

Engem mindig érdekelt az „idegen szem”. Valaki belecsöppen egy számára ismeretlen világba, s aztán véleményt alkot.

Mit látott Eleanor?

Először vegyük sorjába a történeteket.

Még az amerikai követségen eszi a ráksalátát Eleanor, amikor egy fiatal arisztokrata férfiével akad össze a tekintete. Egymásba szeretnek, s hamarosan házasság lesz a szerelemből.

A férjnek, Perényi Zsigmondnak, bár Trianon következtében megcsappant, de még így is jelentős birtokai voltak a harmincas években Kárpátalján. Barokk kastély, romantikus várrom, inas, szakácsnő, lovak, autó, rózsakert, többholdas park tartozott a birtokhoz.

A fiatal pár megérkezik a birtokra, s Eleanor átveszi a házat. Szobáról szobára fedezi fel, kutatja a kastély történetét, kik lakták és mikor, kik festették a termek freskóit, melyik neves manufaktúra alkotása az étkészlet, ezüst, bútor, mely házasságokkal kerültek az ékszerek a családhoz, kiknek az ízlését tükrözik stb. Ezernyi történet fűződik a tárgyakhoz, s Eleanor ismerkedik az intézővel, aki mindent tud, még Ferenc József fogadásain is megjelenhetett, mint Zsiga házitanítója. Eleanor óriási lelkesedéssel kárpitot rendel, asztalost hív, rendet rak, szortíroz, csodálkozik és értelmel! Mindez számára nem fáradtság, inkább intellektuális kaland, művészi élmény, aminek a bemutatása a könyv legérzékletesebb része.

Köztudott, hogy a 19. század közepétől jó száz évig divat volt az amerikai felső tízezer körében európai kastélyt venni. Hazavinni egy kastélyt: átjöttek, megvettek egy kastélyt, lebontották, és amerikai földön kőről kőre, pontosan, újra felépítették.

Mindig foglalkoztatott, milyen lelki indítékok mozgathatták ezt az őrült ötletet? Valójában, mit akartak magukkal vinni? Az óhaza patináját? Odaát van a gazdagság, a korszerű technika, de hiányzik a kifinomult szellemiség, a művészi érzék?

Eleanor óvatos szeretettel fog kezében minden tárgyat, mintha nemcsak férje, a Perényi család múltját keresné, de a sajátját is kutatná. Számára izgalmas minden nap, amit a kastély rendezésével tölthet.

De hol van mindeközben Zsiga?

Természetesen gazdálkodik, dohányt természet, betakarítja a terményt, művelteti a szőlőt. Mégis alig tudtam meg valamit róla. Eleanor nem írja le szerelmük állomásait, sem érzelmi életüket, sem testük egymásra találásának történetét. Mintha nem is lenne testük. Nem tud vagy nem mer az összeszokás keserveiről

DUNAKANYAR
akvarell, 30×47 cm

és örömeiről írni. A két különböző kultúrából jött szellem egymás felfedezésének történetéről. Mintha két, ha nem is ellenséges, de idegen toronyból figyelnék egymást.

Eleanor nem tud, vagy nem mer őszinte lenni, ha kettejükéről van szó. Vajon az ok, hogy évtizedekkel később is még annyira fáj Zsiga elvesztése, hogy férjéről képtelen hitelesen írni? Talán „csak” nosztalgia volt ez a házasság? Európa megértésének nosztalgiája vitte bele a szülei és barátai által tökéletesen lehetetlen házasságnak minősített együttélésbe?

A könyvnek különleges feszültséget ad, hogy az olvasó tudja, amit a könyv szereplői még nem tudnak: a Vörös Hadsereg megállíthatatlan áradata pillanatokon belül el fog mindent söpörni. Lát-szólag van még idejük, a nagyhatalmak még nem döntöttek a háborúról. Az ifjú pár vendégségbe jár. Heteket töltenek rokoni birtokokon. S Eleanor téli vadászatokon vesz részt, miközben gyűlöl reggel korán kelni, s egy kupica pálinkával hóban, fagyban várakozni. De a többiekkel tart, és figyel! Memóriájában elraktároz mindent.

Pazarlóan él az arisztokrácia, mondja. Az olvasó számára azonban kiderül e pazarlás oka. Az egyik oknak szociális segély jellege van. Helyi templom, apácarend, intéző, favágó, a kedvezményezettek végtelen sora természetben kap juttatást. Pusztán azért, mert évszázadokon keresztül ez így volt szokás. Ha ezen változtatnának, egy őspát sértenének meg. A pazarlás másik gyökere egyféle nihilizmus, kilátástalanság, mintha előre megsejtették volna, hogy pár év, és koholt vádak alapján sokukat felakasztják, kitelepítik, vagy a szerencsésebbek még időben távoznak az országból. Ha ez úgyszólván bekövetkezik, ha nincs az arisztokráciának jövője, „miért ne mulatnánk már most el a vagonunkat?” – vonja fel a vállát az egyik rokon.

Hogyan gondolkodik az arisztokrácia? Eleanor elismeri, hogy beszélnek idegen nyelvet, utaztak, Zsiga Oxfordban tanult éveig, mégis provinciálisak, állapítja meg. Miért? Meglepő Eleanor indoka: a reggelig tartó beszélgetések, kártyacsaták közepette elhangzó megjegyzéseket így kezdik, „ez az én véleményem”, „szerintem”, „azt hiszem”. Eleanor elképed, senkit sem érdekel az egyes ember véleménye, írja, általános igazságokat kell megfogalmazni. Mivel erre nem képesek, provinciálisak!

Az olvasó pedig hümmög.

Az idő az Eleanor által megfigyelt arisztokratákat igazolta. Ma senki sem mondhat ki általános igazságot anélkül, hogy ne tenné magát nevetség tárgyává. Ki képviseli az objektív igazságot? Ki mondhatná el magáról, hogy nem befolyásolja identitását, társadalmi hovatartozását, megélt politikai önkény, elszenvedett trauma? De a siker és dicsőség is szubjektív elfogultságokat épít az ember szemléletébe.

Persze, mondható, hogy a posztmodern látásmód nem kérhető számon a hetven évvel ezelőtt írt memoártól. Nem! De Eleanor Perényi ítélkezik felettünk, úgy fordítja, úgy csúsztatja mondanivalóját, hogy közben élményei ítéletekké keményednek, melyeket objektív igazságként vág belénk.

Többször minősít balkáninak bennünket, kiderül, hogy a magyarok rosszak a közigazgatásban, bezzeg a csehek, hogy a férfiak jól táncolnak, kártyáznak, bírják az italt, de csak ennyi! Közben a kiterjedt Perényi család és annak baráti köre mindent megtesz Eleanorért. Leporolja nyelvtudását, nincs kommunikációs probléma! Szébbnél szebb kastélyokban látják vendégül, őszintén szeretik, figyelnek rá, a kedvét keresik, filozofálnak és politizálnak vele. Ő élvezi kiváltságos helyzetét, s meglepődve csodálkozik el, hogy Zsiga nagybáty Lacija, egy hatalmas birtok ura, jobban ért a spárgaágyás helyes kialakításához, mint tanult kertésze. Mégis, hiába az igyekezet, ha emberekről ír, hűvös távolságtartás és gyanakvás érződik Eleanor soraiból.

A háború előszele eléri a távoli birtokot is, először a menekülő lengyel katonák megjelenésében, aztán Zsigát is behívják katonának. Eleanor szíve talán Zsigáért dobog, de honleányként Amerikáért ontaná véréét. Egyértelmű, férje az ő hazájával szemben fog háborúzni.

A honleány fogalmat szándékosan használok, így szeretném érzékeltetni, hogy Eleanor a Több veszett el című önéletrajzi írásában egy 19. századi történelemfelfogáson keresztül láttatja azt a pár évet, amit könyve története felölel. Ez röviden, és szándékos iróniával a következő. A *mi* oldalunkon – jelen esetben a *mi*, a szövetségesek oldala – az igaz katonák állnak, akik hősiesen küzdenek a gaz ellenséggel szemben. Akik a *másik* oldalon harcolnak, mind az emberiség árulói.

Miközben Eleanor könyvén gondolkodom, a D-day idej megünneplésével van tele a sajtó. Köztudott, a németeket már három-

négy éve meghívják a normandiai partraszállás emlékére rendezett ünnepségre, de idén az oroszok is ott feszíthettek.

Milyen felismerést jelent ez a gesztus?

Nos, mindegy, melyik náció lobogója alatt pusztul el egy katona, szenvedése hasonló, halálának értelmetlensége hasonló. Az élet és halál mezsgyéjét átlépve ugyan, azt a haláltusát éli meg egy katona, bármely oldalon esett is el. Mára az egyes ember tragédiája átszakítja az egykor szembenállókat elválasztó határokat. A korszerűen gondolkodó ember már nem az ellenséget látja a háborúban vele szemben harcoló katonában, hanem sorstársat, aki ugyanannak a politikai döntésnek vált áldozatává mint ő.

Eleanor valóban nehéz helyzetbe kerül. Nem azért, mert amerikai állampolgárként, ha majd az Egyesült Államok belép a háborúba, esetleg internálják, hanem mert magyar földre lépése első percétől idegen, ellenséges földre lépett. S tette ezt azzal a prekonceptióval, hogy az elmaradottság mellett itt németbarát, bűnös gondolkodású embereket talál. Ezt a felfogását nem tudja áttörni az a sok ismeretség, beszélgetés, tapasztalat, amit megélve valójában, könyvét olvasva, úgy tűnik, jól érzi magát abban az országban, ahol pár évig a sors a tenyerén hordja.

Eleanor „skizofréniájának” legsúlyosabb megnyilvánulása Zsigához való viszonya. Sosem fogjuk megtudni, hogy valójában nem tudta igazán megszeretni Zsigát, mert nem illettek össze, vagy egyféle Európa iránti nosztalgia köttette meg e házasságot? Vagy mégis szerette, de elhagyta, s magának morális felmentést e lépésért csak úgy tudott adni, ha Zsigát politikailag zavarosnak, nem egyenesnek, már-már nácinak állítja be? Mint ahogy politikailag nácinak, vagyis bűnös országnak tartja Magyarországot.

Egy helyütt ezt írja Zsigáról, „mennyire másként alakul az élete, ha olyan országban születik, amelyre büszke lehet, s melyben hinni tud.” Miért kéne Zsigának szégyellnie az országát? Nem derül ki a könyvből. Hacsak nem azért a prekonceptióért, amivel Eleanor magyar földre tette a lábát a harmincas években, nevezetesen, hogy a magyarok kiszolgálják Hitlert.

A II. világháborút követő osztozkodásban Nyugat pont úgy koncként dobta Sztálinnak a lengyeleket, cseheket, románokat, szerbeket, mint a magyarokat, akik nem fordultak szembe a német hadsereggel. Negyven évre vörösre satírozták e térséget, s gerjesztették mesterségesen a magyarságban azt a bűntudatot, hogy

Hitler utolsó csatlósaiként különös örömmel likvidálták a zsidóságot. Miközben Eleanor napi élményként írja le, hogy a zsidótörvények bevezetésekor ki hogyan próbált segíteni. Zsiga például egy percig sem habozott megmenteni, (s kitalálni e mentés jogi útját) a szomszédos Ilkovicsek birtokát, akik zsidók voltak.

Eleanor és Zsiga története tündérmesének indul. Eleanor gyerekkorától kezdve fantáziajátékaiban tündérkisasszonynak élte meg magát, aki eltévedve egy erdőben elvarázsolt kastélyra bukkan, s abban felfedezhet egy csodás, ismeretlen világot. Az ismeretlen világot megkapta, de a történelem nem befolyásolható az egyes ember által, megváltoztatni nem lehet. Mégis a tündérmese válhatott volna nagyszabású drámává. A hűség, a helytállás, a a bátorság és kitartás drámájává. De ehhez Eleanornak maradnia kellett volna. Kitartani Zsiga mellett.

Ma már tudjuk, Eleanor maradhatott volna. Egészen 1947–48-ig. Megbújhatott volna egy pesti pincében az ostrom hetei alatt. Itt is világra hozhatta volna gyermekét. De ő már 40-ben elmegy azzal az ürüggyel, hogy Amerikában biztonságosabb lesz szülnie, s utána visszajön. Sürgeti e döntésében maga Zsiga is, ki ekkor már katona, aggódik érte. Csak öreg inasuk mondja ki, „a Báró úr szíve meg fog hasadni”.

Eleanor végső lépése azt erősíti meg, ami az egész regényen át érződik. Valójában egy olyan paradigmán keresztül képes csak megélni a világot, ami megakadályozta, hogy azonosuljon Perényi Zsigmond életével, baráti s rokoni körével, hazájával, vagyis „belülről” élje meg Magyarországot, ami az ő világává is válhatott volna ha e paradigma alapfeltevése nem a magyarság bűnös nemzetként való elítélése.

Mai napig sokszor halljuk vádként, hogy nem néztünk szembe a múltunkkal, nem dolgoztuk fel a múltat. S ilyenkor büntudatot kell éreznünk. Eleanor idegen szemmel nézett, figyelt egy pár évig bennünket, pont e kritikus években, mégsem tudott bűnösségünkre példákat hozni.

Eleanor Perényi „skizofréniája” segít a ránk erőltetett büntudat oldásában, történelem szemléletünk tisztázásában.

HORÁNYI KATALIN

A LÁTHATÓ VILÁG SZÉPSÉGE

Amikor Gróh János kiállítását megnyitom, a szellemi jelenségről szeretnék beszélni. Egy gazdag – bár külsőleg nem csillogó – életformáról, amelynek ezek a festmények egyik arcát mutatják meg. Azt, amelyik a látható világ szépsége felé fordul.

Ennek a szépségnek a megjelenítése tehát szellemi jelenségbe ágyazódik, Gróh János egész világába. Ebben a világban egyaránt fontos szerep jut három dolognak: a génekben adott lehetőségeknek, a választott sorsnak és egy nemes kultúra hagyományának.

A génekben adott lehetőség: a festés tehetsége és az átfogó gondolkodás igénye. Gróh János a látható és a láthatatlan világot nagy rendszerként éli át, és az alapok érdeklik, valamint a viszonylatoknak az a kimeríthetetlen tárháza, amely a kiszámíthatóság és a véletlen gyönyörű ritmusaival vesz bennünket körül. Elbűvöli a látvány szépsége: a belsővé lett külvilág, amit legjobban az akvarellecsettel lehet megragadni.

Gróh János választott sorsa a tisztességtelen siker, a megalkuvás útjainak elutasításával már a pálya kezdetén eldőlt. Szőnyi István egyik utolsó végzős osztályának tagjaként, 1949-ben, választhatott volna könnyebb utat is magának – de csak mestere és a családi hagyomány megtagadásával. Festhetett volna szövönőt, aki vidáman kapkodja a fonalvégeket a gépsoron. A délibábos jövőbe mosolygó traktoroslányt. Kemény arcú martinászt – hogy ne is beszéljünk a még rosszabb s még nagyobb karriert ígérő témákról, amiket a festőnek a kultúrpolitika felkínált.

Ezek az érvényesülési terek vártak a dicsőségre vágyó fiatal művészre akkor Magyarországon. Gróh Jánosban azonban ilyen választás fel sem merült. A hazugság kísértéseit már akkor elutasította, s később is mindvégig – ezt leszögezhetjük az életútra tekintve.

Ezek voltak azok az évek, amikor az igazság és a szabadság útjára csak csendben, a margón lehetett lépni. Egy nélkülözhetetlen mesterség szerény oltalmában, vagy a testi munka világában. Így lett Gróh János először munkás, majd rajzoló építészeti irodákban, s végül évtizedekig rajztanár a Műegyetem építész karán.

Ezt a nehezebbik utat természetesnek foghatta fel a családi hagyomány szellemében. Gróh János családfáján századokra vissza-

menően rajzolók, finom kézművesek, szorgalmas tudósok sorjázna. A létezés részletei iránti alázat és figyelem emberei. A viszontagságosan, de kitartóan épülő magyar középosztály tisztességes patrióta képviselői. Akik a történelmi Magyarország rátartó kisvárosaiban örökítették tovább nemzedékeken át a műveltség és a kíváncsiság, az önművelés és az életszeretet erkölcsét. Hol a béke zümmögő, dúdoló, kopácsoló óráin, hol sanyarú korszakokban, a nehéz megmaradás zugaiban.

Bizonyos, hogy ennek a hagyománynak az ereje és erkölcsi parancsa áll a szellemi jelenség mögött, amelyet Gróh János munkálkodásában fedezünk fel.

Képein a Dunakanyar pillanatait, ezer arcát látjuk – s mindezen átsüt valamilyen lényeg, e királyi magyar táj, Visegrád környékének szelleme. A helyszínek hűsége csalóka – mintha felismernénk őket, de csak mintha. Gróh János eszményi tájakat fest, az ezernyi megfigyelt részletből új valóságot teremt. Mint annyi tájképfestő, műtermében álmódja meg a valóságdísző látomásokat. Ebben a tájban gyakran tűnnek fel lovak és nők – mintha az örökkévalóságban álldogálnának ráérősen, az aranyló fényben. Talán múzsák, talán pegazusok, és – talán – az érzéki energia megtestesítői. Erosz, a nagy mozdító és nagy összetartó energiája szunnyad bennük. Jelmezeik, környezetük hétköznapi és korszerű, s a természet körülöttük mindig egyszerűen szép – de mégsem látunk soha ilyen jeleneteket a vízparton, a dombokon. Talán láthattunk fél évszázaddal ezelőtt, de mögöttük a mélyebb valóságot akkor is csak a művész vette észre. Látunk a képeken férfiakat és gyerekeket is, de ők is ugyanúgy, időtlen arccal bámulnak felénk – mintha nem látnának bennünket, mintha nem taroznának természeti világunkhoz, a pillanathoz. Nem látnak bennünket, mert a Napba néznek, amely mögöttünk, felettünk süt, mint metafizikai központ.

Gróh János a fény festője is, egy nagy magyar iskola hagyományát folytatja. Olyan óriásokét, mint Szőnyi és Egry, de maga mögött hagyva az ő szórta fényeiket, pasztelles színeiket. Nála is ragyog minden – még a mélykék este is –, és kékjeiben tüzesebb az életszeretet, és erősebbek a kontúrok. Hogy mennyi próbálkozás, spekuláció és ráérezés után kerülnek a helyükre a dolgok ezeken a képeken, azt Gróh János esztétikai elemzéseiből sejtethetjük meg. Nemrég olvashattuk tőle a Magyar Szemlében Csontváry né-

hány képének bámulatosan figyelmes elemzését. Ezekben a művészi siker és kudarck okait keresi – kompozícióban, arányokban, átélésben, a teremtő képzelet egyenetlen működésében.

Nem csodálkozhatunk ezek után, hogy Gróh János egész esztétikát írt, amely a századközep angolszász gondolkodásával rokon. Ilyen mű született Magyarországon a marxizmus egyeduralma idején, a német filozófiai hagyomány nyomasztó árnyékában, a kis házban a visegrádi palota alatt. Magányos párbeszédben a polcon sorakozó, angolul író kortársakkal: filozófusokkal, esztétákkal, természettudósokkal. Illő is talán vágányokba szorított szellemi tudatunkhoz s az ő öntörvényű életpályájához, hogy ez a mű mindmáig kiadatlan maradt.

Rövid bevezetőm éppen csak érintheti mindazt, ami fél évszázad művészi keresését élteti, hajtja. Csak néhány sejtelmet mondhattam itt el Gróh János szellemiségéről. Többet mondanak a képek, amelyek e kis terem falairól a fény világát sugározzák ránk. Fogadjuk őket szeretettel.

(Elhangzott a Szentendrei Régi Művésztelepi Galériában 2004. június 15-én, a kiállítás megnyitóján.)

KODOLÁNYI GYULA

KIÁLLÍTÁS EGY RÉGI MAGYAR VÁRBAN

A Magyar Szent Korona Országainak 1907. évi helységnévtára szerint Városszalónak kisközség Vas megye felsőőri járásában 1160 lakosa, nagyobb részét német ajkú. Közel fekszik a máig sokak által gyógyulás céljából látogatott Tarcsafürdőhöz (Tatzmannsdorf), és mindössze öt km távolságra van Máriafalvától, melynek középkori templomát Steindl Imre rekonstruálta. S noha Steindl hasonló alkotásai közül Vajdahunyad vára és a kassai Szent Erzsébet-székesegyház ismertebbek, merészelem állítani, hogy a mai Mariasdorf kis falusi templom a Steindl életművének egyik legmegragadóbb mesterműve. Roth Miksa üvegfestményeivel együtt nemrég rekonstruálták, ezeken Árpád-házi szentjeink sora látható. És a városszalónaki várból át lehet látni a mintegy 10 km távolságra a hegyoldalban mutatkozó Borostyánkő (Bernstein) várára is, melynek kapualja arab és német nyelven utal arra, hogy itt

született Almásy László, a neves Afrika-kutató, sportrepülő és író. Városszalónak nemes környezetben a Kőszegi-hegység nyugati oldalában, egy kis patak mély völgye mentén helyezkedik el. Nemrég visszanyerte a középkorra visszanyúló városi rangját (Stadt Schlaining). Ezt minden tekintetben meg is érdemli. Kis főtere és főutcája, kultúrát tükröző archívuma méltók várához. A várban pedig kiállításokat rendeznek, egyszerre többet is. Idén az egyik a *Titokzatos kelet* nevet viselte.

A Kelet a gazdagság birodalma, ezt Szamarkand, a Selyemút, a keleti fűszerek egyaránt tanúsítják. A Kelet veszedelmeket rejt, innen jöttek a hunok, az iszlám, a törökök és a kommunizmus is. A Keletet regék övezik (ezeregy éjszaka meséi). A Kelet a legkülönbébb kultúrák bölcsője illetve közvetítője: az arab írás és számok, különféle vallások és tudományágak (köztük az orvostudomány), továbbá hangszerek és a lovaglás művészete mind ezt bizonyítják. Amihez hozzá kell fűznünk, hogy a lovaglás évezredekken át a lehető leggyorsabb közlekedésként szükségszerűen művészi teljesítmény rangjára is emelkedett.

Ha a kiállítást rosszindulatú kritikával illetném, azt kellene mondanom, hogy tücsköt-bogarat összehordtak a vár öt termébe és egyik folyosójára. Lenint és Maót, Mithrast és Buddhát, szibériai rénszarvas által húzott szánkót és népi kosárfonókat, a napkeleti bölcseket és az európai bővítés által érintett „keleti” országok futballeredményeit. De akármilyen bizarr ez a válogatás, ha jóindulatúan bírálom a kiállítást, akkor azt kell róla megállapítanom, hogy ilyen kis területen egy ekkora fogalomnak tömörebb és tökéletesebb átfogását el sem tudtam volna képzelni. Hozzá kell fűznöm, hogy a vár és kiállításai alapítványi kezelésben működnek, anyagi lehetőségeik korlátozottak. Azt mutatják be, amihez „költéségekímélő” módon (szép kifejezés) lehetett hozzájutni, és annyit, amennyi a kijelölt termekbe befért.

Mire ezek a sorok megjelennek, a kiállítás már csak néhány hétig (október végéig) tart nyitva. Ezért az olvasók nagyobb részének inkább a várban a jövő évben rendezendő kiállítások megtekintésére nyílik majd lehetőség. Előre kell bocsátanom, hogy a kiállítás messze elhagyta a geográfiai értelemben vett keletet. Hiszen bemutatott a közép- és dél-amerikai ősi népek köréből is mindenféle érdekességet. A hangsúly tehát legalább annyira volt a „titokzatoság” az egzotikum fogalmán volt, mint a keletén. Va-

lahogy a titokzatosság és a Kelet összefonódnak. Ami a kiállítás egyik leginkább elgondolkodtató vonása. De semmiképpen sem az ősi népek kezdetleges tárgykultúrájára összpontosítottak a rendezők. Kiemelkedik a különböző vallásokban eltérő rítusban tisztelt Isten. Dominál a különböző kultúrák és geográfiai adottságok diktálta különleges praktikum is. A kiállítás alapvető eleme a civilizáció nélkül is magas értéket produkáló társadalom, az ismert történeti idők folyamataiban, a világban mintegy egyenletesen elhelyezkedve.

A nap keleten kel, a föld kelet felé fordul. A Szentföld tőlünk keletre van, templomaink arra orientáltak. (Az orient szó is a latin oriri igéből származik). De mi magunk is a földteke keleti oldalához tartozunk, ha a Greenwich-i délkört tekintjük választóvonalnak.

A kiállítás – rögtön az elején – külön foglalkozik velünk, magyarokkal: az európai népek közül egyetlenként. Mondanivalója: Magyarország a keresztény nyugat legkeletibb országa. A magyar politikusok és művészek gondolatvilágában a kelethez illetve a nyugathoz kötődés közötti egyensúly megtartása régóta fontos feladat. A magyar a modern nyugatot tartja mintaképnek, noha ez a nyugat veszélyezteteti kultúráját. Ez ellen védekezve került szembe a Habsburg-uralommal is. A magyarok a keletet gyakran az ellenállással és a nemzeti függetlenséggel azonosítják. Ázsia a védekezés során lépett elő misztikus őshazává, s ha a nyugat veszélyezteteti a magyar kultúrát, a keleti ősök közé szellemileg visszavonulhat. Kelet népe. De attól a Kelettől, amit nyugati szomszédaink Európa fejletlen peremének tartanak, attól a magyar távol tartja magát. Érdekes, sommás ítélet.

Az arab világ és az iszlám természetesen a kelet egyik meghatározó tényezője, mely talán időszerűbb, mint keletkezése óta valaha is. Ezzel a kiállítási katalógus címdoldali idézete foglalkozik, mely „Bámbéry”-t idézi, 1877-ből. A név minden bizonnyal elírás és az idézet a nagy magyar orientalista, Vámbéry Ármin (1832–1913) írásaiból származik. A prófécia szinte félelmetes és az idézet nyilván tendenciózus: „A moszlim Kelet félig álomba merült, de végül is fel fog ébredni. Az újjáéledt iszlámot, melyet eddig csak hiú regének tartottunk, a sajátos politika a történések előterébe szólítja. Hatalmas tényezővé fog alakulni, amelyről túlokos diplomatáinknak eddig csak nagyon halvány fogalmaik vannak. India északi terüle-

tein, a gigantikus Kína birodalmának nyugati végében, Arábiában, Perziában és Törökországban, a Kaukázusban és a Volgánál, mindenütt ahol a léteben veszélyeztetett iszlám bosszú-szellemé már meg is mozdult, a szunnyadó oroszlán fel fog ébredni.” A kiállítás katalógusának közel másfél évszázada elhangzott mottóját idéztem, nem aktuálpolitikát írok.

És hadd soroljam a kiállítás néhány fontos darabját: Salamon király jeruzsálemi templomának bemutatását, egy nagyméretű, szép imaszőnyeget. Napsugarakkal átszőtt menyasszonyi ruhát Siwából. Carnuntumban feltárt Mithras-szentély kőtöredékét. Egy tibeti védőisten-álarcot. Sárkányképekkel átszőtt kínai ruhát. Zathustra arcképét. Egy Buddha-koronát. Japán áldozati kelyhet. Afgán sakktablát. Kínai orvosságosszekrénykét, egyiptomi tamburint. És egy burmai templom fából faragott kapujának részletét (mely engem különösen megkapott). Mindez csak kivonat.

A kiállítás egyik tablóján kilencven szó szerepel, melyeket a német nyelv az arabból vett át. A legnagyobb részük más nyelvekben is használatos, így a magyarban is: Admiral, Albatros, Algebra, Almanach, Amulett, Aorta, Arsenal, Atlas stb, stb. Csak kezdet az ABC sorrendjében.

Bizonyára lehet ennek a kiállításnak a témájához hasonló összeállítást készíteni a másik három égtájról is, de a *titokzatos jelző* – úgy hiszem –, az a kelet sajátossága marad.

Úgy látszik a kiállítás rendezői – remélem joggal – számítottak az európai újraegyesülés időpontjával egybeeső rendezvény révén a Vas megyei és magyarhoni látogatókra is, mert a rendkívül színvonalas és teljességre törő német nyelvű katalógusban rövidített angol és magyar nyelvű szöveg is olvasható!

Kissé talán messze kanyarodtunk az egykor Vas megyéhez tartozó Városszalónak vár műemlékének látogatásánál a műemlék méltatásától. De amikor a kiállítás megtekintése után rengeteg lépcsőt megmászva feljutottam a pazar körképet nyújtó említett toronyba, pillantásom a közeli Rohonc (Rechnitz) sziluettje mögött a Szombathely környéki területre esett. A szép nyári délután messzire lehetett látni. Kelet felé. Meggyőződésem, hogy ez a vár a legmegfelelőbb pont volt ennek a kiállításnak a megrendezésére.

MAGÁNY, KÁRHOZAT ÉS SZABADSÁGVÁGY

Az új évad küszöbén érdemes visszapillantani a nyári szezóra. Soha nem látott bőségben. az ország szinte minden zugában fesztivál fesztivált ért. Nem akartam hinni a fülemnek: mintegy ezer rendezvényt tartottak idén nyáron. Akár lelkesedhetnénk is (hiszen többségükben úgynevezett alulról jövő, helyi kezdeményezések voltak), ám többségük beérte a popzene tömegvonzó műfajával. De bőséggel találkozhattunk olyan rendezvényekkel is, melyek a vidék saját, autentikus kulturális forrásai-ból merített. Egy-egy kevésbé ismert környéken nem kevesen fővárosiak haknijának tekintették a megmutatkozási lehetőséget. Az országos jelentőségű színházi fesztiválok között válogatva igyekeztem fölmérni, mi is zajlik. Két eseményről be is számolok.

Pécsett már a hagyomány diktálta, hogy negyedszer is ott rendezzék az országos színházi találkozót, melyre egyszemélyi döntés alapján az évad legjobbait hívják meg. Idén Csengery Adrienne énekesnőt dicséri az a kéttucatnyinál több produkció, amit az általa látott 130 előadás közül – az évad kínálatához, s kivált az előző évek rendezvényeihez képest – szerencsésen kiválasztott.

Három kivételes élmény ejtette rabul a pécsi közönséget. A Víg-színház társulatának *A kaukázusi krétakör* című Brecht-előadását az a Zsótér Sándor rendezte, aki az utóbbi esztendőkből egyre szuggesztívebb, mélyenszántó gondolatokat tartalmazó produkcióival a kritikuscéh díjainak sokaságát söpörte be. Rendezései mélyén, még legeredetibb színpadi vízióiban is, a szerző vilásképe éppúgy átsejlik, mint a sajátja. A legjobb női főszereplő díjával jutalmazott Básti Juli jóvoltából pedig a csontig csupasztított, puritán előadás asszonyi tartást, rejtett melegséget, erkölcsi fölmagasztosulást nyert. A brechti tanmese tézisszámba menő példázata Zsótér keze nyomán megszabadult az évtizedek alatt ráakódott sémáktól, és minden időkre érvényesen emberi sorsok drámájává nemesült.

A legjobb előadás díját a sokáig (nem véletlenül) fenegyerekként aposztrofált Schilling Árpád *Siráj* (sic!) rendezése nyerte el. A Krétakör Színház Csehov-produkciója az ly-j-év „degradálásával” már eleve arra utalt, a maga önkényes olvasatát kínálja. Túlzott szerénységnek tűnik, hisz ízig-vérig csehovi szellemben fo-

gant. Jóval inkább, mint nem egy szamovárral, tóparti sövényvel, Artkagyina nagytoalettjeivel hivalkodó, valaha volt Sirály-produkció. Az utolsó névelőig pontosan értelmezett szöveg megtette hatását, a színészek (Láng Annamária, Csákányi Eszter, az új csapattag Tilo Werner, Gyabronka József) személyes sorsukként éltek-szenvedték meg a színpadi történéseket. Gyötrődő, magányra kárhozottatott, ideig-óráig önámítással lelküket andalító kortársainkat láttuk viszont a színen, akik környezetük, közegük, beszűkült lehetőségeik és/vagy lelki restségük okán képtelenek kitörni a fullasztó légkörből.

A Szolnoki Szigligeti Színház jóvoltából, Telihay Péter rendezésében, lenyűgöző, sodró erejű Dosztojevszkij-adaptációt láthatunk. A *Karamazov testvérek*, Richard Crane átdolgozásában a regény négy férfi főszereplőjének szemszögéből láttatta és summázta a tragikus történetet, miközben a színészek a fontosabb mellékalakok szerepét is alkalomszerűen átvették. Horváth Lajos Ottó, Seres Zoltán, Mihályfi Balázs és Harsányi Attila olyan intenzitással élte a Karamazovok pokol-bélyegezte, szenvedélyes életét, hogy a játék izzó atmoszférája a pórusainkat is átjárta. A „négyes fogat” szellemi-érzelmi száguldása percig sem engedte lankadni a néző figyelmét.

Telihay Péter a célzatosan kereszt formájú játékszínen – hisz valamennyi szereplő megjárja a maga keresztútját – áttekinthetően, hallatlan precízen, plasztikusan és meggyőzően szervezte egységgé az oly sokrétegű, mozaikszerűen épülő nagyregény több szálon futó cselekményét és szellemiségét, dialógusokból, monológjaiból kibomló filozofikumát. Az előadás a Baranya megyei önkormányzat különdíját vitte el, holott, megítélésem szerint, a főbb szakmai díjak egyikét is megkaphatta volna.

Kisvárdán a Határon Túli Színházak Fesztiválja évről évre árnyaltabb, gazdagabb képet mutat az elszakított területek teátrumainak palettájáról. Idén – a rítustól a groteszk komédiáig. Ne feledjük: a szomszédos államok magyar színházait az elmúlt évtizedekben átjárta a keményebb diktatúra éberségét kijátszó, metaforikussá nemesedett, metakommunikációban gazdag, rugalmas játékmód, ami nálunk korántsem hódított. Meglehet paradoxon, de termékenyítőleg hathat színjátszásunkra a kárpátaljai (beregszászi), a vajdasági (újvidéki), vagy épp az erdélyi színházművészet frissebb fuvallata. Persze akadnak-akadnak zsengebb produkciók, kivált az elvándorlás

miatt megtizedelt társulatok foghíjas színészgárdája okán (az anyországban tagadhatatlanul százszor több jó színész van, de hát kellőképp korszerű-tartalmas irányítás híján).

A zsűri tágkeblűsége miatt jószerével nem volt egyetlen olyan előadás sem, amelynek társulata díj nélkül távozott volna. Pedig a szigorúbb rostálás a szakmai előrehaladás záloga lenne; amit illelne alárendelni a meghívottakkal szembeni, elnéző udvariaságnak.

Minden kétségen felül való volt viszont az egy ideje egy helyben topogó marosvásárhelyi színház magyar tagozatának *Boldogtalanok* előadása. A fiatal budapesti vendégrendező, Bodó Viktor kökemény, indulatos produkciót teremtett Füst Milán meglehetősen átdolgozott, okkal lécsupasztított művéből. Szűkszavú replikák, fojtott, ám annál fűtöttebb érzelmek, sűrű indulatkitörések uralták a színészi játékot. Zayzon Zsolt Vilmosa és Tompa Klára Rózája már-már képtelen szót érteni, csak a testbeszéd nyelvén közli tehetetlen dühét, szerelmét, szenvedélyét, kétségbeesését. Az előadás pontos leképezése volt a kozmikussá nőtt magánynak, a kilátástalanságnak, a mindent elborító reménytelenségnek.

A sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház erőteljes, ám ellentmondásos Szophoklész-előadással lepett meg. Ezúttal expresszív indulatkitörésekkel, már-már akrobatikus mozgással kísért jelenetekben elevenedett meg *Antigoné* végzetes története. A rendező Bocsárdi László a felvidéki Szorcsik Krisztában remek címszereplőre akadt, aki hátán hordta az előadást. A jeleneteket többnyire poézis járta át, kivált Antigonénak halott bátyjával való momentumokban. (Bocsárdi „eleven”, néma holtakként „játszatta” a halott szereplőket – és ezzel költői pluszt adott a jelenetnek.) Merőben elhibázottnak éreztük azonban Kreon szerepének értelmezését, akit holmi demagóg pojáca-zsarnoknak állított be a rendező, s e mai diktátor-séma leértékelt a szophoklészi tragédia tétjét: az Antigoné és Kreon, az isteni és az emberi törvények követése közötti ellentét végzetességét, feloldhatatlanságát. A királylánynak így szájalmas-nevetséges – és nem félelmetes ellenfele Kreon. Az előadásban ezért csupán a rituális játékot, látványt és rendezői ötletességét méltányolhattuk – a katarzis elmaradt.

VIHAROS DUNA ➤
akvarell, 31×50 cm

A Juhász Ferenc poémája nyomán színre vitt, bartóki ihletésű szertartásjáték, *A szarvassá változott fiú* immár sokadszorra igazolta rendezőjének, Vidnyánszky Attilának a magyar múlt, a magyar néprajz, a magyar őskultúra iránti vonzalmát, s azt a különleges képességét, hogy önazonosságunk nyomatékosítása végett, hallatlanul expresszív látomásokat vizionál. Látomása a történelem béklyóiból kibontakozó közösség szabadságvágyának himnuszába torkollik – mindennemű sallangtól mentesen, és annál sodróbban, szuggesztívebben.

METZ KATALIN

ÜNNEP UTÁN

Az Európai Unió május 1-jei bővítése ünneplésének tűzijáték-rakétái, pezsgősdugói eldurrogtak – maradt (legalábbis Németországban) az álszentség tüneteivel erősen keverve az enyhe macskajaj. Mindazok a politikusok és tisztviselők, akik jóformán ultimóig nem szüntek meg műszaki akadályokat gördíteni a leendő tagállamokból származó termékek importja ellen (azok állítólagos megbízhatatlansága miatt – tapasztalatból beszélek az építésügy terén), most – miután ugyanezen termékeket növekvő mértékben „nyugati” cégek „keletre” áthelyezett üzemei gyártják „nyugati” minőséggel – a változatosság kedvéért az új tagállamok által nyújtott kedvezőbb adófeltételeken sopánkodnak. Kevés visszataszítóbb jelenség van azon emberek jajveszékelésénél, akik évtizedeken át élvezhették Nyugat-Európa prosperitását, demokratikus berendezkedését, de elmulasztották, hogy időben felkészüljenek az aktuális kihívásokra, és most azoktól irigylik sikerüket, akik mindeddig Európa árnyékos oldalán éltek. Sikerült magamat magánbeszélgetésekben egyik-másik efféle sopánkodónál népszerűtlenné tenni, amikor magyarországi konkurenciáról szóló beszámolóikat azzal kommentáltam: fontosnak tartom, hogy ott élő édesanyám nyugdíja nemcsak biztos legyen, hanem talán egy szép napon elérje az itteni átlagnak mondjuk a harmadát... Mindenesetre a magyarországi olvasónak talán csendes elégtételül szolgálhat az a felismerés, hogy „nyugaton” a politikai és gazdasági elitek sok tagja immár nem a mintegy természetből

adott fölény pozíciójából tekint „keletre” – ez pedig valóban pszichológiai újdonság.

Az ünnepségsorozatot Berlinben kulturális rendezvények kísérték, többek között a Deutsches Kulturforum Östliches Europa és a Collegium Hungaricum által május 13-án *Németek és magyarok – különleges kapcsolat* címen rendezett vitaest. A vita, illetve inkább beszélgetés résztvevői – Andreas Oplatka (*Neue Zürcher Zeitung*) saját magát udvariasan visszafogó vezetése alatt – feltehetően még az ünnep utóhatásaként sajnálatos módon túlságosan engedtek harmóniaigényüknek. Arra a kérdésre, hogy a magyar identitás fennmaradását veszélyeztetik-e a „nagyok” az Európai Unióban, mindössze Wilhelm Droste, Magyarországon élő német író próbált valójában vitát provokálni azzal a válasszal, hogy a magyarok mesetek identitásuk megőrzésében, ezért nem is kell félni őket az EU nagy tagállamaitól, de ez a mesteri teljesítmény az elutasításban, nem pedig a modernizáció befogadásában nyilvánul meg. A magyar identitás jelenleg szerinte „izzadt és fáradt”. A pódium az 1945 után elüldözött németek sorsát is viszonylagos egyetértésben tárgyalta – Ungváry Krisztián utalt arra, hogy Lengyelországgal és Csehországgal ellentétben e téren Magyarországon nincs sajtókontroverzia. A kitelepítettek rehabilitálását és kártalanítását Ungváry a jelképes összeghez viszonyítva pszichológiai hatásában messzeemenően sikeresnek minősítette. Ungváry felvetésére, miszerint Magyarországon általában a németellenes áramlatok európaellenesek is (voltak), valamint, hogy a magyar társadalom két asszimilációs sikertörténete – a magyarországi németek és zsidók asszimilációja – a 20. században ismét kérdéseessé vált, Paul Kárpáti replikázta: nem híve a homogenizálás alakjában jelentkező integrációnak. (Már az asszimiláció és az integráció fogalma is önmagában elég vitaanyagot nyújtott volna.) Érintőlegesen került szóba a Habsburg-házi magyar királyok – a magyar köztudatban előszeretettel „osztráknak” minősített – uralkodása és ezzel összefüggően a németiség fogalmának hajdan nagyon is csiklandós meghatározása – mindez önmagában külön estét betölthetett volna.

Elisabeth Knab (avagy magyar változatban: Knab Erzsébet), a bajai Ungarndisches Bildungszentrum igazgatója a magyarországi németek előrehaladott nyelvvesztéséről számolt be. Noha Budapesten az idegen nyelvek közül az angol a „lingua franca”, Knab szerint vidéken a németnek és ezzel együtt a magyarországi

németeknek van még némi esélye. A vitapartnerek az irodalomról beszélgetve nem vetették fel például az a kérdést, hogy a magyarországi „sváboknak” miért nincs olyan kaliberű irodalmuk, mint a Herta Müller által képviselt bánátiaknak. Más példát felhozva – hogy miért nincs Eginald Schlattner ragyogó erdélyi szász írónak magyarországi pendant-ja, gyorsan megválaszolható: a magyarországi „sváboknak” gyakorlatilag soha nem fejlődött ki saját elitje. Akik közülük felemelkedtek, nyomban és egyénileg asszimilálódtak a többségi magyar nyelvű társadalomhoz. A magyarországi német polgárság, amelynek Márai Sándor állított maradandó emléket (és amelyből e sorok írója is származik), az erdélyi és a szepesi szászokat kivéve pedig szintén nem nyújtott alternatívát, hiszen maga is gyorsan asszimilálódott. (Noha Márai a tökéletes kétnyelvűség birtokában a Frankfurter Zeitungnak írt cikkei révén egy kicsit a német irodalomnak is része.) A vita mindenesetre nem tisztázta az est alcímében szereplő kérdést, hogy a magyarok és a németek különleges kapcsolata a jövőbe mutató esélyt jelent-e, vagy lassan bevonul a történelmi reminiscenciák közé. Talán annyi tanulságot lehet levonni, hogy a magyar–német kapcsolatok jövője nyitott, a Magyarországon élő németek pedig – egy ismeretlen magyarországi német költő szavaival az 1840-es évekből – újfent mondhatják: „Ein gutes Vaterland uns nährh”.

BRENNER JÁNOS

KONSTRUKTÍV BIZALMATLANSÁG ÉS DESTRUKTÍV BIZALOM

Ez lenne az igazság pillanata? Aligha, bár annyiban mégis, hogy a nagy viadalban most bekövetkezett az, amit e rovatban többször is előre jeleztünk. Az új magyar demokrácia történetében először politikai okokból nem tölti ki mandátumát a választásokat követően hatalomra került miniszterelnök. Ezt a kínos helyzetet a magyar alkotmány előírásai közepette nem könnyű előidézni. Most mégis sikerült.

Annak idején, a demokratikus átmenet kereteinek kialakítása-kor a jogalkotók legfontosabb szempontja az volt, hogy a kormányzati stabilitást akár a reprezentativitás rovására is biztosít-

sák. Ezért a kormány leváltására a négyéves ciklusidőn belül az ellenzéknek gyakorlatilag alig van esélye. Sikeres konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtására alapvetően a kormánypártoknak van lehetőségük, ami azt jelenti, hogy az általuk jelölt kormányfő megbuktatásával voltaképpen a saját maguk iránti bizalmatlanságukat is deklarálják. Egy másik esetben az ellenzékhez csatlakozik néhány kormánypárti képviselő, s így lehet sikeres egy ilyen kísérlet. Mindkétszer az történik, hogy a választáson kialakult többség hátrál ki a maga embere mögül. Ilyesmi az elmúlt másfél évtized igen erős megosztottsága közepette elképzelhetetlen volt. (Ami egyébként azt bizonyítja, hogy a diktatúra örökségként a magyar demokrácia politikai erőterét a kezdetektől a kétpólusú gondolkozás határozta meg.)

A kétszatóú politizálás és a konstruktív bizalmatlansági indítvány rendszere eredményezte, hogy a magyar demokratikus kormányzás ez idáig rendkívül stabilnak mutatkozott. A választási eredményeket kormányalakításban realizáló politikai erők sohasem kívántak szembefordulni a maguk formálta kormánnyal. Addig legalábbis nem mentek el, hogy valóban megbuktassák: a hatalom megtartásának érdeke ennél mindig erősebb volt. S ha ez önmagában nem lett volna elegendő, akkor az esetleges megingásokat a másik oldal hatalmától való félelem zárta ki. Ennek a félelemnek az elmélyítése döntő fontosságú érdeké vált, ami a magyar társadalom normális működését nagyban hátráltatta – miközben a stabilitás oly szépen hangzó szempontja a nemzetközi porondon jól kamatozott.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye tehát csak részben bizonyult sikeresnek. Stabilitást ugyan hozott, de – önhibáján kívül – a kívánatosnál erősebben befolyásolta a magyar pártrendszer alakulását és ezzel a közvélemény artikulációját – ami a mindenkori kormányzat legitimitását is befolyásolta. Azzal, hogy a kormányfőt gyakorlatilag csak azok válthatják le, akik kiválasztották, a ciklusidőn belüli korrekció jogától a választópolgárok esznek – ezt egyébként a képviselők visszahívásának akadályai is jelzik. Így az elégedetlen társadalomnak nem marad más, mint a négyévenkénti kormánybuktatás öröme, s az új kormányba vett gyermeki hit átmeneti mámora. Vagyis e formai stabilitásért Magyarország máskülönben ingatag közállapotokkal, romló politikai kultúrával fizet.

Az új magyar demokrácia történetének főként az első kormányzati ciklusában akadt példa arra, hogy a közhangulat a kormány stabilitását fenyegette. Az első ezek sorában a valahai taxisblokádnak volt, ami a maga módján annak deklarálását jelentette, hogy Antall József kormánya mögül kihátrált a társadalom többsége. A továbbiakban a parlamenti többség adta a kormány legitimitását, ami egyébként teljesen természetes jelenség minden demokráciában. (A látszólag spontán módon kibontakozott, de gyanúsán jól szervezett események háttérével kapcsolatos spekulációk e történet szempontjából most azért nem érdekesek, mert a közvélemény többsége elfogadta valóságnak azt, amit láttattak vele.) Később az e kormány mögötti pártkoalíció is felbomlott, de nagy erőfeszítések árán sikerült a disszidens Kiszgazdapárt képviselőit a korábbi parlamenti többség keretein belül tartani. Nem kis gondot okozott Antall Józsefnek az is, amikor saját pártja egy csoportja támadta háttá kormányát. Csurka István nevezetes „dolgozata” olyan destabilizációs kísérlet volt, amelynek feloldására a miniszterelnök minden politikai képességére szükség volt. Végül a képviselőkben felülkerekedett a realizmus, ráébredtek, hogy mandátumuk megőrzésétől többet várhatnak, mint esetleges lázadásuk végigvitelétől. A továbbiakban a honatyák már e fölismerés birtokában kezdtek mandátumuk kitöltéséhez: ennek megfelelően a hatalom megőrzésének szándéka mind az egyének, mind a pártok szintjén erősebb maradt, mint az elvek és vágyak érvényesítésére irányuló szándék.

A mai helyzet ebből a szempontból nem különbözik a magyar parlamentarizmus eddigi válságos pillanataitól. Nem történt más, mint hogy az MSZP szembesült azzal a problémával, amelyről a történéseit kívülről figyelők lényegében alakulásától kezdve tudnak. A mai helyzetét elemzők egyike szerint az MSZP az a párt, amelyik 1989 óta a legtöbbet változott. Ez azonban csak a felszínt tekintve igaz. Ez a párt az, amelyik a lényegét tekintve változatlan maradt, elsősorban azért, mert hiányzott belőle maga a lényeg: mindaz az eszmei tartalom, ideológia, étosz, jövőkép, mindaz a szellemi komponens, amelynek jegyében egyáltalán pártok szoktak szerveződni. Közvetve ezt jelzi az is, hogy nagy zavarában a párt egyik elnökjelöltje azt találta mondani: Gyurcsány Ferenc jelölésével véget ért az MSZP „kovácsista” korszaka.

De mi is a „kovácsizmus”? Alapjában véve az a vákuum, amely e politikai és köznapni értelemben a pártok tulajdonságait mutató

képződmény eszmei tartalmának helyét tölti be. Az MSZP nem úgy született meg az MSZMP-ből, hogy annak valamely csoportja győztes mozgalmat szervezett a párt megújítására, átalakítására. Más történt: a pártállammal együtt az állampárt is szétesett (egyébként államánál jóval korábban, talán még 1968 körül, csak-hogy az államot nemzetközi hatalmi viszonyok ennek ellenére fönntartották). Az MSZMP azonban túlságosan nagy anyagi erőforrásokkal, apparátussal rendelkezett, a hozzá kötődők tömege túlságosan nagy volt ahhoz, hogy egyszeriben köddé váljon. Ez a tehetetlenségi nyomaték hívta létre az MSZP-t, amely elsősorban az MSZMP anyagi és politikai hagyatékát kezelő holdingként maradt fent. Formailag ez a képződmény alkalmasnak mutatkozott egy baloldali párt iránti társadalmi igény kielégítésére, amittől azonban még nem vált *valóban* működőképessé. Nem tudott kitermelni gondolatokat, a társadalmi problémák megoldására alkalmas válaszokat, ideológiát, nem tudott felmutatni olyan új politikusokat, akik képesek lehettek volna a demokratikus versenyben is megfelelő teljesítményre. Ebből következett, hogy a 2002-től tartó kormányzás során sohasem tudott megküzdeni magával a kormányzás feladatával, hiszen sem igazgatási gyakorlata, sem a hatalom birtokában elérendő célja nem volt. A kormányzásra való felkészülést kommunikációs tréningek és a győzelem kivívásához szükséges szavazatnövelési technikák kialakítása pótolta. Programnak meg lényegében elég volt annyi, hogy – részben a korábban érintett okokból – a démonizált ellenfél legyőzésének *történelmi szükségszerűségét* hirdessék. Egyáltalán nem véletlen, hogy az MSZP nem tudott 1990 óta például köztársasági elnököt, valós alternatívát jelentő budapesti főpolgármestert, legutóbb már a pártból való kormányfőt sem jelölni. Nem volt kit, mert a párt valójában kihátrált politikai feladatai mögül. Ez volna tehát a „kovácsizmus”.

De mitől lesz más a „gyurcsányizmus”? Ne tévesszen ugyanis meg senkit, hogy az MSZP rendkívüli kongresszusán nem pártelnököt, hanem kormányfőjelöltet választottak. Gyurcsány ugyan a párt elnökségének álláspontját kétharmados többséggel elsöprő szavazataránnyal lett jelölt, vagyis az eddigi vezetés megsemmisítő vereséget szenvedett. (Amit a majdani tisztújító kongresszuson azért majd tompítani fognak a merészségüktől megrémülő szocialista karok és rendek.) De Gyurcsány gyors és határozott

megnevezéséből nem következik, hogy bármi megoldódott volna. A konstruktív bizalmatlanság intézményével szemben itt egy destruktív bizalom jelent meg. Részben abból adódóan, hogy a rohamos népszerűségvesztés problémájával sem politikailag, sem lelkiileg megbirkózni nem tudó párt kétségbeesett reménnyel jelölt valakit, aki legalább másnak mutatja magát, mint a többi számításba vehető jelölt, részben azért, mert személye a változás képe ellenére a változatlanságot tükrözi. A nyolcvanas évek legvégén a pártállam nagy öregjeit a sarkukban topogó nem éppen ifjak (Horn, Kovács) váltották, őket ugyanennek a kornak a középnemzedéke (Medgyessy). Gyurcsány személyében a másfél évtizeddel ezelőtti új generáció jelentkezik. Személyében ismét ugyanannak a közegnek (frissebb arcú) figurája tört az élre – ami azt jelzi, hogy a felszíni változások ellenére az MSZP ismét csak megerősíteni tudta állampárti jogelődjéhez való kötődését.

Az elmúlt időkből már lehettünk tanúi az MSZ(M)P körletében látványos változásoknak, ahhoz hasonló nekibuzdulásnak, mint ez a mostani. Előbb egy Grósz Károly nevű mozgékony párttitkár pöccentette ki az esélyesebbnek vélt jelöltek Kádár örökségéből azzal, hogy szisztematikusan végigjárva a megyéket és a szakmai csoportokat mindenkinek mindent megígért. Nem sokkal később, de már egy alapvetően más formációban a Bokros Lajos nevezetű pénzügyi csodacsatár hirdette meg a maga New Dealjét, hogy aztán attól koldult a fél ország. E két, pártja és kormánya megváltását ígérő, ambiciózus figura rövid időn belül csúfosan megbukott. Most Gyurcsány Ferenc az, akiben a baloldali reménységek összpontosulnak. Esélyei a két nevezettéhez hasonlóak, ahogyan eddigi közéleti produkciója is. Jövőjét illetően e pillanatban inkább hívei (és saját) múltjára érdemes figyelni. Az őt jelölő párt ugyanis változatlanul nem tudott igazán új arcot, gondolkodásmódot felmutatni. Olyat, amelyik az elmúlt tizenöt évben, tehát már az MSZP-korszakban került vonzáskörébe. S ha figyelembe vesszük a párt beltenyészett káderutánpótlását, aligha fűzhetünk komoly reményeket a nagy hangon bejelentett megújuláshoz.

Ami egyébként az egész országnak – így a jobboldalnak is! – elemi érdeke lenne. Már csak azért is, hogy a jobbközép kormányzatok leváltása után ne a látott módon és szinten működjenek a baloldali kormányok. Melyeknek talentumát, felkészültségét, felelős-

ségtudatát híven mutatják Medgyessy bukásának körülményei. Sajátos módon a távozó miniszterelnök a maga bukásával kapcsolatosan puccsistákat emlegetett. Ha igaza van, akkor az MSZP politikai elitjét nemcsak egy puccs rázta meg. Puccs volt az, ahogyan Medgyessytől megszabadultak, puccs, ahogyan előbb Kiss Pétert nevezték meg utódjának, és aztán az is, ahogyan a kancelláriaminisztert kiröpítették a kormányfőjelölti pozícióból. Puccsokról azonban csak a pártpolitikai szleng értelmében beszélhetünk. Pontosabb volna pánikszerű kapkodás, rögtönzés megnevezés. Puccsoknak van forgatókönyvük, a puccsisták tudják, mit akarnak. Itt azonban tervszerűtlenségről, bizonytalanságról, zűrzavarról szóltak a hírek.

Elborzasztó kisszerűség minden elemében, emberileg, jogilag, politikailag, erkölcsileg.

Mindez azt jelenti, hogy a kormányzás válsága a vezetőcserét követően is megmarad. Sőt: azzal, hogy a miniszterelnök-váltással a párt a maga elnöksége ellen fordult, a kormányzó párt vezetési és általános krízise súlyosbodik. Ami idáig történt, azt vetíti előre, hogy a kormányfőváltással igazából nem megoldódik a válság, hanem most kezdődik.

GÁSPÁR G. JÁNOS

POLITIKAI SÍRVERSEK

A nemzetközi pénzügyi zsargonban a sírkő (tombstone) elnevezéssel illetik a kötvénykibocsátás kapcsán kiadott rövid közleményt, mely megjelenése alapján hagyományosan valóban egy sírfeliratra vagy még inkább egy gyászjelentésre emlékeztet. Az alábbiakban a magyar gazdaság állapotával és kilátásaival foglalkozom, ám a gyászjelentés nem ebben az összefüggésben kerül ide. Sőt nem is nemzetközi kötvénykibocsátással kapcsolatban, noha a pénzügyi világ reakciói, az államkötvényeinket jegyzők várakozásai érintik mostani témánkat.

Előbb azonban egy valódi gyászjelentést citálnék, mely (kétszer is) megjelent a Népszabadságban. Az ember életének menetét kísérvő ilyenféle közlemények a civil szférába tartoznak, tartalmuk és formájuk a hagyomány és a korszellem közösen alakítja, így

legfeljebb a szociológus számára hordoznak jelentőséget. Mégis okkal akadt meg a szemem a lap halálozási rovatában a következő közleményen, július végén, majd augusztus elején. „A gyászoló család tudatja mindazokkal, akik ismerték, tisztelték és szerették, hogy N. N. a VOR Férfiruhagyár volt dolgozója, a KISZ Budapest Bizottság és a KISZ KB volt osztályvezető-helyettese, a G. Csiszolókorong és Kőedénygyár volt PB. titkára, a Munkásórség Z-i kerületi volt parancsnoka, az APEH M-i Igazgatóság volt osztályvezetője életének 63. évében elhunyt.”

Az állampárti korszakban nem ritka volt az az életút, amelyet most felvillantott a gyászoló család közleménye: a gyári munkás fiatalember bekerül a párt ifjúsági mozgalmába, ott tisztviselő lesz, majd magasabb beosztásba helyezik. Az egyik lehetséges pályaszakasz ilyenkor maga a pártapparátus, a másik a gazdasági, kulturális vagy sportélet. N. N. nem a budapesti pártbizottságon folytatta életpályáját, a párt egy iparvállalat párttitkári pozíciójába állította. Amint olvashatjuk, egy fővárosi kerület munkásórszervezetének parancsnoka is lett. A fiatalabb olvasóknak érdemes elmondani, hogy a VOR a Vörös Október Ruhagyár nevének rövidítése. Továbbá: a nagyobb vállalatoknál, intézményeknél főállású (ügynevezett függetlenített) párttitkárok működtek, akiket, felteszem, a vállalati bérek terhére fizettek. A Munkásórség pedig az állampárt félkatonai, fegyveres szervezete volt. A politikai rendszerváltás menetében azután mindkét intézmény hirtelen megszűnt az ellenzéki kerekasztal követelésének és az utolsó állampárti kormány belátásának eredményeként 1989 végén.

N. N. – aki a rendszerváltozáskor 50 éves lehetett – mind állását, mind a paramilitáris szervezetben elfoglalt középvezető posztját elvesztette. A szokatlanul részletes családi közlésből kiderül, hogy a volt iparvállalati párttitkár (akinek iskolai képzettségéről és egyéb érdemeiről, megbecsült vagy a kortársak által kétes megítélésnek örvendő megbízatásairól nem tudunk) a rendszer megváltozása után nem gyarapította a munkanélküli százezrek számát: állami szolgálatba lépett az adóhatóság középvezetőjeként.

Az olvasónak talán magyarázattal tartozom egy általam nem ismert elhunyt parte-közleményének idecitolásáért. Oka van annak, hogy megakadt rajta a szemem, bár önmagában is tekintetet vonz, ha egy középvezető életútját, társadalmi státusának állomásait ilyen részletesen bemutatja a család. Valójában arra figyeltem

fel, hogy a hátrahagyottak említésre méltónak tartják 2004-ben a magyar társadalom zöme által megvetett Munkásórságban betöltött középparancsnoki tisztséget. A Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) apparátusában megkezdett és pártfunkcióban folytatott életpályába persze – emlékszünk, tudjuk – beillett az ilyen pártmegbízatás. Számomra viszont a kommunista nómenklatúrában megtejt – közepes sebességű – előrehaladás részletes felmutatása önmagában anakronisztikusnak hat ma, tizenöt évvel a Munkásórság feloszlata és a Pártnak a munkahelyekről való kitiltása után.

Ám ezek szerint mégsem anakronisztikus e funkciók felemlítése ez elhunyt érdemei között. Az újságok apróhíreinek világa mindig érzékenyen tükrözi a társadalom normáinak, értékrendjének világát. Végül is miért ne írják be a rokonok a közleménybe a KISZ-beli és pártbeli tisztségek tényét 2004 nyarán, ha egyszer maga a hivatalban lévő magyar miniszterelnök annak idején az állampárt Központi Bizottságának tagjaként funkcionált, mint ahogy kormányának több tagja N. N.-éhez hasonló életúton indult mai tisztségei felé. A munkásórsági parancsnoki poszt felemlítése ugyan különösen hangzik a társadalom nagyobb felének, de ezek szerint semmi gondot nem okoz a társadalom egy másik, szintén elég nagy körében. Ha a szocialista kulturális miniszter példaként szólhat a kommunista Ságvári Endréről, akinek nevét – noha sokat soha nem tudtunk személyéről – utcák százai viselték országszerte másfél évtizeddel ezelőttig, miért ne írják be az elhunyt érdemei közé a kommunista párt félkatonai szervezetében betöltött funkciót. Az pedig a legkevésbé meglepő, hogy 2004-ben ugyanúgy a Népszabadságban teszik közzé a közleményt, mint ha 1984 lenne. (Noha még az is meglehet, hogy akkor a munkásórsági említés kimaradt volna)

De nem mikroszociológiai érdeklődésem miatt maradt meg emlékezetemben ez az augusztusi halálozási közlemény. Az Európai Közösség internetes oldalain egy sokban hasonló logikájú, noha meredekebb ívű életpályát találtam. Az EU Barroso vezette új bizottságába delegált magyar biztos, Kovács László önéletrajzában egy azonos korú szereplő hasonló indulása található meg. Munkás (technikus) egy gyógyszergyárban, majd következett a KISZ-apparátus. Onnan azonban nem a termelésbe vezényli a párt az ifjúsági mozgalomból lassan kiöregedő Kovácsot, hanem a pártap-

parátusba (munkásőri megbízatásról nem szól az önéletrajz). Később a külügyi tárcahoz kerül; a további életút már a szemünk előtt zajlik.

A mértékadó angol Economist éppen meg is jegyzi az augusztus végi, a magyar kormányválsággal foglalkozó elemzésében: Kovács az 1980-as években kommunista, az 1990-es évtizedben demokrata, és most újrászületik az energiaügyekért felelős európai biztosként. *A magyar politikában leginkább a kaméleonok boldogulnak* – fejezi be cikkét a lap.

Medgyessy Péter életútjának jellemzése ugyanott tömör és velős: *korábbi kommunista kém és nemzetközi bankár*. Ez így azonban túl rövid. A mostani kormányválság során hivatalából eltávolított kormányfő pályafutása ennél egyenletesebb – és némiképp eltér mind N. N., mind Kovács László, mind Gyurcsány Ferenc vagy Kiss Péter életútjától. Medgyessy jobb családból származik, gyermekkorában Romániában nevelkedik, megtanul románul, amelyről a legkisebb erőfeszítéssel később a francia nyelvre is kibővítheti tudását. A közgazdaság-tudományi egyetemre az első nekifutásra pontszámai alapján nem kerül be – csak közepes matematika-érettségít vitt magával, és a Közgázra sokszoros a túljelentkezés. Miután kapcsolatba kerül a belügyi szolgálatokkal, felveszik az egyetemre. Párttag lesz, végzés után elhelyezkedik a pénzügyi bürokráciában, és fokozatosan halad mind a nyilvános, mind, felteesszük, a fedett, titkos pályáján.

Amint N. N. elvesztette stallumait a rendszerváltozáskor, ugyanúgy Medgyessy is kikerült a hatalomból. A szocialista párt 1990-ben a szavazatok 10 százalékát kapta, a pártmunka nem ígért nagy előrelépést egy volt miniszterelnök-helyettesnek. A volt miniszterelnöknek sem: Németh Miklós (a demokratikusan megválasztott kormány támogatásával) a londoni székhelyű EBRD-be kerül alelnöknek. Medgyessy az üzletbe megy, tanácsot ad, így például a Paksi Atomerőmű szintén KB-tagsági háttérű vezérgazgatójának, később lobbizik a szesziparban, a külföldi befektetőknek (a híres-hírhedt Gresham-palota ügyében). De valóban alkalmazzák bankok is: előbb egy kis francia bank elnöke, majd egy olasz tulajdonú középbank igazgatósági elnöke. Amikor a szocialisták visszakerülnek a hatalomba 1994-ben, a Magyar Fejlesztési Bank elnöki stallumját kapja. Bokros Lajos zajos pénzügyministerségét követően bekerül Horn kormányába, de – főleg bajszos

elődje nyomában – annyira kevés benyomást hagy a közéletben, hogy 2001-ben, a Fidesz-kisgazda kormányzás vége felé mint új arcot, és mint sikeres bankárt lanszírozza az elbizonytalanodott szocialista párt számára egy üzleti és politikai csoport.

E csoportról bizonyára sokat hallunk még az ellenzéki sajtó és a szocialista párton belüli ellendrukkerek jóvoltából. Akkortájt csak annyi volt látható, hogy Apró Piroska, aki felmenői és oldalági rokoni által az állampárt egyik befolyásos családjába tartozik, a hozzá benősült Gyurcsánnyal együtt ráveszi Medgyessyt a politikai reaktíválódásra. Ez pedig ismert módon oda vezet el, hogy nem az apparátusból felnövő Kovács, sem a korábban szintén káderpályát befutó Horn, sem a KISZ-ből a pártpolitizálásba átlépő Kiss Péter-típusú negyvenesek valamelyike, hanem a jól konzervált késő ötvenes Medgyessy lesz a 39 éves Orbán kihívója 2002-ben.

Kémnek nevezni igazságtalanság – nem vele szemben, akinek valóban a belügyi foglalkoztatás az első munkája, hanem a nómenklatúra többi tagja vonatkozásában, hiszen – amint ezt láthattuk N. N. gyászjelentéséből is – a közepesnél magasabb pártfunkció és a félkatonai szervezetben, esetleg a belügyi szolgálatban való részvétel praktikusán együtt járt. Bankárnak sem nevezném. Alkalmazták bankok, de nem volt klasszikus *banquier*. A magyar establishment ismert tagjaként találtak rá a külföldiek, és mivel 1990 után valóban kivonta magát a politikai küzdelemből, Medgyessy jól alkalmazható személyiségnek bizonyult egy francia vagy egy olasz cég számára. Amikor tehát a nyugati sajtó átvette esetében a bankár minősítést, túlbecsülte őt – az angolszász szóhasználatban ugyanis a bankári foglalkozás jól cseng. Hozzátehetjük: amikor kémnek nevezték, akkor is némileg túlbecsülték. Medgyessy leginkább pénzügyi bürokrata volt, negyedszázadon át.

De inkább arról szóljunk, hogy a nevéhez kötődő kormányzat meddig jutott és mit hagy hátra. E hasábokon már volt alkalmam elemezni Medgyessy politikai működésének talán leggyengébb vonulatát: a gazdaságpolitikát. Kormányfői működése során először közgazdászai minőségében bukott meg, majd politikusként is. (Volt kémelhárítóként pedig különösen kínos pártpolitikai puccs áldoztatá válni nagy hirtelenséggel.)

Az külön ügy, hogy a jobboldal miért nevezte őt bankárnak, és kormányának szemére miért hányta a „bankárlogikát”. Amit rovatom korábbi írásaiban már bőven illusztráltam, Medgyessy nagyon

is messze állt attól, hogy bankári kalkulációval, a pénzember józan, érzelmeiktől és illúzióktól mentes racionalitásával bánt volna a köz-társaság pénzeivel. Szarvashibákat követett el kezdettől fogva: két kézzel szórta a költségvetési pénzt a ciklus elején, mintha nem jönne el a harmadik és negyedik kormányzati év, a kijózanodás két esztendője.

Most már tudjuk, neki nem jött el. Az a csoport pedig, amely őt „kitalálta” és a politikai piacra kivitte 2001-ben, három évre rá kéz-nyújtásnyira került ahhoz, amely feltehetően az eredeti cél volt: Medgyessy visszalép, és az addig felfuttatott váltótermék (Gyurcsány) veszi át piaci pozícióit. Ez azonban így elmondva túl egye-nes megvalósulása lenne a nagy tervnek. Az összeesküvés elméle-tekkel az a baj, hogy a korábbi szándékok és későbbi események között túl közvetlen kapcsolatot rajzolnak fel, holott az élet tele van nem szándékolt következményekkel. Ez esetben mégsem pa-ranoia, sem fantáziálgatás az Apró–Gyurcsány tervről beszélni, hi-szen nyilvánosságra kerülő nyomai van a tervnek.

Az élet nem is a személyek (vagy ha maradunk az előbbi üzleti szóhasználatnál: „termékek”) cseréjének ütemtervébe szólt bele, hanem a körülmények alakulásába. Azt aligha lehetett előre látni, hogy a „technokrata” Medgyessy ennyire gyatra gazdaságpoliti-kát folytat. Hogy egy „bankár” ennyire ne tudjon kalkulálni: ha 2002 után nincs költségek fék, akkor napnál világosabban baj lesz a költségvetéssel a politikai ciklus közepére. Hogy az államparátusban felnőtt ember ne tudja koordinálni a kormányt, és egyre furább személyi kombinációkkal és defektes államjogi ötle-tekkel ennyire nyilvánvalóvá tegye az övéi előtt vezetésre való al-kalmatlanságát. Hogy ennyire ne tudjon beszélni, kommunikálni egy olyan korban, amely már nem a pártállam fegyelmezett nyil-vánosságának világa.

Nem állt tehát bankár a kormány élén, és egy percig sem érvé-nyesült bankári logika. Hogy akkor miért emelték meg kifelé is e szerény pénzügyi bürokrata státusát a bankár minősítéssel a jobb-oldalról? Nyilván azért, mert a magyar nagyközönségnek a bankár szó hallatán Kunos Péter, Vellai Gyöngyi, a bróker szóra Kulcsár At-tila neve ugrik be. A „lebankározás” tehát – és ezt nehéz lenne elhi-tetni az Economist tudósítójával – a mai kormány politikai befeketi-tésének eszköze (vagy esetleg előrevágás egy tényleges bankár felé, ha az be kívánna lépni a politikai világba).

Medgyessy öröksége nem könnyíti meg az utódok helyzetét. Ha volt terv a kormányzat átvételére, akkor abban aligha azzal számoltak, hogy kiköltekezett államháztartás és kiábrándult baloldali szavazóbázis várja az új fiút. A magyar gazdaság ugyan növekszik és nincs is válságban – nem is érthető, hogy Orbán Viktor miért kiált farkast, már ma. A viharfelhők azonban valóban gyülekeznek. A gond az államháztartással van – ennek állapota Medgyessy két éve után meghökkentő módon rosszabb, mint volt valaha az elmúlt két évtizedben. Az uniós tagságunk első fél éve különösebb megrázkódtatásoktól mentesen telt el, de maga a tagság az állami költségvetés mozgásterét tovább szűkíti. Az államháztartás hiánya önmagában is nagy, és a deficit mértékét érinti az, hogy tagságunkból fakad a pontos adatszolgáltatás kötelessége és a pénzügyi fegyelem felé vezető út bejelentésének kényszere. Az EU-nak átadott pénzügyi menetrend betartása pedig itt és most azt jelenti, hogy az új miniszterelnök nem osztogathat, nem jutalmazhat a poszt átvételekor, és pénzügyminisztere nem tehet eleget az új miniszterek kéréseinek. A kormánypártok pedig a politikai ciklus végén nem élhetnek az eddig megszokott lekenyerezési taktikájukkal a közpénzekből élő aktív és nyugdíjas rétegekkel kapcsolatban.

2004 végén a gazdaság egy fokkal gyorsabban nő, mint ahogy az év elején látszott: a szeptemberi adatok 4 százalékos gazdasági növekedést regisztrálnak. Ez nem rossz, de messze van attól a tempótól, amely mellett a gazdaság „kinőné” az államadósságot. Sőt a kormánypárti körökben annyira ünnepezték „jobb szerkezetű növekedés” – vagyis hogy most nem a belső fogyasztás, hanem inkább a kivitel, az export nő – azt is magával hozza, hogy a nagyobb dinamikából viszonylag kevés többletbevétel jut az államháztartásnak.

Ígérni persze még mindig lehet. Ám itt lép be a másik gond: mi lenne a reakció egy újabb hangzatos kormányígéretre. A politikával szemben közömbös-gyanakvó baloldali rétegek ugyan eddig mindig reagáltak az anyagi ígéretekre, de vajon működik-e majd ez a reakció a 2002-esnél kisebb dózis esetén is? A szakzsérűség mítosza már oda, a volt nőmenklatúra kormányzati teljesítménye mellett a legelkötelezettebbek sem képesek olyan meggyőző erővel érvelni, mint tették a valódi válságokkal teli években, az Antall-kormányzás alatt. Gazdasági intézkedésekkel, materiális ígéretekkel tehát aligha

lehetne sokat elérni a következő választáson. Marad a félelemkeltés, az ellenfél démonizálása, az érzelmekre játszás.

A zajok, politikai csaták azonban a külvilág szemében egyáltalán nem teszik vonzóbbá hazánkat. Megítélésünk ma rosszabb, mint két éve. Az EU-biztosi posztok körül történtek is azt mutatja, hogy nemzetközi súlyunk csökkent. Az unió elnökének helyettesi tisztét egy észt kapta, a nagy pénzosztó tárca a lengyeleké. Kovácsnak csak úgy jutott tárca, hogy az egyik brüsszeli főigazgatóságot kettészedték, és annak energetikai profiljához rendelték őt EU-biztosként. Ez olyan, mintha nálunk két miniszter alá tartozna egy minisztérium: itt két biztos közszerepel egy közös főigazgatósággal a háta mögött.

Nemzetközi súlycsökkenésünket hangsúlyozottá teszi az is, hogy a környezetünkhöz képest a legtávolabb tolódott ki az euró átvételének várható ideje. Ez pedig azt jelenti, hogy minden magyarországi cég számára megnyúlik a két deviza (euró és forint) használatából fakadó többletköltség és többletkockázat viselésének időszaka Szlovéniához vagy Szlovákiához képest. Az utóbbi időkből ingataggyá vált tőkevonzó képességünk, ezért ez a fejlemény kellemetlenebb, mint ahogy azt a politikai osztály a jelek szerint gondolja. A forinttal szembeni spekuláció hamar próbára teheti az új kormányt, és akkor végképp búcsút inthetnek az ígéretekre és a lekenyerezésre alapozott szociotechnikáknak.

Márpedig az a nómenklatúra, amelynek idősebb generációja a politika-állam-üzlet hármásában olyannyira kontinuuosan túlélte a rendszerváltoztató éveket, a gazdaság-és társadalompolitikát leginkább újraelosztási kérdésként látja, és szakmai rutint az újraelosztási technikák világában szerzett. Az valóban váratlan meglepetés, hogy az Orbán Viktor legyőzésére alkalmasnak bizonyuló Medgyessy éppen saját műfajában, pénzügyi bürokrataként szerepelt le. Hogy ezzel most már a szocialista nómenklatúra sírversét is megírhatjuk-e, azt nem gondolom. Utánpótlás láthatóan jut bőven a volt KISZ-csapatból.

BOD PÉTER ÁKOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XIII., Nos. 9–10., October 2004, Budapest)

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasztói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GYULA KODOLÁNYI. *Ragweed and Death Wish.* Editor's Note on hemp allergy and the Hungarian mind.

TAMÁS MELLÁR, economist, Former Chairman (1998–2003) of the Hungarian Bureau of Statistics, Budapest. *Is the Boat Gone?* The major macroeconomic indicators of Hungary do not show a significant change from 1990. Has the Transition aborted, due to the liberal orthodoxy of the international economic framework? Where are the paths of a new dynamic hidden?

LÁSZLÓ VERESS, Professor of Agriculture, Debrecen, and collaborators from the Batthyány Circle of Professors, Budapest. *Agricultural Policy and Regional Development. Part II.* A critical comparative analysis of land ownership structure in Hungary and the EU, and proposals for changes in Hungarian agricultural policies within the European Union framework.

TAMÁS MAGYARICS, Editor-in-Chief, Külügyi Szemle (Foreign Policy Review), Budapest. *A New Phase in Hungarian Foreign Policy, I.* With accession to the European Union in May 2004, Hungary has found itself in a new situation, where the 1990 foreign policy priorities may remain unchanged, but the means by which policy is conducted are modified.

BÁLINT TÖRÖK. *From the Height of the Gallows. On the 100th Anniversary of the Birth of György Donáth.* An obscure hero of Hungarian democratic politics, Donáth was executed in 1947, on October 23rd, exactly nine years before the Revolution. His death, as chief convict of a trumped up trial of high treason, heralded the Communist drive for tyranny, the destruction of the multi-party system.

SZABOLCS SZITA, historian, Budapest. *Causes and Effects*. Sixty years ago, On October 14, 1944, Hungarian Nazis removed, with German military support, Admiral Horthy's last government. In the ensuing months, the majority of Hungarian Jewry, especially from the countryside, was deported to Auschwitz. The wider historical implications of that horrible period are examined here.

MÓRO CZ ZSOLT, essayist and critic, Kőszeg. *Beyond the Imagination*, Part I. The hell of lagers and gulags is examined, the identical phenomenology of time, terror, meaning, solidarity and transcendence in the accounts of inmates.

GERGELY EGEDY, political scientist, Faculty of Public Administration, Corvinus University, Budapest. *Religion and Culture in the Social Philosophy of T. S. Eliot, Part I*. An interpretation, for the Hungarian reader, of the evolution of the dominant ideas of *The Sacred Wood and Notes Toward a Definition of Culture*.

GÁBOR CZAKÓ, novelist and essayist, Budapest. *Standpoint*. An essay on the permanence of metaphysical values.

1% METAPHYSICS. For his permanent column, György Szabados has selected a passage on Oriental and Western philosophies of art, by Ananda Coomaraswamy.

Books and Events

LÁSZLÓ STURM. *Reality Search*. On a new novel, the *Woman Next Door*, by Transylvanian Hungarian writer Zsolt Láng (*A szomszéd nő*, Koinonia, Kolozsvár-Cluj, Romania, 2003).

KATALIN HORÁNYI. *What Was Lost? – Meditations on a Book*. American writer Eleanor Perényi's 1946 memoir about pre-War Hungary, *More Was Lost*, was published for the first time in Hungarian in 2003. (*Több veszett el*. Kortárs, Budapest, 2003).

GYULA KODOLÁNYI. *The Beauty of the Visible World*. Living in Visegrád in the Danube Bend, Gróh (b. 1923) captures in his water colours the breathtaking vistas and mysterious lights of the landscape, in the wake of masters like Szőnyi and Egry. The present issue of Magyar Szemle is illustrated by his work.

MIHÁLY KUBINSZKY. *Exhibition in an old Hungarian Castle*. Just across the border in Austria, in Városszalónak (Schlaining), our ar-

chitecture columnist saw an exhibition entitled the Mysterious East.

KATALIN METZ. *Loneliness, Damnation, and the Love of Freedom.* Our theatre critic reviews the most notable productions of the Hungarian summer festivals – plays by Sophocles, Dostoievsky, Brecht, Milán Füst and Ferenc Juhász.

JÁNOS G. GASPÁR. *Constructive No-Confidence and Destructive Confidence.* An analysis of the complex political situation and its implications, after the expected yet sudden resignation of Péter Medgyessy as Prime Minister, and his nominated successor, the Socialist's dark horse, Ferenc Gyurcsány.

JÁNOS BRENNER. *After the Festivities.* Sobering out after the enlargement ceremonies and festivities, our Berlin correspondent takes a closer look at Hungary's entry into the union, and the German-Hungarian relationship.

PÉTER ÁKOS BOD. *Political Epitaphs.* Summing up the economic legacy of Péter Medgyessy, and the the narrow path to be walked during the twenty months before the 2006 elections.

This issue of Magyar Szemle is illustrated with water colours by János Gróh.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ÁNGYÁN JÓZSEF (1952): agrármérnök. 1999– a Szent István Egyetem egyetemi tanára, a Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet igazgatója. A mezőgazdasági tudományok kandidátusa.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Közgazdaság-tudományi és Államigazgatási Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építésmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

CZAKÓ GÁBOR (1942, Decs): író. József Attila-díj (1975), Kortárs-díj (1994). F. m.: *A szoba* (reg. 1970), *Emberkert* (elb. 1971), *Megváltó* (reg. 1975), *Sárkánymese* (reg. 1982), *Luca néni föltámadása* (reg. 1987), *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1988), *Angyalok* (reg. 1992), *Magyar–magyar nagyszótár* (1994), *Mi a helyzet? Gazdaságkor titkai* (esszék, 1995), *Világfasírt* (esszék, 1996), ... és *77 magyar rémmese* (Banga Ferencsel, 1997), *Pannon krétakör* (2001), *Beavatás* (esszék, 2002), *Hamvas Szótár* (2002), *Hetvenhét magyar rémmese* (Banga Ferencsel közösen, 2002).

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, a BKAE Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX.*

században (1999), Ausztrália története (2000), Konzervativizmus az ezredfordulón (2001).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

HORÁNYI KATALIN (1947, Budapest): pszichoterapeuta, író. A rendszerváltás után kezdett el írni. F. m.: *Időzavar* (1995), *Szélfogó* (1998); német nyelven: *Die Grenzgängerin* (1999), *Belső elhárítás* (2001), *Tanuljunk tanulni* (2002) *Morci* (2003).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *Szavak a szélbe* (szerk., ford. 1980), *Ökológiai kapcsolatok* (szerk. 1984), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaurszárnyak* (esszék, 1999), *Táncban a sötéttel* (összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (esszék, 2003). József Attila-díj (2002).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof emeritus cím.

MAGYARICS TAMÁS (Budapest, 1953): történész. A történettudomány kandidátusa. F. m.: *Az Egyesült Államok és Magyarország diplomáciai kapcsolatai, 1957–1967* (1997), *Az Egyesült Államok külpolitikájának alkotmányos és intézményi háttere* (1998), *Az USA vezető szerepe a világon* (é. n.), *Handouts for U. S. History* (Frank Tiborral, 2. kiadás 1999), *Az Egyesült Államok külpolitikájának története* (2000), *Nagy-Britannia Közép-Európa politikája a 20. században* (2002)

MÁRTON JÁNOS (1922, Sarkad): közgazdász. A mezőgazdasági tudományok kandidátusa (1969). A Debreceni Agrártudományi Egyetem tanára. 1957– az Agrárgazdasági Kutatóintézet kutatója, 1971– igazgatója, 1979–1986 főigazgatója. 1945–1947 a NPP Csongrád megyei titkára, 1989–1994 a Magyar Néppárt ügyvezető elnöke, társelnöke majd elnöke.

F. m.: *Élelmiszeriparunk új szerkezete* (1975), *Kilépés a világelelmezési válságból* (1986).

MELLÁR TAMÁS (1954, Alsónyék): közgazdász. A közgazdaságtudományok kandidátusa (1991) 1992–98 a BKE docense, 1998– egyetemi tanára. 1998– a KSH elnöke. 77 szakcikk, 5 tankönyv szerzője. F. m.: *Rendszerváltás és stabilizáció* (1995), *Alkalmazott makróökonómia* (1997), *Az ígéret földje még messzebb került* (1998).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongütések* (2004).

MÓRO CZ ZSOLT (1956, Celldömölk): magyar–könyvtár szakos tanár, szellemi szabadfoglalkozású.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma. F. m.: *Hagyományok metszéspontján. Források, műfai klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában* (2002).

SZEREMLEY BÉLA (1945, Kisújszállás): agrármérnök–közgazdász. 1984– a Magyar Agrokémiai Egyesülés igazgatója, 1990–1998 az AGROTEK vezérigazgató-helyettese. Jelenleg a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal címzetes vezető főtanácsosa. 1992-ben létrehozta a gróf Károlyi Sándor Szervezetfejlesztési Alapítványt a HANGYA szövetkezeti rendszerének újjászervezésére, 1997-ben közreműködésével 14 termékpályás szövetkezet megalapítja a TÉSZE-HANGYA szövetkezeti szövetséget, amelynek jelenleg több mint 300 szervezete működik. Közel 100 publikációjának többsége a modern európai szövetkezés szervezési és üzletviteli kérdéseivel foglalkozik.

SZITA SZABOLCS (1945): történész, egyetemi tanár. Kutatási területe: a magyarországi zsidóüldöztetés, munkaszolgálat, az európai embermentés. A budapesti Holocaust Do-

kumentációs Központ alapítója, vezető történésze. Első könyve 1983-ban jelent meg. Legutóbbi munkája: *A Gestapo Magyarországon* (2002).

TANKA ENDRE (1940, Budapest): jogtörténész. Az állam és jogtudományok kandidátusa. 1990– az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet osztályvezetője majd tudományos tanácsadója. 90 szakcikk, 30 tanulmány, 5 monográfia szerzője. F. m.: *Termelői elsajátítás a középkori magyar földtulajdon és földhasználat szerkezetmozgásában* (1994), *Megmaradásunk a föld* (2001).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alízzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegetvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

VERESS LÁSZLÓ (1928, Debrecen): 1950-ben szerzett diplomát a Budapesti Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Karán. A brünni és a kaposvári egyetem díszdoktora, a debreceni egyetem professzor emeritusa.

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot példányban.

egy évre postaköltséggel	1728 Ft; külföldön 75\$
fél évre postaköltséggel	864 Ft; külföldön 38\$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név:

Cím:.....

Dátum:.....

Aláírás:

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, telefon/fax 311 6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216. Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Eddig megjelent

Bíró Gáspár–Hamburger Judit–Molnár Gusztáv–Szilágyi Imre–Tóth István: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. 1993.

Jeszenszky Géza: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy Britanniában (1894–1918) 1994.

Martonyi János: *Európa, nemzet, jogállam*. (Az Európai Utas-sal közös kiadásban) 1998.

Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945. 1999.

Egedy Gergely: *Konzervatizmus az ezredfordulón*. Tanulmányok. 2001.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Esszék a modernségről. (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közös kiadásban.) 2003.

Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula (szerk.): *A rendszerváltozás a Magyar Szemlében 1992–2002*. (A Válasz kiadóval közösen.) 2003.

Granasztói György: *Mi történik itt?* Esszék a politika kultúrájáról 1988–2002.

Metz Katalin: *Hetedhatáron túli gongütések*. Színházi tanulmányok. Esszék. 2004.

Chantal, Delsol: *A köztársaság mint francia kérdés*. Politikai esszé. 2004.

A sorozat kötetei kaphatóak a Magyar Szemle szerkesztőségében és a jobb könyvesboltokban.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.

Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

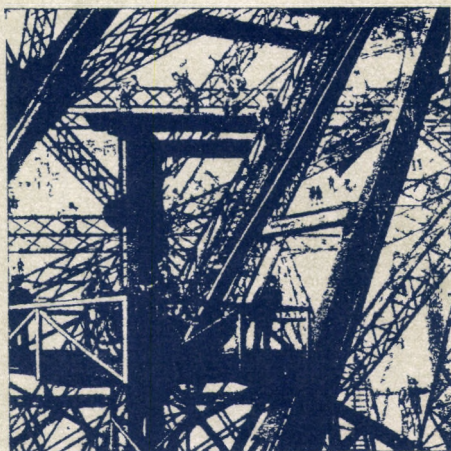
MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Járszai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Baross u. 1. a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

CHANTAL DELSOL
A KÖZTÁRSASÁG
MINT FRANCIA
KÉRDÉS

M A G Y A R S Z E M L E K Ö N Y V E K

Bolti ára 1480 Ft

A fejlett nyugati világra jellemző demokrácia és a piacgazdaság bevezetése kimondva-kimondatlanul azt ígérte, hogy végre a történelmi fejlődés fő sodrába kerülünk, reális lehetőséggé válik a felzárkózás az élenjárókhoz, az egyetemes létviszonyok érzékelhető dinamikus javulása a társadalom többsége számára. A rendszerváltás óta eltelt tizennégy esztendő tapasztalata azonban elég egyértelműen azt bizonyítja, hogy ismét csalatkoznunk kellett, nem jutottunk közelebb a fejlett országok szintjéhez, a társadalom többsége nem érzi úgy, hogy jelentősen javult volna életszínvonala.

MELLÁR TAMÁS

9 771216 623000